MUZAFFER
İLHAN
ERDOST

KAPİTALİZM VE TARIM

ONUR
YAYINLARI

KAPİTALİZM
VE
TARIM

MUZAFFER İLHAN ERDOST

BİRİNCİ BASKI: NİSAN 1984
İKİNCİ (EKLENMİŞ) BASKI: EYLÜL 1988

KAPİTALİZM VE TARIM

KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN YOKSULLAŞMADIĞI TEZİNİN ELEŞTİRİSİ

MUZAFFER İLHAN ERDOST

DİZGİ VE BASKI
ORUN MATBAASI
ANKARA

İÇİ

7 İkinci (Eklenmiş) Baskı İçin
9 Sunuş Yerine
11 İlk Sözler

BİRİNCİ BÖLÜM
ÜRETİM İLİŞKİSİ TANIMI ÜZERİNE

21 1. Üretim İlişkisi Tanımı
23 2. Üretim İlişkisinin "Daraltılmış" Tanımı Üzerine
27 3. Üretim İlişkisinin "Genişletilmiş" Tanımı Üzerine
30 4. Üretim İlişkileri ve Tefeci-Ticaret Sermayesi
36 5. Sanayi Sermayesinin Bir Eki Olarak Ticaret Sermayesi ve Kapitalist-Öncesi Ticaret Sermayesinden Farkı
39 6. Küçük Meta Üretimi ve Küçük-Burjuva Köylü

İKİNCİ BÖLÜM
YÖNTEM KONUSUNDA

43 Küçük Çiftçinin Gelirinin Ücret, Kâr ve Rant Biçimlerine Uygulanması

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN KAPİTALİZMLE UYUMLU BÜTÜNLEŞMESİ TEZİ ÜZERİNE

50 1. Tezlerin Özeti
52 2. Küçük Çiftçi ve Kapitalist Çiftçi Karşılaştırması
58 a) Emek Üretkenliği Açısından
63 b) Tarımsal Ürünlerin Fiyatı Açısından
66 c) Tarıma Sermaye Yatırılmasının Koşulları Açısından
68 3. Küçük Köylünün Sömürülmesi ve Yoksullaşması
72 4. Doğal Ekonomi ve Kapitalist Üretim Tarzının Egemenliği Altında Küçük Meta Ekonomisi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KÖYLÜLÜĞÜN KENDİ İÇERİSİNDE SINIFSAL FARKLILAŞMASI

77 1. Küçük Köylülüğün Piyasaya Açılarak Mülksüzleşme Sürecine Çekilmesi
82 2. Küçük Köylülüğün Yoksullaşmasında Karşıt Süreçler

BEŞİNCİ BÖLÜM
TARIMSAL ÜRÜNLERİN TEKEL FİYATLARI AÇISINDAN KÜÇÜK KÖYLÜLÜK

88 1. Toprak Mülkiyeti Tekeli
91 2. Tarımsal Artı-Değerin, Ortalama Kâr Oranının Eşitlenmesine Girmesi
94 3. Gerçek Tekel Fiyatı
97 4. Devlet Tekel Fiyatları

ALTINCI BÖLÜM
İLKEL BİRİKİM VE FARKLI SÜREÇLER İZLEMESİ

102 1. Küçük Köylülüğün Mülksüzleşmesinin İki Farklı Biçimi
106 2. Küçük Köylülüğün Mülksüzleştirilmesinin Evrenselliği ve Kaçınılmazlığı
111 3. Türkiye'de İlkel Birikim Süreçleri
116 4. Türkiye'de Küçük Köylülüğün Yoksullaşmasının Göstergeleri
120 5. Yoksullaşma Sürecinde Karşıt Gelişmeler

YEDİNCİ BÖLÜM
DÜNYA KAPİTALİST SİSTEMİ VE "SOSYO-EKONOMİK" ÖZELLİĞİ

123 1. Dünya Kapitalist Sisteminin, "Kapitalist" Ülkeler Arasındaki "Piyasa Mekanizması"na İndirgenmesi
125 2. Kapitalist Üretimin Üretici Güçlerin Gelişmesinin Biçimi ve Engeli Olmasının Anlamı ve Emperyalist Sistemin Sosyo-Ekonomik Yapı Oluşturması
127 3. Toplumsal Üretimin Emperyalist Sistem İçersinde İkiye Bölünmesi
132 4. Yabancı Sermayenin Aşırı Kârının, Küçük Köylünün Artı-Emeğinden de Sızdırılmış Olması

EKLER

143 Tarımsal Geriliğin Kaynakları ve Toplumsal Sonuçları
154 Köylülük ve Demokratikleşme
164 24 Ocak ve Demokrasi
172 Kırsal Alan - Yapısı ve Özellikleri
186 24 Ocak Kararları ve 12 Eylülün Tarımsal Alana Ekonomik, Toplumsal Yansıması

İKİNCİ (EKLENMİŞ) BASKI İÇİN

BU kitapçığın ikinci baskısının amacı, bir tartışmayı sürdürmek değil. Küçük köylülüğün yoksullaşması konusundaki tartışma, belirli bir süre için gündemdeydi. Konu, güncelliğini sürdürmekle birlikte, tartışma olarak bence kapandı. Bu nedenle de, ikinci baskı tartışmayı sürdürme amacını taşımıyor, ya da benim kanım böyle.

Şu var ki, burada küçük köylülüğün yoksullaşmasının tartışılmış olması dışında, kırsal alanla ilgili olarak, okurun ayrıca gereksindiği kimi genel ve güncel konular da irdeleniyor. Özellikle de, kendisi bir kapitalist işletme olmayan küçük köylü işletmesinin, kapitalizmin egemenliği altında, bir köy küçük-burjuvasına dönüşme-

si ve sermayenin ilkel birikiminin öznesi durumuna gelmesi, ekonomik yönüyle olduğu kadar, toplumsal ve siyasal açıdan da irdeleniyor. Okurun, kırsal alanın sorunlarını öğrenmekten çok, kırsal alanın sorunlarını çözecek yöntemleri bulabileceği bir kitapçık bu. Kitabın yeni baskısı, okurun bu konudaki gereksinmesini de karşılamak amacını taşıyor.

Bunun yanısıra, aynı konuda daha sonra yazdığım yazılardan bir kısmını, bu kitaba "ek" olarak almak bana gerekli göründü.

Esas metinde olduğu kadar ek yazılarda okur kimi yinelemelerle karşılaşacağını daha başlarken bilmeli. Bundan öte, aynı zamanda yazdığım ve Tarımsal Kooperatifçilik Seminerine sunduğum 'Bildiri' ile, **Bilim ve Sanat** için yazdığım "Kırsal Alan / Yapısı ve Özellikleri" adlı yazı, aynı rakamsal verileri yineleyerek sunuyor. Ama okur, iki yazıda da, biri ötekinde bulunmayan kimi veriler de bulacak. Bu ikisini tek bir yazıda bütünleştirmek, yazıyı yeniden yazmak gibi, bir zorluğu da karşıma çıkardığı için, kolay olanı seçtim, ve iki yazıyı da buraya aldım.

Yineleyeyim: kapitalistleşme süreci içersinde kırsal alanın sorunları özümsenmeden, ülkenin yalnızca ekonomik değil, siyasal ve toplumsal konularının da gerektiği gibi kavranamayacağı görüşündeyim.

Nisan 1988, Ankara

SUNUŞ YERİNE

KİTAP adlarının okurda çağrıştırdığı içerik ile kitabın içeriğinin örtüşmesi, yeğlediğim yöntemlerden biri. Ne var ki, bu kitapçığın adının okurda çağrıştıracağı içerik ile kendi içeriği arasında önemli bir sapma olduğunu söyleyeceğim. Burada, okur, "kapitalizm" ve "tarım" arasındaki ilişkinin kendi bütünlüğü içersinde sistemli bir açıklamasını değil, Korkut Boratav'ın **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm** kitabının tanım, yöntem ve vargılarının eleştirisini ve bu eleştiri çerçevesi içersinde kapitalizm ile tarım arasındaki ilişkileri bulacak.

Okurun önceden bilmesini istediğim bir başka nokta da, —kendi deneyimime dayanarak söyleyeceğim—, konuyu anlamakta, yer yer güçlük çekeceğidir. Bu güçlüğün, anlatımda değil, konunun kendisinde aranması gerekecek.

Konunun anlaşılması, ekonomi politiğin terim ve kavramlarını özümsemiş olanlar için ne denli kolay ise, bu kavram ve terimleri soğurmamış olanlar için yer yer güç olacak. Ne var ki, bazılarının yeğlediği gibi, "arabacının da anlayacağı kadar kolay anlaşılır olmak", bazı konular için olanaklı değil. Burada, ne "arabacı"yı küçümsediğim, ne de "arabacı"nın bazı şeyleri anlayacak yetenekte olmadığını söylediğim sanılmasın. Bazı konuların kavranması, bazı temel bilgiler gerektirir ve bu temel bilgileri herkes öğrenebilir. Ama bazı temel bilgiler öğrenilmeden, bazı kavram ve terimler soğurulmadan, bazı konular da kavranılamaz. Hemen şunu da ekleyeyim ki, genel olarak okurun, küçük bir çabayla, öğrenemeyeceği ve bu kitapçıkta kavrayamayacağı hiç bir şey yoktur.

Okura yardımcı olmak amacıyla, eklediğim iki dipnot, konunun anlaşılması için gerekli anahtarı vermeye yetecektir. Bu notlardan birinde, ürünün **değeri, maliyet-fiyatı, üretim-fiyatı** ve **piyasa-fiyatı** açıklanmaktadır. Küçük bir özen, ürünün, değeri, maliyet-fiyatı, üretim-fiyatı ve piyasa-fiyatı ve bunlar arasındaki farkı kavraması için yetecektir. İkinci notta ise, hammadde fiyatlarının düşmesi ile sanayi sermayesinin kâr oranının artması arasıdaki ilişki açıklanmaktadır. Diğer noktalar, konuların ele alındığı bölümlerde, yeterince açıklanmıştır sanırım.

Şu da eklenebilir: Bu eleştiri, dingin günlerimde yazılmadı. Bölümleri parça parça yazdım. Yazdığımı unutup yinelediğim şeyler olduğu gibi, eksik kalan yerler de var. Parçaların bir bütün haline getirilmesi de, daha sonra, benim için, güçlükler çıkardı. Bugün de, bu kusurları yeterince giderebilmiş değilim. Bunlar, bağışlanmanın nedeni olmamakla birlikte, okurun önceden bilmesini istediğim noktalar.

Ocak 1983

İLK SÖZLER

1971-ÖNCESİNDE yayınladığım ve Türkiye'de, özellikle Doğu ve Güney-Doğu Anadolu yörelerinde tarımda feodal ve yarı-feodal ilişkilerin varlığını açıklamaya çalıştığım ve o günün teorik düzeyine bağlı olarak oldukça ilkel sayılabilecek yazılarımı, bazı yazarlar, öyle başkalaştırarak yorumladı ki, okur, benim, tüm tarımı, ortaçağın katılığı içersinde feodal olarak nitelediğim sanısına kapıldı. Yazılarımı doğrudan okuyanların, o zaman da, İmparatorlukta üretim ilişkilerinin feodal olduğunu, ve bugün de İmparatorluktan devreden uzantılar olarak özellikle Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da feodal ve yarı-feodal ilişkilerin varolduğunu söylediğimi, ama bunu

coğrafi açıdan genelleştirmediğimi ve tarihsel gelişmesinden soyutlayarak değişmez ve kalıcı olduğunu yazmadığımı saptamış olmaları gerekir. Bu konudaki görüşlerimi özetleyeyim:

Birincisi: İmparatorlukta, üretim ilişkilerinin "feodal" niteliği, başlangıçta, "askeri" özellikle örtüşmüş bulunuyordu ve askeri özelliğine bağlı olarak feodalizm de "merkezi" özellik taşıyordu. Toprağın çıplak mülkiyeti, ister devlete ait olsun, ister kişi mülkü olsun, ister dinsel zümre mülkiyetinde görünsün, ister aşiret topluluklarının ortaklaşa mülkü sayılsın, hepsi, askeri-feodal örgütlenmenin sonucu olarak, timar sistemine bağlanmıştır. Hepsinde, farklı biçimlerde de olsa, askeri yükümlülük anlamında, artı-ürünün bir bölümü, askeri hizmete tahsis edilmiştir. Askeri feodalitenin, ergin biçime ulaşmış feodaliteye öngelen bir evresi olduğu anımsanmalı.

İkincisi: Feodal vergileri, esas olarak, biri kaynağını dinsel yasalardan (şeriattan) alan aşar (ürün-rant), ve öteki, kaynağını devlet tarafından konan yasalardan alan çift-resmi (emek-rant) oluşturur. Feodal toprak vergisi aşar, dinsel yasalar gereği daima ürün-rant olarak tahsil edilmiş; başlangıçta emek-rantı (angaryayı) temsil eden çift-resmi, giderek ürün-rant ve para-rant biçimlerine dönüşmüştür.

Burada, dinsel vergilerin, ilişkilerin çözülmesine karşı direngen; devlet tarafından belirlenen vergilerin ise değişken bir rol oynamakta olduğunu gözlemlemekteyiz. Dinsel vergiler, ürün-rant olarak değişmeden kalmış; devlet tarafından konan vergiler ise emek-ranttan para-ranta doğru evrimleşerek değişikliğe uğramış (kesin olarak saptayamamış olmakla birlikte) feodalitenin askeri özelliğinin (timar sisteminin) çözülmesiyle birlikte kay-

bolmaya başlamıştır. Buna karşılık, kaynağını dinsel yasalardan alan aşar, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar (1926) varlığını sürdürmüştür.

Devlet, teokratik özelliği sonucu, toplumsal çözülmeye karşı dirençli bir üstyapı oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, toprak mülkiyet biçimi değil, üstyapının yüzyıllarca sürecek olan baskısı sonucu aşarın yalnızca ürün olarak ödenmesi, meta-para ilişkisinin gelişmesinde ve ekonomik ilişkilerin çözülmesinde engelleyici rol oynamıştır.

Üçüncüsü: Kırsal alanda çözülmeyi engelleyici bir başka neden, köylünün tasarrufunda bulundurduğu miri (çıplak mülkiyeti devlete ait) toprağı, satma ve satınalma hakkının tüzel olarak bulunmayışıdır. Çıplak mülkiyeti devlete ait toprakların, devlet tarafından satışı ve bağışı sözkonusu olmakla birlikte, bu, doğrudan üreticinin ödemekle yükümlü bulunduğu feodal rantın sahip değiştirmesinden başka bir şey ifade etmeyen bir el değiştirmedir. İltizam sistemiyle birlikte, bir yerin iltizam bedelinin on yıllığını peşin olarak ödeyen mültezim, bu toprağın sahibi olmakla birlikte, burada da, doğrudan üretici, ödemekle yükümlü bulunduğu rantı, yeni sahibine ödüyor ve kendisi açısından mülkiyet durumunda bir değişiklik yaratmıyordu.

1858 Arazi Kanunnamesini izleyen yıllarda ve özellikle 1910-13 arasında çıkarılan bazı yasalarla, miri topraklarda ırsen tasarruf hakkına sahip köylünün, tasarruf hakkını, borcuna karşılık ipotek ettirmesi ve bu hakkın alacaklı tarafından satışı tüzelleşmiş bulunuyordu. Toprağın ırsen tasarruf hakkına sahip bulunan köylünün, tefeciye ve tefeci gibi karşısına çıkan tacire, borçlanarak, tasarruf hakkından ve dolayısıyla işlediği topraktan yoksun kalmasının tüzel yolu, İmparatorluğun

son yıllarında ve genel savaşa öngelen günlerde açılmış bulunuyordu. İmparatorluğun daha önceki dönemlerinde ise, tasarruf hakkının herhangi bir biçimde bağışlanamaması, ipotek ettirilememesi, borcuna karşılık satışa çıkarılamaması ve özellikle klasik dönemde, bu haktan kız çocukların kalıtsal yolla da olsa yararlanamaması, küçük köylünün yoksullaşmasını ve köy yapısı içersinde sınıfsal farklılaşmayı belirleyici bir biçimde engellemekteydi.

Dördüncüsü: İmparatorlukta, devingen yönü açısından, feodalizmin, kendi içersinde evrimleşerek olgunlaşma sürecine girdiği dönem, kapitalizmin bir dünya sistemi olarak egemenliğini duyurmaya başladığı bir döneme denk düşer. Feodalizmin evrimleşerek **olgunlaşması** süreci, dünya kapitalist sisteminin etkisine çekilerek feodalizmin **çözülmesi** süreciyle içiçe geçer. Feodalizmin kendinden olgunlaşması ile dışarıdan (dünya kapitalist sisteminden) gelen ve geleneksel ilişkileri kapitalist meta ekonomisine bağlayarak çözmesi — bu iki farklı süreç sonucu, ne feodalizm tam olgunluk düzeyine ulaşmış ve ne de kendi iç dinamizmiyle çözülerek ve kendisinden dönüşerek kapitalizmi yaratabilmiştir. Kendisinden kapitalizme dönüşememiş olması sonucu, (dış) kapitalizme bağımlı bir kapitalistleşme iktisadî yapıya egemen olmaya başlamış ve kapitalist işletmelerin ve kapitalist pazarın uzanamadığı veya daha az uzandığı ya da çözülmeye karşı geleneksel yapının daha dirençli (aşiret ve kabile mülkiyeti gibi) olduğu yörelerde, feodal ilişkiler varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Beşincisi: "Feodalizm", tarihsel konumundan soyutlanmamak gerekir. İmparatorluğun klasik dönemine denk düşen feodalizm, askeri ve merkezi özellik taşır. Askeri özelliğinin çözülmesiyle, merkezi özelliğini yitir-

mesi birbiriyle örtüşür. Ne var ki, Batıda, askeri feodalitenin çözülmesi, feodalizmin klasik biçimine öngelmekle birlikte, İmparatorlukta askeri feodalitenin yerini alan iltizam sistemi, çağsal açıdan geç kalmış bir feodalizm olarak, iktisadî anlamda feodalizmin klasik biçimi olarak değil, feodalizmin yozlaşmış bir biçimi olarak doğmuştur. Dolayısıyla da, kendi içersinde antitezini (kapitalizmi) yaratmaktan öte, kendini çürütmesinin nedeni olmuştur.

Dünya pazarının oluşmaya ve Batının, bu pazarın merkezi olarak dünya ekonomisine egemen olmaya başladığı dönem, aynı zamanda, feodalizmin kapitalizme evrimleşmesiyle örtüşür. Batıda sanayi sermayesinin ticaret sermayesine egemen olması, Doğu ile Batı arasındaki dünya ticaret yolunu Akdenizden Atlantiğe çekivermesi ve bunlardan da önemlisi, bu ticaretin niteliğini değiştirmesi (Doğudan alınan mamul ürünler ticareti yerine, Doğudan hammadde alarak, Doğuya mamul madde satması), İmparatorluğun, bir yandan Doğu ile Batı arasındaki ticari köprü olma işlevini sona erdirirken, bir yandan da İmparatorluğu kendi pazarının etkisine alarak, gelişmekte olan yerli sanayii (ve özellikle de ipekli, sof ve çuha dokuma sanayiini) çökertmesi, feodalizmin **olgunlaşması** yerine **çöküşünün** ve **çürümesinin** koşullarını yarattı. Dolayısıyla da kapitalist üretime geçişin yapısal oluşumu yozlaştı.

Feodalizmin, bir bakıma, dünya sistemi olarak egemen olduğu bir çağda ve ülkelerde, özellikleri ile, dünya egemen sistemi olarak feodalizmin aşıldığı ve yerini kapitalist üretimin egemenliğinin aldığı bir dönemde, ülkemizde, şu ya da bu ölçüde ve biçimde izlediğimiz feodal ve yarı-feodal biçimlerdeki feodal özellikleri birbiriyle karşılaştırarak, birbirinin aynısı benzerlikler aramak ve

sonuçlar çıkarmaya çalışmak, kuşku yok ki, doğru bir yöntem olamaz. Hele, kapitalizmin egemenliği altında, feodal ve yarı-feodal ilişkileri olduğu kadar kapitalist-öncesi biçimlere denk düşen tüm öteki biçimleri, meta ekonomisi ve kapitalist pazar aracılığıyla, sanayi sermayesinin etki ve sömürü alanına çektiği bir dönemde, "feodalizm"i, klasik döneme uygun düşen tüm özellikleriyle ve üstyapı kurumlarıyla birlikte aramaya kalkışmak daha da yanlış olur.

Altıncısı: Feodal mülkiyet, bilindiği üzere, modern burjuva mülkiyetten özünde farklıdır. Feodal birimler içersinde, toprağın çıplak mülkiyeti toprak sahibine (senyöre) ait olmakla birlikte, serf de işlediği toprağın ırsen (kalıtsal olarak) tasarruf hakkına sahiptir. İmparatorluktan devreden toprak mülklerin farklı olması sonucu, (miri mülk topraklarda) reayanın tasarruf hakkı onun özel mülkiyetine dönüştü; (kişi ya da aile mülkü topraklarda) feodal beylerin, topraktaki feodal hakları, modern özel mülklerine dönüştü. Cumhuriyetle birlikte çıkarılan Medeni Yasa, bu oluşumun bilincinde olmadan, toprağın bu iki farklı mülk edinme biçimini de yasallaştırmış bulunuyordu. Medeni yasanın esas alındığı İsviçre Medeni Yasasında modern burjuva mülkiyeti, temel alınmış olduğu için, İmparatorluktan devreden toprak mülkiyetine açıklık getiren bir gerekçeden yoksun bulunuyordu ve bunun için de, bu yönden, ancak 1960'lardan sonra, 1961 Anayasasının ışığında yeni bir toprak reformu yasası hazırlanırken tartışma konusu olacaktı.

Büyük mülk topraklar, Medeni Yasayla, tam da modern anlamda özel mülkler haline tüzel olarak dönüşmüş olmakla birlikte, bu, geleneksel ilişkilerin olduğu kadar, geleneksel üretim yöntemlerinin de ağır bastığı yörelerde, üretim ilişkilerinin fiilî durumunda ani bir

değişikliğe yolaçmadı. Daha çok da Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da feodal ve yarı-feodal ilişkiler, fiilen varlığını sürdürmeye devam etti.

Bunun yanısıra, toprağın aşiret topluluğunun ortaklaşa mülkü olarak kabul edildiği yörelerde, aşiretin kanbağına dayalı kendi örgütlenmesine bağlı olarak, ektiği toprağın sahibi de olsa, aşiret üyesi köylünün, aşiret ve kabile reislerine kademeli olarak emek-rant ile ürün-rant ve pazara sunduğu ürünlerin fiyatı üzerinden para-rant ödemekle yükümlülüğü fiilî olarak devam etti. Ve bu anlamda da, toprağın çıplak mülkiyetinin topluluğun ortaklaşa mülkü sayıldığı, ama tasarrufun özel olduğu, aşiret üyesinin aşiret reisine feodal açıdan yükümlü bulunduğu aşiret bünyesinde, Medeni Yasa, fiilî bir değişiklik sağlamadı.

Gene İmparatorlukta, klasik dönemde izlediğimiz, küçük toprak mülkler olduğu için köylülere "icar"a verilerek işletilen ve doğrudan üretici köylülerin, toprak rantını, askeri yükümlülükleri dolayısıyla bölgenin dirlik sahibine (sipahiye) "divani" hissesi olarak, toprağın sahibine "malikâne" hissesi olarak ödeyen divani-malikâne sisteminde, timar sisteminin çözülmesiyle askeri yükümlülük sona erdiği için, "divani" hissesi kalkmış ve yalnızca, kiracılık özelliği devam etmiş, bir bakıma, yarı-feodal ilişki, varlığını sürdürmüştür.

Köy toprağının tamamının ya da büyük bir kısmının kişilere ya da ailelere ait olduğu durumlarda ise, köy topluluğunu oluşturan köylüler, küçük topraklar halinde ve ortakçılık biçiminde, ama aynı toprak beyine feodal vergilerini ödemeye devam etmişlerdir. Genellikle toprak dışındaki üretim araçlarının da toprak sahibine ait olduğu ve bunun yanısıra, köylünün ev ve eklentilerinin hayvanlarını otlattığı mera ve ortakların, top-

rağın sahibine ait göründüğü yörelerde, "ortakçılık" biçiminin, tam da **feodal** ilişkilerle örtüştüğünü söylemek gerekecektir.

O zaman olduğu gibi, 1977-80 arasında, **Yeni Ülke'** de yazdığım yazılarda,* bazı yörelerde kapitalist tarım işletmelerinin varlığı üzerinde durulmuş ve özellikle de, köy yapısındaki sınıflaşmanın, varlıklı köylüleri, bir bakıma orta-burjuva köylüye dönüştürmekte olduğu belirtilmişti. Bunun yanısıra, küçük köylü işletmelerinin de sermayenin sömürü alanına çekilmiş olduğu ve bu sömürünün, feodal ve yarı-feodal köylü işletmelerini de kucakladığı anlatılmaya çalışıldı. Kısacası, Türkiye'nin tarımsal yapısını, ne mutlak olarak kapitalist, ne de mutlak olarak kapitalist-olmayan bir kategori içersine sokmadığımız gibi, kapitalist-öncesi tarımsal yapıların da kendi aralarında farklılıklar gösterdiği ve sermayenin egemenliği altında iş sağlamlıklarındaki farklılıklara göre, farklı süreçler izleyerek çözüleceği ve çözülmekte olduğu vurgulandı.

Bize karşı eleştirilerin, esas olarak, tarımda kapitalist üretimin yaygın olduğu ve ağır bastığı görüşünde olanlar tarafından yönetildiğini ekleyeyim.

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm* yazarı ise, Türkiye'de, tarımsal yapıyı, hemen neredeyse tek tipe, ister işlediği toprağın zilyedi, ister sahibi olsun, küçük meta üreticisi köylü işletmesine, kendi deyişiyle de, "küçük meta üretim ilişkisi"ne indirgemiş bulunuyor. Bunun dışında hemen her şey "ihmal edilebilir" bir büyüklüğe ya da öneme sahiptir. İkincisi, Türkiye tarımsal yapısı,

* Bkz : "Türkiye'de Küçük Köylülüğün Sermaye Tarafından Sömürülmesi Üzerine", **Yeni Ülke**, n° 7, s. 41-142; "Küçük Köylülüğün 'Çözümsüzlüğü' Üzerine Notlar", **Yeni Ülke**, n° 11/12, s. 32-55.

* Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Birikim Yayınları İstanbul 1981.

feodal ve yarı-feodal ilişkilerin giderek çözüldüğü, küçük köylülüğün yoksullaşarak mülksüzleştiği ve bir ucuyla da kapitalistleştiği ve koşulların elverdiği yörelerde kapitalist tarım işletmesine geçildiği bir yapı oluşturmakla birlikte, yazar, yaygın ve ağır basan "küçük meta üreticisi" köylünün, kapitalizmle uyumlu bir eklemleşme içersinde bulunduğunu, varlığını sürekli, kararlı, kalıcı bir biçimde koruduğunu yazmakta ve bu anlamda da, kırsal yapı, sınıfsal değişme açısından, duragan bir yapı olarak gösterilmektedir. Yazımız, bu görüşlerin yanlışlığını yeterince sergileyecektir sanırım.

KONUMU, eleştirel bir temel üzerinde oluşturma dan da yazabileceğim düşünülürse, eleştirel yolu seçmiş olmam da, okurun sormayı düşüneceği sorulardan biri olabilir. Özellikle de, biraz ikinci gençliğin ve biraz bazı şeyleri yeni öğrenmenin verdiği taşkınlıkla, Boratav'la kırıcı bir tartışma döneminden geçtiğimi anımsayan okurun kafasında böyle bir soru belirebilir. O zamanki tartışma anlayışını —kendi hesabıma— aştığımı ve burada polemikten özenle kaçındığımı söyleyeyim. Şu da var ki, küçük köylülüğün yoksullaşmakta olduğunu, daha önceki yazılarımda ayrıntılarıyla yazmış olduğum için, bu kez, herhangi bir neden belirtmeden, aynı konuya yeniden dönmem yerinde bir davranış olmazdı. Bunun gibi, gerek üretim ilişkilerinin tanımı üzerinde, gerek üretim ilişkilerinin çözümlenmesi yöntemleri üzerinde, beni yeniden yazmaya iten nedenleri belirtmeden, ekonomi politiğin bilinen açıklamalarını yinelemek de özellikle bugün için anlamsız olurdu. Aynı konulara bir kez daha dönmemin nedeni, tam da aynı konulara farklı bir biçimde yaklaşan yazılara bir yanıt olması anlamında, eleştirel yolu seçmem bana kaçınılmaz geldi. Bir başka nokta da, **Yeni Ülke**'de, küçük köylü işletmesinin

kendisi kapitalist işletme olmamakla birlikte, bu köylünün, yerel/ulusal ve yabancı sermaye tarafından sömürüldüğünü, küçük köylü işletmesinin tarımın gelişmesinin engeli haline geldiği gibi yoksullaşmasının da kaçınılmaz olduğunu, tam da bir "çözümsüzlük"le kuşatılmış bulunduğunu yazdığım yazılarda, gerek benimsediğim çözümleme yöntemlerinin ve gerek küçük köylülüğün mülksüzleşmekte olduğu yolundaki vargılarımın, Boratav'ın kitabında, bir bakıma kapalı bir eleştirisiyle ya da hiç değilse, karşıtı yöntem ve vargılarıyla karşılaşmış olmamdır. Bu da beni, konumu, eleştirel bir temel üzerinde ele almaya zorladı. Umarım, okurun, birbirinin karşıtı çözümleme yöntemleri ve vargılar arasındaki farkları öğrenme ve kendi görüşünü serbestçe oluşturma olanağına böyle bir kitapçık yardımcı olur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM İLİŞKİSİ TANIMI ÜZERİNE

1. ÜRETİM İLİŞKİSİ TANIMI

Maddi değerlerin üretimi için toprak, makina, alet, hammadde gibi **üretim araçları** gereklidir. Üretim araçları, insan emeği olmadan, kendiliklerinden ya da kendi başlarına değer yaratmaya girmezler. Buna karşılık insan emeği de, kendi başına maddi değer yaratmaz. Emeğin üretken anlamda harcanabilmesi için maddi koşulların bulunması, yani üretim araçları gereklidir. Değer, insan emeğinin, üretim araçları üzerinde üretken amaçla harcanmasıyla yaratılır. İnsan emeğinin değer yaratabilmesi için, yalnızca emeğin maddi koşullarının, yani üretim araçlarının bulunmuş olması da yeterli değildir. Aynı zamanda, emek sahibinin, belli bir yetenek, üretim

bilgi ve becerisi kazanmış olması da gerekir. Kısacası, değer üretilebilmesi için, insan emeğine, üretim araçlarına, üretim bilgi ve becerisine gerek vardır. Bunların tümüne, yani emek, üretim araçları, üretim bilgi ve becerisine, **üretici güçler** diyoruz.

Değer üretebilmek için, üretim bilgi ve becerisine sahip bulunan emekçinin, emeğini, üretim araçları üzerinde üretken amaçla harcaması gerekir. Üretilen ürün, biri eski-emek (geçmiş-emek) ve öteki yeni-emek (canlı-emek) olmak üzere, iki farklı emek içerir. Üretim araçlarından ürüne aktarılan değer, geçmiş-emeği; bu ürünün üretilmesi sürecinde emekçinin ürüne aktardığı değer, canlı-emeği oranlar (temsil eder). Dolayısıyla, üretim araçlarının sahibi ile emeğin sahibi, farklı kişiler olduğu zaman, yeni üretilmiş olan ürün de, bu farklı kişiler arasında paylaşılır. Burada, emekçi, biri, üretim araçlarıyla; öteki, üretim araçlarının sahibiyle olan ilişki gibi iki farklı ilişki içersindedir.

Emekçinin üretim araçları ile olan ilişkisi **üretim biçimini;** ve gene emekçinin, üretim araçları sahibi ile olan ilişkisi **üretim ilişkisini** belirler.

İster doğrudan emek biçiminde, ister ürün biçiminde, ister ürünün eşdeğeri (para) biçiminde olsun, emekçinin yarattığı değerin, üretim araçları sahibiyle bölüşüm biçimi, üretim araçlarının mülkiyet biçimi tarafından belirlenir. Bu, aynı zamanda, doğrudan emekçinin, üretim araçları sahibi karşısındaki bağımlılığının özelliklerini ve sınırlarını da belirler. Üretim araçlarının mülkiyet biçimi, farklı olabilir. Örneğin, üretim aracı olarak toprağın, topluluğun ortaklaşa mülkiyetinde olması gibi, gerçek sahibinin topluluk ve devletin ismi sahibi olarak görünmesi gibi, gerçek devlet mülkü olması gibi, feodal beyin feodal hakkının yanısıra serfin ır-

sen (kalıtsal) tasarruf hakkının bulunduğu feodal toprak mülkiyeti gibi, küçük ya da büyük özel mülkiyet gibi mülkiyet biçimi farklı olabilir. Üretim araçlarının ve örneğin özellikle toprağın, bir kişinin, bir katmanın (zümrenin), topluluğun temsilcisinin ya da ortaklaşa olarak topluluğun sahibi olması, mülkiyetin özelliğine denk düştüğü gibi, mülkiyetin bu biçimleri, toprağın sahibi ile emekçi arasındaki bağımlılığın da sınırlarını belirler.

Yaratılan yeni değerin bölüşümü, bu bölüşümün biçimi, emekçinin üretim araçları ile ilişkisine (üretim biçimine) ve emekçinin üretim araçları sahibi ile olan ilişkisine (üretim ilişkisine) uygun düşer. Üretim ilişkisi değiştiği zaman, mülkiyet ilişkisi ve bölüşüm ilişkisi de değişir. Ya da mülkiyet ilişkisinin değişmesi, üretim araçları sahibi ile doğrudan emekçi arasındaki ilişkiyi, yani üretim ilişkisini de değiştirir.

Üretim ilişkisinin bir sonucu olarak bölüşüm ilişkisi, üretim sürecinde yaratılan değerin, üretim araçlarının sahibi ile doğrudan emekçi arasında bölüşülmesidir. Üretim ilişkisi içersindeki yerlerinden dolayı emek sahibi ile üretim araçları sahibi arasında maledinilmiş olan yeni değerin, üretimin dışında üretim sürecinden bağımsız olarak, şu ya da bu biçimde, bir başkasına bırakılmış ya da kaptırılmış olması, üretim ilişkisinden bağımsız, onun dışında gerçekleşen bir olgudur. Bunun talan ya da gasp yoluyla olması, ticaret ya da tefecilikte olduğu gibi dolaşım sürecinde gerçekleşmiş olması, sonucu değiştirmez.

2. ÜRETİM İLİŞKİSİNİN "DARALTILMIŞ" TANIMI ÜZERİNE

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarının "üretim ilişkisi" tanımı ise, oldukça farklı. Yazar, "... 'dolaysız

üreticilerin artı-emeğine (artı-ürününe, ya da artığa) el koymanın özel ekonomik biçimlerini,' üretim ilişkileri olarak" (Boratav, s. 15) tanımlıyor.

Bu tanımın özünü oluşturan ve **tek tırnak** içersine alınan sözlerin, Marx'tan aktarıldığını belirtelim. Marx'tan aktarılan pasajın içeriğine ve eksikliğine değinmeden önce de, yazarın, "daraltılmış" üretim ilişkisi tanımını açıklamaya çalışalım: "Üretim ilişkileri, **artık** yaratan ve artığa dolaysız üreticilerin dışındaki grupların el koyabildiği ve bu nedenle sınıfların oluştuğu toplumların açıklamasında işe yarayan bir kavramdır. Ve üretim süreci içinde veya bu süreç dolayısıyla insanlar arasında oluşan ilişkilerin tümünü değil, **artığa el koymanın özel biçimlerini ve mekanizmalarını** oluşturan bağıntıları üretim ilişkileri olarak anlıyoruz." (Boratav, s. 14.)

Bu tanım, ilkin, "üretim ilişkisi"nin varolması için artı-ürünün varlığını, artı-ürüne elkonulmasını, dolayısıyla sınıflı toplumu bir önkoşul sayar. Artı-ürünün henüz üretilemediği ilkel toplumun başlangıç evreleri "üretim ilişkisi"nden dışlandığı gibi; artı-emeğin toplumsal fon olarak tüketileceği ve bu anlamda da toplumsal olarak gerekli-emeğin bir öğesini oluşturacağı sınıfsız toplumu da, üretim ilişkisinden dışlamaktadır.

Oysa, emek üretkenliğinin pek ilkel düzeyde olmasından dolayı, artı-ürünün henüz üretilemediği ya da toplumsal fonu karşılayan ve bu nedenle de gerekli-ürünün bir parçası olarak göründüğü ilkel komünal toplumun başlangıç ve orta evrelerinin, üretim ilişkilerinin ilk biçimini oluşturduğu bilinir.

Elkoyma biçimi dışında, artı-emeğin varlığı, üretim ilişkisinin tanımında bir koşul olarak ele alındığı zaman, artı-emeğin üretiminin koşullarının bulunmadığı, ya da gerekli-emeğin toplumsal fonu temsil eden kısmını oluş-

turduğu ilkel komünal topluluk, üretim ilişkisinden dışlanmış olacağı gibi, işgününün kısaltılmış sınırları içersinde harcanan artı-emeğin, toplumsal fonun gerekli öğesini oluşturacağı ve bu nedenle de "artı-emek" sayılamayacağı sınıfsız toplum biçimi de, "**elkonulan** artı-emeğin" bulunmamış olması nedeniyle, üretim ilişkisinden dışlanmış olacaktır.

İşgününün tümünün gerekli-emek zamanının sınırlarıyla örtüştüğü, yani artı-emek harcayabilmenin koşullarının ortaya çıkmadığı geçmişin ilkel toplumu, "artık yaratan bir toplum" değildir. Bunun gibi, işgününün son derece kısaldığı ve bunun gerekli-emek zamanı ile toplumsal fon olarak temsil edileceği ve ancak bu anlamda artı-emeği de içermiş olacağı sınıfsız toplum da, "artığa dolaysız üreticilerin dışındaki grupların el koyabildiği" bir toplum olmayacaktır — ama bunlar, toplumların ileriye doğru gelişmesinin biri başlangıcını ve öteki ise sonuncusunu oluşturan, üretim **ilişkileri**dir.

Marx'ın, "doğrudan üreticilerin **ödenmemiş** artı-emeğine el koymanın özel ekonomik biçimi" sözlerinin, **yazar tarafından, üretim ilişkileri** tanımına, "ödenmemiş" sözcüğünün tasarruf edilerek aktarılmış olması üzerinde de durmak gerekir. Çünkü, "artı-emek" ile "**ödenmemiş** artı-emek", ve bunun gibi, artı-ürün ile "ödenmemiş artı-ürün" de birbirinden farklı kavramlardır.

Örneğin serfin, gerekli-emek zamanı ile artı-emek zamanının sınırlarının, geleneksel olarak belirlendiği ve başlangıçta, artı-ürünün **tümüne** feodal bey tarafından elkonduğu bilinir. Ama üretim tekniklerinde bilgi ve becerisinde gelişmeler emek üretkenliğini yükseltir ve bunun sonucu olarak, artı-emeğin sınırları büyür ve gerekli-emeğin sınırları küçülür. Artı-ürün, geleneksel olarak, belirlenmiş bir büyüklüktür ve bu büyüklük, oran

olarak saptanmıştır. Dolayısıyla, başlangıçta artı-ürünün tümü, doğrudan üreticinin yükümlü olduğu artı-ürün ile örtüşür. Emek üretkenliği yükseldikçe, artı-ürünün gerekli-ürüne oranı artacağı ve yükümlü artı-ürün oranı değişmeyeceği için, artı-ürün, doğrudan üreticinin yükümlü bulunduğu artı-üründen büyük olmaya başlar. Serfin artı-emeğinin (artı-ürününün), biri feodal beyin elkoyduğu **ödenmemiş artı-emek** (artı-ürün) olarak ve öteki serfin kendisine kalmış olan **artı-emek** (artı-ürün) olarak iki kesimden oluşmasının nesnel koşulları ortaya çıkmış olur. Feodal toplumun iç dinamizminin özü buradadır ve emekçinin artı-ürününün **tümünün** vergi ve rantla çakıştığı asya biçiminden de bu özelliğiyle ayrılır.

Ama, diyelim, yazar, tanımına, "doğrudan üreticilerin artı-emeğine elkoymanın özel ekonomik biçimi" yerine, "doğrudan üreticilerin **ödenmemiş** artı-emeğine elkoymanın özel ekonomik biçimi"ni almış olsaydı, bu sözler, üretim ilişkisini tanımlamaya yeter miydi?

Yazarın, Marx'tan aldığı tümceleri içeren paragrafı, Türkçe çevirisinden okuyalım :

"Ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadî biçimi, doğrudan üreticinin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öğe olarak onu etkileyen, yönetenler ile yönetilenlerin ilişkisini belirler. Ama, bunun üzerine de, üretim ilişkilerinin kendilerinden doğan iktisadî topluluğun tüm oluşumu, böylece de aynı zamanda onun özel siyasal biçimi yerleşmiştir. Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman, üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişkidir." (**Kapital**, 3, s. 829-830 - Boratav, yan-

lışlıkla, kaynağı, Birinci Cilt ("1867") olarak gösteriyor.)

Burada, konunun, genel olarak üretim ilişkisiyle değil, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirleyen ve sınıflı topluma denk düşen üretim ilişkileriyle, ve dahası, devletin özel biçimine uygun düşen üretim ilişkileriyle sınırlanmış olduğu açıktır.

İkincisi, "ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadî biçimi"nin, "her zaman, **üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişki**" olarak belirlendiği, Marx'ın hemen izleyen tümcelerinde açıklanmış bulunmaktadır.

Bir başka deyişle de, üretim ilişkisini, üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan emekçiler arasındaki ilişki belirler. Buna karşılık, yazar, Marx'ın, tam da bu tümcesinden tasarruf ederek ve Marx'ın tanıklığına başvurarak, "üretim koşullarına sahip olanlar" ile "doğrudan emekçiler" dışında yer alan ve üretim koşullarına sahip olmadığı gibi, doğrudan emekçi de olmayan, üretime girmeyen ve üretim dışında yer alan tefeci ve tüccar sermayesinin, üretim ilişkisinin "tanım ve teşhisinde" bir ölçüt olarak ele alınması gerektiğini ileri sürecektir.

Konuya, bir de bu açıdan eğilelim.

3. ÜRETİM İLİŞKİSİNİN "GENİŞLETİLMIŞ" TANIMI ÜZERİNE

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarı, üretim ilişkisinin "tanımı ve teşhisinde", "üretim araçları üzerindeki mülkiyet ölçütünün dışında ölçütler kullanmanın zorunlu" olduğu kanısında. Bu nedenle de, "artı-ürüne bir piyasa süreci içinde ve bu süreç dolayısıyla" elkoyan ticaret ve tefeci sermayesi, üretim ilişkisinin tanımında ve anlaşılmasında yeni bir ölçüt olarak ele alınmakta. (Boratav, s. 16.)

Yazara göre: ister toprağının sahibi, ister zilyedi olsun, küçük üretici köylü, piyasa için ürettiği zaman, tüccar ve tefeci sermayesinin, "artığa" doğrudan elkoymasının nesnel koşulları da doğmuş olur. Küçük üretici köylü, "toplam hasılasının büyük veya küçük bir bölümünü, arızi değil, **sürekli** ve **sistematik** olarak piyasa için" ürettiği, yani "doğal ekonomiden meta ekonomisine geçildiği" zaman, ticaret ve tefeci sermayesi de sürekli ve sistemli olarak doğrudan üreticinin artı-emeğini ya da bir kısmını bölüşmüş olacaktır. (Boratav, s. 16-21, 34-46.)

Tüccar kârı ve tefeci faizi, böylece, temel bölüşüm (sömürü) kategorileri olarak, küçük üretimi (üretim "biçimini"), bir üretim "ilişkisi"ne dönüştürmüş olur; ya da küçük üreticinin içersinde bulunduğu ve onun bir parçasını oluşturduğu üretim ilişkisinden (örneğin zilyed olarak yarı-feodal ilişkiden) yeni bir üretim ilişkisine geçişin belirleyici ölçütünü oluşturur. Bu üretim ilişkisi, "küçük meta üretim ilişkisi"dir. (Boratav, s. 16-21, 34-46.) Yazar açıklamasını şöyle sürdürecektir: "Küçük meta üretiminin bir üretim ilişkisi olup olmadığı sorunu ise, küçük meta üretiminden ziyade üretim ilişkilerinin tanımı ve anlaşılma tarzı ile ilgili bir konudur. Üretim ilişkilerini sadece mülkiyet ilişkilerine bağlayan bir anlayış, küçük meta üretimini, dolaysız üreticilerin üretim araçlarından kopmamış olmaları nedeniyle sömürü ve sınıflaşmanın olmadığı bir ekonomik durum olarak görecek ve bu durumu bir üretim ilişkisi olarak kabul edemeyecektir. Buna karşılık, ... üretim ilişkileri, 'artığa elkoymanın ekonomik biçimleri' olarak anlaşılırsa ve küçük meta üretiminin tabi ve zorunlu uzantıları olarak ürün ve kredi piyasaları ve bunların temel unsurları olarak da tüccar ve tefeci sermayesi gö-

rülürse, küçük meta üretimi ... temel bölüşüm (sömürü) kategorilerinin ticari kâr ve tefeci faizi olduğu bir üretim ilişkisi olarak kabul edilecektir." (Boratav, s. 45-46.)

Bir başka deyişle, yazara göre, kapitalist-öncesi sermayeler olan ticaret ve tefeci sermayeler, doğrudan üreticileri, sömürüsü alanına çektiği için ve bu sömürü nedeniyle, bu üreticilerin içersinde yer aldığı üretim ilişkisi de, yeni bir üretim ilişkisine dönüşmüş olur.

Sorunu, tüccar ve tefeci sermayelerin niteliğini irdeleyerek, açıklamaya çalışalım.

Tefeci ve ticaret sermayesi, kâr ve faiz biçiminde para doğurdukları için sermayedirler: sahipleri açısından bu sermayeler, hiç bir değer yaratmazlar; yani sahipleri, para-servetlerini, değer yaratmaya, üretime yatırmamışlardır. Oysa üretim ilişkisi, yeni değer yaratma ve yaratılan bu yeni değerin, üretim aracı sahibi ile üretici (emekçi) arasındaki bölüşümüyle sınırlıdır. Sahipleri açısından değer yaratmaya girmeyen sermayenin, yaratılan herhangi bir değeri çekip alma, soğurma gücü, onun para-sermaye olmasındaki özelliğinden gelmektedir. Ticari kâr ve tefeci faizi olarak, sermaye, sahibine daha fazla para sızdırmasının maddi aracıdır, ama bu sızdırılan paranın eşdeğerinde bir değer üretmeye girmemiştir.

Tefeci sermayenin faizi, ödünç verilen paranın daha büyük miktarda geri alınması arasındaki farktan oluşur. Ama tefeciden alınan borç paranın, lüks şeyler ya da gerekli tüketim nesnesi almak için harcanması, daha önce alınan bir borcun faizi olarak ödenmesi, ya da emekçinin bunu üretken amaçla tüketmiş olması, bu sermayenin sahibi bakımından sonucu değiştirmez.

Ticari sermayenin kârı da, üretilmiş bir ürünün ucuz alınıp pahalı satılması arasındaki farktan oluşur.

Kapitalist-öncesi tüccar sermayesi, doğrudan doğruya dolaşımdan doğup gelişir. Kapitalist üretim tarzında olduğu gibi, "üretim süreci, henüz, dolaşımı, üretimin sırf bir evresi olarak içersine almamıştır". (**Kapital**, 3. s. 344.)

Kapitalist üretim tarzından daha eski ve gerçekte tarih içersinde, sermayenin en eski serbest varlık biçimleri olarak tüccar sermayesi (**Kapital**, 3, s. 340) ile onun ikiz kardeşi olan ve "kapitalist üretim tarzından çok önce" ve "toplumun çok farklı ekonomik biçimlerinde bulunan" tefeci sermaye (3, 629), içersinde bulundukları üretim tarzlarını sömürür, ama bu üretim tarzlarını değiştirmez. Ancak toplulukların tarihsel özellikleri ve doğal yapıları sonucu birbirinden farklılık gösteren iktisadi biçimlerini, farklı biçimde etkiler, zayıflatır, bitkinleştirir, dağıtır. Ama tefeci sermaye de, ticaret sermayesi de, gerek doğrudan üreticiyi ve gerek artı-ürünün bellibaşlı sahipleri olan köle sahiplerini, feodal beyleri ve asya biçiminde devletin başını ve maiyetini sömürmüş ya da soymuş olmakla birlikte, bu sömürünün kendisi, o üretim tarzını değiştirmiş olmaz. O üretim tarzlarının içersine ticaret sermayesinin bir asit gibi sızarak üretim ilişkilerini çözücü etki yapması, tefeci sermayenin doğrudan üreticinin kanını emmesi, ya da müsrif beyleri iflasa sürüklemesi, üretim ilişkileri üzerinde tutucu, çözücü, dağıtıcı, geriletici etkileri olması, üretici güçleri geliştirmek yerine felce uğratması, bazı üretim tarzlarını yıkıma sürüklemesi, bu üretim ilişkilerinin bir başka üretim ilişkisine dönüşmesi olarak da açıklanamaz.

4. ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE TEFECİ-TİCARET SERMAYESİ

Tefecilik, köleci, feodal ve asya biçimi altında, kapitalist üretimin diğer önkoşullarının bulunduğu yerler-

de, farklı etkinliklerine karşın, üretim tarzlarını değiştirmemiştir. "Tefecilik, üretim araçlarının dağınık olduğu yerlerde, para serveti bir araya toplar. **Üretim tarzını değiştirmez,** ama onun üzerine kene gibi yapışır ve mahveder." "Köleliğin egemenliği ölçüsünde ya da artı-ürünün feodal bey ve maiyeti tarafından tüketilmesi ölçüsünde, köle sahibi ya da feodal bey, tefecinin pençesine düşer, ama üretim tarzı hâlâ aynı kalır; yalnızca, emekçinin durumu daha da ağırlaşır. ... Ama, **üretim tarzı değişmemiştir.**" "Asya biçimleri altında, tefecilik, ekonomik çöküntü ve politik yozlaşma dışında, **herhangi bir etki göstermeksizin** uzun süre devam edebilir." "Ancak, kapitalist üretimin diğer önkoşullarının bulunduğu yer ve zamanlarda, tefecilik, bir yandan feodal bey ile küçük üreticiyi mahvetmek, öte yandan emek araçlarını sermaye biçiminde toplamak suretiyle, yeni üretim tarzının kurulmasında yardımcı araçlardan biri haline gelir." (**Kapital,** 3, s. 632.)

Ticaret sermayesi ile üretim ilişkileri arasındaki benzer etkilerini de özetlemekte yarar var: "Ticari sermayenin gelişmesi, ... **tek başına ne bir üretim tarzından diğerine geçişi sağlayabilir, ne de bunun açıklaması için yeterlidir.**" (**Kapital,** 3, s. 342.) Feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişin ikinci biçimi olarak, "üretim üzerinde doğrudan bir egemenlik kurmuş" olan tüccar bile, "**üretim tarzında köklü bir değişiklik yapmaksızın,** yalnızca, doğrudan üreticilerin durumunu daha da kötüleştirir ve bunları, sermayenin yakın denetimi altındakinden daha beter koşullar altında çalışan düpedüz işçiler ve proleterler haline getirir ve **artı-emeklerine, eski üretim tarzı esasına göre elkoyar.**" (**Kapital,** 3, s. 350.)

"Üretim sürecinin kendisinde yer alan sömürü" ile,

üretim sürecının dışında, üretimden bağımsız olarak, dolaşım sürecinde yer alan sömürü, birbirinden şu bakımdan farklıdır ki, biri, üretim ilişkisinin kendinden doğar ve sömürü, üretim ilişkisinin özelliğiyle belirlenir; öteki, üretimin dışında, üretim sürecinden bağımsız olarak gerçekleşir.

Kapitalist-öncesi sermayeler olarak tefeci-tüccar sermayesi, bir üretim ilişkisinden bir başka üretim ilişkisine geçişin ölçütü olmayacağı gibi, gerek farklı üretim ilişkileri açısından, gerek bu üretim ilişkileri içersinde yer alan farklı sınıflar açısından, böyle bir "ölçüt"ün, genel bir ölçüt olarak uygulanabilmesi de olanaksızdır. Şöyle ki:

(1) Ticarî ve tefeci sermayeler, toprak mülkiyetinden bağımsız servetler olarak, esas olarak köleci toplumda, feodal toplumda ve bir tarım komünü aşamasında olan asya biçiminde de vardır. Ve bu sermayeler, yalnızca doğrudan üreticiyi sömürmekle kalmamışlar, aynı zamanda, artı-ürünün bellibaşlı sahipleri olan köle sahiplerini, feodal beyleri, asya biçiminde olduğu gibi devletin başı ile maiyetini de soymaya devam etmişlerdir. Tüccar ve tefeci sermayenin sömürüsünü, üretim ilişkilerini değiştirmesi anlamında, bir yandan bu üretim ilişkileri açısından ve öte yandan artı-ürünün belli başlı sahiplerini sömürmesi (soyması) açısından ele almamak, bunu, yalnızca, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, küçük meta üreticisi köylü açısından bir ölçüt olarak kullanmak, bu ölçütün, genel ve nesnel bir ölçüt olarak alınmadığının kanıtı olmak gerekir.

(2) Meta üreticisi olarak kendi toprağının sahibi küçük üreticinin, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, sanayi sermayesinin sömürüsü alanına çekildiği, yazarın da, tezinin esas dayanaklarından birini ve

başlıcasını oluşturan ve bilinen bir husus. Burada, üretim ilişkisinin tanımı ve açıklanması açısından, kapitalist-öncesi sermayeler olarak ticari ve tefeci sermayenin sömürüsünün bir ölçüt olarak alınması, ama, sanayi sermayesinin ve onun özel bir eki durumuna gelmiş olan ticaret sermayesinin sömürüsünün ihmal edilmiş olması, seçilen ölçütün, genel ve nesnel değil, özel ve öznel bir ölçüt olduğunun kanıtı sayılmak gerekir. Çünkü, yazara göre, küçük üretici köylü, kapitalist-öncesi sermayelerin sömürüsü alanında bulunduğu zaman yeni bir üretim "ilişkisi" oluşturmakta, ama bunun yanısıra, sanayi sermayesinin sömürüsü alanına çekildiği zaman, üretim-ilişkisi açısından bir değişme sözkonusu edilmemektedir.

(3) Ortakçı ya da (kapitalist kiracılıktan farklı olarak) kiracı durumunda olan küçük köylülerin, işlediği toprağın rantını, sahibine, ürün (ürün-rant) ya da ürünün fiyatı (para-rant) olarak ödediği bilinir. Burada, rant, kapitalist çiftçinin toprak sahibine ödediği gibi artı-değerin bir bölümünden oluşmamıştır, yani ortalama kâr tarafından belirlenen üretim-fiyatı üzerindeki bir fazla değildir. Ortakçı ya da kiracı köylü, artı-ürünü (ya da bunun bir bölümünü) doğrudan ürün olarak, ya da artı-ürünün fiyatını para olarak toprak sahibine ödeyecektir. Rantın sınırlarını ve özelliğini belirleyen, doğrudan üretici ile üretim araçlarının ve özellikle de toprağın sahibi arasındaki ilişkidir, bir başka deyişle de toprağın mülkiyet biçimidir.

Ortakçı ya da kiracı ile toprak sahibi arasındaki ilişkinin, feodal ve yarı-feodal niteliğini belirleyen de, toprağın feodal ve yarı-feodal mülkiyetidir. Şu anlamda ki: ortakçı ve kiracı, toprak sahibinin karşısına, bir miktar üretim aracına sahip de olsa, sermaye sahibi olarak

değil, geçimini sağlamak amacında olan emekçi olarak çıkar. Doğrudan üreticinin, gerek kiracılıkta toprağın rantını, gerek ortakçı ve kiracılıkta bazı gerekli geçim nesnelerini ve üretim araçlarını, ürünün bir bölümünü piyasa için, yani meta olarak üreterek sağlamış olması, onun içersinde yer aldığı üretim ilişkisini değiştirmez, çünkü mülkiyet ilişkisi ve mülkiyetin biçimi değişmemiştir. Ama, yarı-feodal sömürü yanında, bir de ticarî ve tefeci sermaye tarafından sömürülmesinin koşulları doğmuş olur. Kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, bu ikili sömürüye, toprağının sahibi küçük üretici köylüde olduğu gibi, sanayi sermayesinin sömürüsü de eklenecektir. Bunlar, doğrudan üreticinin yoksullaşmasını ve geleneksel ilişkilerin çözülmesini hızlandıran etkenlerdir, ama üretim ilişkisinde nitel bir değişikliği ifade etmezler.

(4) Tefeci sermayenin, doğrudan üreticiye borç vermiş olması ve üreticinin, bununla vergi borcunu ödemeyip, ölmüş olan öküzünün yerine bir öküz, ya da tohumluk buğday, yani üretim aracı almış olması, sermaye sahibine, üreticinin artı-emeğine ya da bir kısmına "faiz" olarak elkoyma olanağı verir ama, üretim ilişkisi değişmeden devam eder. Üretim ilişkisinin kendisi, böyle bir tefeci sermayeye, üreticinin artı-ürününe veya bir bölümüne, elkoyma olanağını verir, ama üretim tarzı değişmeden kalır. Doğrudan üreticiyi güçsüzleştirir, yeniden-üretimi, küçülen boyutlarda yinelemek zorunda bırakır, giderek üretim araçlarını, faizinin maddi öğelerine dönüştürerek emekçiyi mülksüzleştirir. Ama, ne tefeci sermayenin sömürüsü, yani bu sömürünün varlığı, bir üretim ilişkisinden bir başka üretim ilişkisine geçiş demektir ve ne de tefeci sermayenin, doğrudan üreticiyi mülksüzleştirmesi, tefeci sermayenin, kendi ba-

şına, yeni bir üretim ilişkisi yaratması anlamına gelir.

(5) Üretim ilişkisini değiştirmesi açısından ticaret sermayesinin durumu, tefeci sermayeden farklı değildir. Ticaret sermayesinin kârı, metaların değişiminde, alış ve satış fiyatlarındaki farktan oluşur. Bu kârın, ürünün fiyatı ile değeri arasındaki farktan oluşmuş olması, kesin değil, koşullara bağlı bir şeydir. Tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatı, ürünün değerine yükseldiği zaman ise, tüccar sermayesinin kârı, tüketiciden çekilip alınan kısımdan oluşacaktır.

Eğer konumuzu bu aşamada güçleştirmemek için, tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatının, serbest rekabet koşulları altında oluştuğu dönemle anlatımımızı sınırlarsak, şu da eklenebilir ki, olağan koşullarda, yani tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatı, ortalama topraklarda elde edilen ürünün değeriyle belirlendiği zaman, en elverişli toprakları işleyen üreticiler, ürünlerini değerlerinin üstünde bir fiyatla ve en elverişsiz toprakları işleyen üreticiler, ürünlerini değerlerinin altında bir fiyatla satacaklardır.

Bir köy topluluğu içersinde, doğrudan üretici köylülerin sahibi veya zilyedi bulunduğu topraklar, gerek alan büyüklükleri bakımından, gerek doğal üretkenlikleri bakımından, birbirlerinden farklıdır. Dolayısıyla tek tek köylülerin, ticaret sermayesinin aynı ölçüde sömürüsü alanına çekileceği, özellikle de tefeci sermaye açısından köylülerin tümünün sömürü altına gireceği varsayımı, köy yapısının eşitsiz özelliği dolayısıyla, fiili olarak olanaksız görünür. Bu eşitsizlik, köy topluluğu içersindeki sınıfsal farklılaşmanın, bir başka deyişle, bazı köylülerin zenginleşmesinin ve bazı köylülerin yoksullaşmasının da nedeni olur. Köylülük içerside zenginleşen unsurların, bir yandan tefeci olarak ve bir yandan

küçük ticaret erbabı olarak, aynı köylü komşusunun karşısına çıkması, bu farklılaşmaya yeni boyutlar kazandırır.

Ticari ve tefeci sermayelerin, üreticinin artı-emeğini, dolaşım sürecinde bölüşmüş olması, üretim "ilişkisi" nin bir ölçütü olarak ele alındığında, gerek işledikleri toprakların alan olarak büyük olması, gerek doğal verimlilikleri yüksek olan toprakları işleyen ve bu nedenle de bu sömürünün dışında kalan meta üreticisi köylüler, tüccar ve tefeci sermayesi tarafından sömürülmüş olamayacakları için, onları küçük meta üretim 'ilişkisi' dışında bırakmak ve onlara yeni bir üretim 'ilişkisi' aramak gerekecektir ki, bu da bizi bilimsel değeri olmayan sonuçlara götürür.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, ticaret ve tefeci sermayesi, üretime girmeyen sermayeler oldukları için, üretim ilişkisinin tanımında ve açıklanmasında bir ölçüt olamazlar; ama üretime katılmadıkları halde, üretim süreci dışında, üretimde yaratılan değeri şu ya da bu ölçüde ve biçimde soğurdukları için, doğal olarak, ekonomi politiğin konusu içersinde yer alırlar.

5. SANAYİ SERMAYESİNİN BİR EKİ OLARAK TİCARET SERMAYESİ VE KAPİTALİST-ÖNCESİ TİCARET SERMAYESİNDEN FARKI

Konumuzu tamamlayabilmemiz için, üretime girmeyen kapitalist-öncesi ticaret sermayesi ile, üretime sanayi sermayesinin bir eki olarak giren ve artı-değeri paylaşan ticaret sermayesi arasındaki farkın üretim ilişkisi açısından açıklanması da gerekiyor.

Kapitalist-öncesi ticaret ve tefeci sermayeleri, modern kredi sisteminde, artı-değerden faiz biçiminde pay alan sermayeden, gene sanayi sermayesinin özel bir eki-

ni oluşturan ve artı-değerden pay alan ticaret sermayesinden, birincilerin (kapitalist-öncesi sermayelerin) üretime girmemiş olmalarıyla, ikincilerin (modern kredi sermayesinin ve sanayi sermayesinin ekini oluşturan ticaret sermayesinin) üretime giren sermayenin öğeleri olması dolayısıyla ayrılırlar.

Para-sermaye evresi, üretken-sermaye evresi ve meta-sermaye evresi, sermayenin birbirinden farklı üç evresini oluşturur. Sanayici kapitalistin, üretim aracı ve emek-gücü satın aldığı para-sermaye evresi; sermayenin meta üretimine girdiği ve yeni değerin yaratıldığı üretken-sermaye evresi ve üretilen metaın başlangıç ucunda sanayi sermayesinin yeraldığı ve sonal ucunda ticaret sermayesinin bulunduğu meta-sermaye evresi, sermayenin farklı evrelerini içerir. Meta-ürünün üretildiği doğrudan üretim süreci, kapitalist üretim sürecinin yalnızca bir evresini oluşturur ve para-sermaye (para-meta süreci) ve meta-sermaye (meta-para süreci) olarak dolaşım, kapitalist üretim süreci içersinde, onun evreleri olarak yer alırlar. (Bkz: **Kapital**, 2, s. 35-163, 371 ve devamı.)

Kapitalistin, gerek başlangıçta, gerek yeniden-üretimin çeşitli aşamalarında, para-sermayesini, kredi olarak sağlamış olması; sermayenin devrini tamamlamak üzere, ticaret sermayesinin, toptancı ve perakendeci olarak, meta-sermaye devresine girmesi, ancak kredi-sermayenin ve ticaret sermayesinin, kapitalist üretim sürecine doğrudan katılmaları, ya da onun bir ekini, bir evresini oluşturmalarıyla olanaklı olur. Kapitalist üretim tarzı, hemen yukarda da belirtildiği gibi, sermayenin yalnızca üretken-sermaye evresiyle sınırlı değildir. Kredi-sermaye de, ticaret sermayesi de, üretim sürecinde bulunan toplam sermayenin birer öğesi olarak, üre-

tim sürecinde yer almış olurlar ve bu nedenle de kredi olarak sermayenin faizi gibi, ticaret sermayesinin kârı da, toplam sermaye içersindeki oranlarına göre, kapitalist üretimde yaratılan artı-değerden faiz ve ticari kâr biçiminde, pay alırlar.

Kapitalist üretimde, daha ucuz alınıp daha pahalı satılan meta, kapitalist-öncesi ticaret sermayesinde olduğu gibi, aynı değeri içeren metaın ucuz alınıp pahalı satılmasından farklıdır. Kapitalist-öncesi tüccar, satın aldığı bir metaın içerdiği değer ne ise, bu aynı büyüklükte değeri, aldığından daha pahalı satar. Kapitalist de, "Satın aldığından daha pahalı satmak zorundadır". (**Kapital,** 2, s. 128). Ama, kapitalistin satın aldığı metaın değeri, sattığı metaın değerinden küçüktür.* Kapitalist, değeri üzerinden satın aldığı metaı, değerinin üstünde değil, değeri üzerinden bir fiyatla sattığı için kâr eder. Ne var ki, onun sattığı metaın değeri, satın aldığı metaın değerinden büyüktür; şimdi, üretim sürecinde ürüne katılan ve karşılığını ödemediği artı-değeri de içermektedir. Metaını değeri üzerinden satarak, satın aldığından daha pahalıya satmış olur. Bunun kaynağı, sermayenin üretime girmesi ve emek-gücü metaının, kapitaliste, bu meta için ödenen değerinden daha büyük bir değer yaratmış olmasındadır.

Sanayici kapitalist, meta sermaye olarak, ürününü, tüccar kapitaliste, (konumuzu yalınlaştırmak için söyleyelim) değeri üzerinden değil, değerinin altında bir fiyata satar, bir başka deyişle sanayici kapitalist, ürünün

* Emek-gücünün değeri, bu emek-gücünün yeniden-üretimiyle belirlenen değeridir. Emekçinin, emek-gücünü, yeniden-üretmesi için harcadığı emek-zamanı, gerekli-emek zamanıdır. Ama, onun, bir de bunun ötesinde, harcama yeteneğine sahip olduğu bir zaman vardır: artı-emek zamanı. Yeni üretilen ürün, bu artı-emeğin yarattığı artı-değeri de içerir; ama kapitalist, hem bu artı-değer için bir şey ödememiş ve hem de bu değeri yeni üründe maledinmiştir.

içerdiği artı-değeri **tam** olarak gerçekleştirmemiştir. Ticaret sermayesi ise, ürünü, sonal alıcıya, değeri üzerinden satarak, artı değerin kalan (sermayesine isabet eden) bölümünü gerçekleştirir ve dolayısıyla onun kârı, artı-değerden oluşur.

Kapitalist-öncesi ticaret ve tefeci sermayesi ise, üretime girmez, üretim dışında oluştukları gibi, kâr ve faiz, üreticinin yarattığı değerden soğurulmuş veya tüketiciden sızdırılmış olmakla birlikte, bu, üretim dışında, dolaşım süreci içersinde gerçekleşir. Kapitalist üretim sürecinin evrelerini oluşturan dolaşımda yeralan kredi ve ticaret sermayesinden bağımsız olarak, yalnızca dolaşım sürecinde yeralan sermayeler olduğu için de, üzerlerine yapıştıkları, içersinde yaratılan değerleri soğurdukları üretim ilişkilerini, bir başka üretim ilişkisine dönüştürmüş sermayeler olamazlar.

Bu nedenle de, "Kapitalist sistemde rant, faiz ve kâr ilişkilerinin incelenmesi" (Boratav, s. 21), kapitalist üretim ilişkisinin ayrılmaz öğeleri olarak ele alınmakla birlikte, bu, yazarın ileri sürdüğü gibi, kapitalist-öncesi sermayeler olan ticaret ve tefeci sermayelerin kâr ve faiz biçiminde değeri bölüşümü, üretim ilişkilerinin tanımına ve açıklanmasına örnek olarak gösterilemez.

6. KÜÇÜK META ÜRETİMİ VE KÜÇÜK-BURJUVA KÖYLÜ

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarı, tefeci ve tüccar sömürüsünü, yalnızca doğrudan üretici açısından ele alır. Doğrudan üretici ise, ister "üretim araçlarının esas itibariyle **sahibi**" olsun, ister toprağı "ortakçılık veya kiracılık usulleriyle işleyen **zilyed**" olsun, "esas olarak kendi ve **ailesinin emeğiyle,** kısmen veya tamamen **piyasa için, fakat tüketim amacıyla** (birikim yapmadan) üretimde bulunan" küçük meta üreticisi olarak sınırlandırılmıştır. (Boratav, s. 44, 29.)

Yazarın açıklamasını özetlemeyi sürdürelim: Meta ekonomisi ise, doğrudan üreticinin, "toplam hasılanın büyük ya da küçük bir bölümünü", "**sürekli** ve **sistematik** olarak" piyasa için üretmiş olmasıyla sınırlanır. (Boratav, s. 44-45.) Bir başka deyişle, piyasa için üretim, oylumu ne olursa olsun, arızî olmaktan çıktığı zaman, doğal ekonomiden meta ekonomisine geçilmiş olur.

Küçük meta üretimi, küçük üreticinin, ticaret ve tefeci sermayesi tarafından sömürüsünün koşullarını da birlikte yaratır. Ticaret ve tefeci sermayesinin, küçük üreticinin artı-emeğine (artığa, artı-ürüne) elkoymuş olacağı, yani ticarî kâr ve tefeci faizi temel bölüşüm kategorileri olarak ortaya çıkacağı için, küçük meta üretimi de, bir üretim ilişkisi oluşturmuş olur: **küçük meta üretim ilişkisi.** (Boratav, s. 45-46.)

"Doğal ekonomi", nasıl ki herhangi bir üretim ilişkisinin ayırdedici özelliği değilse ve bazı üretim ilişkilerinin ortak bir özelliği olarak görünürse, "meta ekonomisi" de, tek başına bir üretim ilişkisinin ayırdedici özelliği değildir. Emek gücü dahil her şeyin metaya dönüştüğü kapitalist üretim tarzının ayırdedici özelliği, yalnızca meta üretimi değil, aynı zamanda artı-değer üretimidir de. Meta üretimi, bu üretim tarzının gerekli koşuludur; çünkü, sermayenin kendisi metadır. Ortaçağın loncaya bağlı zanaatçısı da meta üretiyordu; hatta kalfa ve çırak çalıştırarak yabancı-emek de sömürüyordu. Ama burada zanaatçı (usta), lonca kurallarına bağlı olarak usta olduğu için ve ancak usta olduğu zaman, üretim aracı sahibi olabilirdi. Ustanın, yani üretim araçları sahibinin kendisi de bir emekçiydi ya da emekçi olduğu için, üretim aracı sahibi olabiliyordu. Örgütlenme ve lonca kuralları, ustanın, emekçi olarak üretim araçlarından ayrılmasının ve üretim araçlarının sermayenin maddi öğelerine dönüşmesinin engelini oluşturmaktaydı.

Meta ekonomisinin uç vermesi, gelişmesi, kuşku yok ki, içersine sızdığı üretim ilişkisi üzerinde çözücü bir etki yapar. Ama bu, tek başına, üretim ilişkisinde bir değişme, bir üretim ilişkisinden bir başka üretim ilişkisine geçişin ölçütü olmamıştır.

Kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, küçük üretici, meta ürettiği ve tükettiği ölçüde, kapitalist üretim tarzının kavramlarının pençesine düşer. Onun üretim araçları, sermayeye dönüşür ve gerekli-emeğinin sınırları gerekli geçim nesnelerinin fiyatıyla belirlenir. Şu var ki, gerekli geçim nesnelerinin fiyatının sınırları da kendi metaının fiyatıyla belirlenecektir. Küçük meta üreticisi, meta üreticisi olduğu için değil, sattığı ve satın aldığı metaların fiyatlarını belirleyen egemen sisteme bağlandığı ve bağımlı hale geldiği için, kapitalist üretim tarzının kavramlarıyla da kuşatılmış olur.

Küçük üretici, geçim nesnelerini meta olarak tüketen yönüyle bir ücretli emekçiye ve üretim araçlarını meta olarak satın alan ve ürettiği ürünü meta olarak satan yönüyle bir kapitaliste benzer.

Küçük üretici olarak zanaatçı, feodal üretim tarzının egemenliği altında da, tüm üretimini piyasa için yani meta olarak ürettiği ve yeniden-üretiminin koşullarını meta olarak tükettiği halde, feodal üretim tarzının kavramlarının pençesine düşmüş olduğundan, üretim araçları sermayeye ve emek-gücü serbest metaya dönüşmemiştir. Kapitalist üretim tarzının egemenliği altında ise, tersine, zanaatçının üretim araçları sermayeye dönüşmüştür ve gerekli emeğinin sınırları (değeri) gerekli geçim nesnelerinin fiyatıyla belirlenir olmuştur. Onun sermayesinin kârını gerçekleştirip gerçekleştirememesi ise, metaının fiyatına bağlıdır. Bu fiyat, metaının içerdiği değer tarafından değil, sınaî sermayenin rekabet ala-

nına girdiği ölçüde, kapitalist üretim tarzının yasalarına bağımlı olarak belirlenecektir.

Küçük üretici köylü de, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, (toprağı ister atadan kalıt olsun, toprağa ister bağış yoluyla, ister para (sermaye) harcayarak sahip olmuş olsun), toprağının fiyatı dahil, üretim araçları sermayeye dönüşür ve gerekli emeğinin değeri, gerekli-emeğini karşılayan ürünün kendi büyüklüğüyle değil, gerekli geçim nesnelerinin fiyatıyla belirlenir. Kendi ürününün fiyatı, değerine eşitlendiğinde, o, aynı zamanda sermayesinin kârını ve toprağının rantını gerçekleştirmiş olacaktır.

Bu anlamda da, tam bir küçük-burjuva köylüdür. Onu, bir zanaatçıdan ayıran ve bir zanaatçıya göre, sanayi sermayesi karşısında ona daha uzun süreli bir direnç ve dayanma sağlamlığı sağlayan şey, toprağın özelliğinde ve küçük toprak mülkiyetinin kapitalist tarıma bir engel oluşturarak, sermayenin tarımsal alandaki rekabetini geciktirmesinde aranmalıdır. Ve gerekli geçim nesnelerinin bir kısmını, kendi ürününden doğrudan karşıladığı sürece —ana besin bitkilerinin ve giysi hammaddelerinin üretildiği toprak, doğal özelliği gereği, ona bu olanağı sağlar—, o, toprakta, doğrudan tüketeceği gerekli nesneleri kendisinin üretmesinin güçlü bir barınağını bulur. Ve bu açıdan da, sanayi sermayesinin mutlak egemenliği altına çekilmesi, daha uzun zaman alacak olan bir süreç izler. Eğer, ölçütlerimiz, küçük köylünün, kendi ürününden doğrudan tükettiği bölüm ile değil de, meta olarak ürettiği bölüm ile sınırlıysa, burada, yapay ve zorlama yeni bir üretim "ilişkisi" bulgulamaya çalışmak değil, onun, tam da bir **küçük-burjuva köylü** olduğunu, bu bilinen gerçeği, açıklamak yetecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM KONUSUNDA

KÜÇÜK ÇİFTÇİNİN GELİRİNİN ÜCRET, KÂR VE RANT BİÇİMLERİNE UYGULANMASI

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarı, küçük üretici köylünün yaygın olduğu bir ülkede, onun net gelirini, ücret, kâr ve rant biçiminde ayrıştırmanın, "Ricardo'cu analizin toplumsal sınıflarını üretim faktörleri derekesine indiren neoklasik bir yozlaşmayı simgele[yeceğini]" ileri sürer. Net gelirin, "ücret, kâr ve rant kavramlarına dayanan bölüşüm şeması", tarımda "büyük toprak sahipleriyle toprak kiralayan kapitalist çiftçilerin kesin çizgileriyle birbirinden ayrılmaz ol[duğu]" ve "bunun dışındaki işletme biçimlerinin tamamen tali" olduğu "çağının İngiltere'si için" "hem tarım-içi, hem ulusal düzeyde kârların paylaşımını açıklayan yeterli bir anahtar

oluştur[makla]" birlikte, "tarım dışında ve ulusal ekonominin tümünde **kapitalizmin egemenliğine rağmen** tarımda en yaygın üretim ilişkisi küçük meta üretimi" olan bir ülkede, bu "bölüşüm kategorilerinin sınıf payları olarak yorumlanmasının imkânsız olduğu"nu ekler. Bir başka deyişle, küçük çiftçinin, "kendi arazisinin rantını, kendi sermayesinin faizini, kendi emeğinin ücretini ve ... bir müteşebbis olarak ... kârını aynı anda elde eden bir olgu" olarak bu bölüşüm şemasının, "ayrı bir toplumsal sınıf" olan köylünün, kendine has bir gelir tipini tanımlayamayacağı" ileri sürülür. (Boratav, s. 48-49.)

Birincisi: Sorunun özünün, tam ve doğru olarak kavranmadığı kanısında olduğumu belirteyim. Çünkü, burada, küçük meta üreticisi köylünün, birbirinden ayrı sınıflara ait gelirleri alması değil, net ürünün, gelirin, **benzeşim yoluyla,** ücret, kâr ve rant biçimlerine uygulanması sözkonusudur.

Emekçinin gelirinin, emekçinin karşısına sermaye biçiminde çıkmadan, ücret biçimini almadığı bilinir. Bunun gibi, "üretilmiş emek araçlarının ve genellikle emek ürünlerinin", doğrudan üreticilerin karşısına sermaye olarak çıkmış olmaları da gerekir. "Ürünlerin bir kısmı sermayeye dönüşmemiş olsaydı, öteki kısmı, ücret, kâr ve rant biçimine giremezdi." (**Kapital**, 3, s. 917.) Ama kapitalist üretim tarzı ve buna tekabül eden ilişkiler, toplumun genel temelini oluşturduğu zaman, doğrudan üretici köylü, "ürünlerini meta olarak ürettiği ve dolayısıyla bu metaların fiyatına tabi olduğu ölçüde", bu fiyatları belirleyen ekonomik koşullara, yani kapitalist üretim tarzının yasalarına bağlı ve bağımlı hale gelir.

O zaman, tarımda, kapitalist üretim biçimi kapsamı içersine girmeyen küçük köylülüğün net geliri, ka-

pitalizmin egemenliği altında, kapitalist üretim tarzının gelir biçimleri altına sokulabilir ve bu, ücretin, kârın ve rantın sınırlarını belirleyen kapitalist üretim tarzının egemenliğinde pekâlâ olanaklıdır. Burada, küçük üretici köylünün, toplumsal sınıflardan herbirinin ayrı birer üyesi olarak, hem ücretli-emekçi, hem kapitalist çiftçi ve hem toprak sahibi olması değil, onun gelirinin, benzeşim yoluyla, kapitalist üretim tarzının gelir biçimlerine uygulanması sözkonusudur.

İkincisi: Marx'ın düşünceleri, yazarın görüşüyle çelişir: "**Kapitalist üretim tarzı temeli üzerinde**, içersinde yeni eklenen emeğin temsil edildiği değerin, gelir, ücretler, kâr ve toprak-rantı biçimlerine bölünmesi öyle doğal hale gelmiştir ki, bu yöntem (toprak rantını incelerken örneklerini verdiğimiz tarihin daha önceki aşamaları bir yana bırakılırsa), **gelirin bu biçimleri için gerekli önkoşulların bulunmadığı yerlerde bile uygulanır olmuştur.** Yani benzeşim yoluyla her şey bu gelir biçimleri içersine sokulmuştur." (**Kapital**, 3, s. 913, vurgulama bizim.)

Kapitalist üretim tarzı içersine girmeyen küçük çiftçinin gelirinin kapitalist üretim tarzının gelir biçimleri içersine sokulabilmesi için, bu küçük köylü işletmesinin ne kapitalist bir işletme olması ve ne de kapitalist tarım işletmeleri yanında "ihmal edilebilir bir yer kaplaması" gereklidir. Çünkü, küçük meta üreticisi olarak köylünün, ürününü meta olarak ürettiği ve geçim nesnelerini ve üretim araçlarını meta olarak tükettiği ölçüde, gerekli-emek zamanının ve artı-emek zamanının sınırları, doğal ekonomide olduğu gibi, ürünün kendi büyüklüğüyle değil, kapitalist üretime tekabül eden piyasa koşullarıyla, bir başka deyişle onların fiyatlarıyla belirlenir. "Bağımsız bir emekçiyi —gelirinin

her üç biçimi de uygulanma olasılığı olduğu için **bir küçük çiftçiyi** alalım— kendi adına çalıştığı ve kendi ürününü sattığı zaman, önce o, kendi kendisini emekçi olarak kullanan, kendi işvereni (kapitalist) olarak, sonra da, kendisinden kendi kiracısı olarak yararlanan, kendi kendisinin toprak sahibi olarak düşünülmüştür. Ücretli işçi olarak kendi kendine ücret ödemekte, kapitalist olarak kendi kendine kâr vermekte, toprak sahibi olarak kendi kendine rant ödemektedir. **Kapitalist üretim tarzı ile buna tekabül eden ilişkiler, toplumun genel temeli olarak kabul edilirse, bu benzeşim doğrudur,** çünkü, o, emeği sayesinde değil, üretim araçları üzerindeki mülkiyeti —burada bu, sermayenin genel biçimi olarak kabul edilmiştir— sayesinde kendi artı-emeğine elkoyacak durumdadır. Üstelik ürünlerini meta olarak ürettiği ve dolayısıyla bu metaların fiyatına tâbi olduğu (böyle olmasa bile bu fiyat hesaplanabilir) ölçüde, gerçekleştirebileceği artı-emek miktarı, kendi büyüklüğüne bağlı olmayıp, genel kâr oranına bağlıdır, bunun gibi, genel kâr oranı tarafından belirlenen artı-değer miktarı üzerindeki bir fazlalık da gene onun harcadığı emeğin miktarı ile belirlenmiştir, ama o buna sırf toprak sahibi olduğu için elkoymaktadır." (**Kapital**, 3, s. 913-914, vurgulama bizim.)

Marx, bu benzeştirme yönteminin, "daha önceki egemen üretim tarzlarının, örneğin feodalizmin de karakteristiği olduğunu" ekler. "Feodalizme hiç bir şekilde uygun düşmeyen, onun çok ötesinde (gerisinde) bulunan üretim ilişkileri, feodal ilişkiler altına sokulmuştur." (**Kapital**, 3, s. 914.)

Özetlenirse: kapitalist üretim tarzı ile buna tekabül eden ilişkiler toplumun genel temeli olduğu zaman, küçük üretici köylünün gelirine, benzeşim yoluyla, ücret,

kâr ve rant biçimlerinin uygulanması hem doğrudur, hem de gerekli hale gelmiştir.

Çünkü, kapitalist üretimin egemenliği altında, küçük çiftçi, meta üreticisi ve tüketicisi olduğu ölçüde, onun gerekli-emeğinin sınırları, doğal ekonomide olduğu gibi, ürünlerinin kendi büyüklüğüyle değil, tüketim araçlarının fiyatıyla belirlenir. Artı-emeğinin kendisine kalan büyüklüğü de, doğal ekonomide olduğu gibi artı-emeği temsil eden ürünün kendi büyüklüğüyle değil, ürünün fiyatıyla belirlenecektir.

Ürünün fiyatı, ortalama kâr oranı tarafından düzenlenen üretim-fiyatıyla belirlendiği zaman, sermayesinin kârını gerçekleştirmiş; ve ürünü, değeri üzerinden bir fiyatla satıldığı zaman, toprağının rantını da gerçekleştirmiş olacaktır.

Ama küçük çiftçi, ürünün fiyatında gerçekleşen ücretini, gerekli-emeğin değerini, emekçi olduğu için almıştır; artı-emeğinin değerini, yani sermayesinin kârını üretim araçlarının sahibi olduğu ve rantı, toprağının sahibi olduğu için maledinme olanağına sahiptir. Yalnızca ücretli-işçi olsaydı, ürünün fiyatı, artı-değeri içerdiği zaman bile, bunu maledinemeyecektir. Ücreti gibi, sermayesinin kârını, toprağının rantını, ürününün fiyatında gerçekleştirebilmesinin koşulları, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, kapitalizmin yasalarıyla belirlendiği için, küçük çiftçinin geliri de, benzeşim yoluyla, ücret, kâr ve rant biçimlerine uygulanır.

Daha ilerde ayrıntılı olarak açıklandığında görüleceği gibi, küçük çiftçinin ücretinin sınırlarını olduğu kadar, sermayesinin kârını ve toprağının rantını gerçekleştirmesinin sınırlarını ve koşullarını, egemenliği içersine çekildiği kapitalist üretim tarzı ile buna tekabüllerinde toplumun iktisadî temelini" oluşturan ve "mo-

dern uluslar arasında, feodal toprak mülkiyetinin çözülmesinden doğan biçimlerden biri olarak" (**Kapital**, 3, s. 844), kendi toprağının özgür sahibi küçük köylü çiftçinin gelirinin, ücret, kâr ve rant biçimlerine uygulanması, onun varlık koşullarının ortaya çıktığı bütün tarihsel dönemlere ait değil, egemenliği altına çekildiği kapitalist üretim tarzının toplumun iktisadî temelini oluşturduğu döneme ait bir olgudur.

Bu nedenle de, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, kapitalist toplumun bellibaşlı toplumsal sınıflarının çelişkileri, küçük çiftçinin kendinde yumaklanmış durumdadır.

Geleneksel ilişkiler ağır bastığı ölçüde, o, emeği ile emeğinin maddî koşullarının birliğini korumak ister ve bu anlamda da tutucudur. Ama, nesnel koşullar sonucu, emekçi, küçük kitlesiyle burjuvalaşmaya ve büyük kitlesiyle proleterleşmeye başlar. Burjuvalaşan ucuyla zenginleşme ve kapitalizmle bütünleşme özlemi ve proleterleşen yönüyle küçük mülkiyetine yapışmaya eğilim gösterir ve küçük-burjuva olarak varlığını koruyabilme özlemi, onun öznel bilincinde yansır.

Emekçi olması, sermaye sahibi ve toprak sahibi olması, birbiriyle çelişik yönlerin, kendi içinde çatışması na yol açar. Ve bu nedenle de, nesnel koşulların farklı etkisi karşısında, farklı davranır; ve değişen her yeni durumda, karar değiştirir.

Burada, yalnızca şunu eklemekle yetinelim: küçük köylünün gelirinin, benzeşim yoluyla, ücret, kâr ve rant biçimine uygulanması için, tarımda, kapitalist çiftçinin toprak sahibinden kesin çizgilerle ayrılmış olması gerekli değildir. Gerçekte, burada, küçük köylünün, ürününün değerini tam olarak maledindiği için değil, kapitalist üretim yasasının koşulları altında, gerekli-emeği

ücretini, artı-emeği kâr ve rantı temsil ettiği için, geliri, ücret, kâr ve rant biçimlerine uygulanır hale gelmiştir.

Şu da var ki, "tarım dışında ve ulusal ekonominin tümünde kapitalizmin egemenliğine rağmen tarımda en yaygın üretim ilişkisi küçük meta üretimi" olduğu zaman, küçük üreticinin gelirinin, ücret, kâr ve rant biçimine ayrılarak incelenmesini "neoklasik bir yozlaşma" olarak niteleyen yazar, "küçük meta üretim ilişkisi"nden hemen hemen başka bir şey görmediği Türkiye ölçeğinde, küçük köylünün kapitalizmle (sermayeyle) uyumlu bir bütünleşme ve eklemleşme içersinde bulunmasının kendi teorik açıklamasını, tam da bu "neoklasik yozlaşma" olarak nitelediği yöntemle açıklayacaktır. (Tezlerinin eleştirisinde aktaracağımız bu pasajları yinelememek için, örnek olarak sayfa numarası vermekle yetinelim: s. 156-157, 178-179.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN KAPİTALİZMLE UYUMLU BÜTÜNLEŞMESİ TEZİ ÜZERİNE

1. TEZLERİN ÖZETİ

Küçük köylülüğün yoksullaşmadığı (daha uygun bir deyişle, mülksüzleşme süreci içersinde olmadığı), **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**'in tezinin temelini oluşturur. Ana tez ise, küçük köylülüğün kapitalist sistemle uyumlu olarak bütünleşmiş olduğu biçiminde özetlenebilir. "Farklı üretim ilişkileri" olan kapitalist üretim ilişkisi ile "küçük meta üretim ilişkisi" "olumlu ve istikrarlı" bir biçimde birbirlerine "eklemlenmiş", küçük meta üretimi, kapitalist sistemle "uyumlu" olarak bütünleşmiştir. (Boratav, s. 176-177, 105 vb.) "Piyasaya açılmış küçük üreticiliğe dayalı bir tarım yapısı[nın], ulusal düzeyde kapitalizmin gelişmesiyle yanyana; çoğu halde ege-

men üretim biçimi olan kapitalizmle bağımlı bir biçimde varolabil[diği]" yazılır ve ayrıca "bu 'birliktelik'"in, "kapitalizme geçişin, yani sadece bir **geçiş sürecinin** bir olgusu olmanın sınırlarını aşan kalıcı, sürekli ve kararlı bir nitelik göster[diği]" (Boratav, s. 104-105) eklenir.

Bunun yanısıra, tarım-dışı sanayi sermayesinin de, kapitalist tarım işletmelerine karşı, küçük köylü işletmelerinin varlığını korumayı yeğlediği ileri sürülür: "Tarımsal fiyatlar, normal kâr-rant unsurlarını içerir. ... Küçük üretici ise ... sermaye üzerinden eşit kâr sağlayan bir davranış normundan yoksundur. ... Rant onun için hiç bir zaman fiyata **eklenebilecek bir alternatif maliyet** olamaz. ... Dolayısıyla ... tarım-sanayi fiyat ilişkileri de kapitalist bir tarım yapısına kıyasla sanayi sermayesi lehine dönmüş olur. ... Buna karşılık özel toprak mülkiyetinin kapitalist çiftçilikle birleştiği tarım yapılarında, rant fiili bir ödeme, ya da alternatif bir maliyet olarak fiyata eklenir; dolayısıyla sermaye tarafından (kârlardan) ödenir. Bu sonuç, kapitalist bir biçimde örgütlenen bir tarım yapısının, kapitalizmin gelişmesine ayakbağı olabileceğini; buna karşılık küçük üreticiliğin sermaye bakımından bu handikapı içermediğini gösteriyor." (Boratav, s. 166 ve 167.)

Üçüncü olarak, "azgelişmiş tarım yapısının egemen bloku" olarak nitelenen "tefeci, tüccar ve toprak ağası üçlü bloku"nun, "sömürüsünü ve sınıf egemenliğini azamileş[tir]mesinin en iyi koşulları[nı], kapitalizm-öncesi ilişkilerde gerçekleş[tirdiği]" için, "kapitalist çiftçiliğe dönüşmektense, rantiye, tefeci, aracı faaliyetlerle yaşayan bir sınıf" olarak kalmayı yeğlediği (Boratav, s. 146-147) ileri sürülür.

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarının görüşleri şöyle de açıklanabilir:

(1) Tarım-dışı sermaye, küçük köylü işletmesini, kapitalist tarım işletmesine yeğlemektedir. (Çünkü, küçük köylü, ürünün fiyatında, artı-emeğinin değerini gerçekleştiremediği zaman da, üretime devam etmek durumundadır; kapitalist çiftçi ise, piyasa fiyatı, ürünün içerdiği artı-değeri (sermayesinin kârını ve toprağın rantını) gerçekleştiremediği zaman üretime devam etmeyecektir. Küçük köylü işletmesinin ürünü, daha ucuza kapatılacağı için, sanayi sermayesi, kapitalist çiftçi yerine, küçük köylü işletmesini yeğleyecektir.)

(2) Küçük köylü, ürünün fiyatında, artı-emeğinin değerini gerçekleştiremeyeceği ve bunu sanayi sermayesine karşılıksız bırakmış olacağı için, sömürülmekte, ama, gene ürünün fiyatında, maliyet-fiyatını (üretim araçlarını ve gerekli-emeğini) gerçekleştirdiği için yoksullaşmamakta, varlığını, kalıcı ve kararlı bir biçimde sürdürmektedir.

(3) Tüccar, tefeci ve toprak ağası, sömürüsünü ve sınıf egemenliğini, kapitalist-öncesi ilişkilere bağlı olarak sürdürme ve azamileştirme olanağına sahip olduğu için, rantiye, tefeci ve aracı faaliyetlerini sürdürmeyi yeğlemekte, kapitalist çiftçiye dönüşmemektedir.

2. KÜÇÜK ÇİFTÇİ VE KAPİTALİST ÇİFTÇİ KARŞILAŞTIRMASI

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarının yukarda özetlediğimiz tezini, konuyu açıklayarak, yineleyelim.

Kapitalistin tarıma sermaye yatırması veya kapitalist çiftçinin üretimi sürdürmesi, tarımsal ürünlerin fiyatının, ortalama kârı ve rantı gerçekleştirmesine elverişli bir düzeye çıkmasına bağlıdır.* Bir başka deyişle,

* Burada bazı terimleri, okura anımsatmakta yarar var. Başlangıçta, üreticiler, ürünlerini, kendi değerleri üzerinden satıyorlardı. Dolayısıyla onların piyasa-fiyatı, aşağı-yukarı, değerleriyle çakışmaktaydı. Çünkü, köylü

tarım ürünlerinin piyasa fiyatları, değerleriyle çakışmalı ya da değerlerine yaklaşmalıdır.

Oysa, küçük çiftçi, ürünün fiyatında, ancak ürüne aktarılan üretim araçlarının değerini ve gerekli-emeğinin değerini gerçekleştirdiği, yani maliyet-fiyatını gerçekleştirdiği sürece, üretimi sürdürmek durumundadır. Bir başka deyişle, küçük üretimin yaygın olduğu bir ülkede, tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatları, bu ürünün içerdiği artı-emeği gerçekleştirmesine olanak vermediği, yani sermayenin kârını ve toprağın rantını içermediği zaman da, küçük çiftçi, emeğinin tek istihdam aracı olan toprağını ekmeye devam edecektir.

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarının tezi, iki farklı işletmede (kapitalist tarım işletmesinde ve küçük köylü işletmesinde) üretilen ürünlerin piyasa-fiyatlarının bu birbirinden farklı genel düzenlenmesine dayandırılmıştır.

bir ölçek tahılını üretmek için ne kadar emek-zamanı harcadığını pratik olarak hesaplayabiliyor, ve buna karşılık, kendisi henüz tarımdan ya da tarımsal çevreden kopmamış bulunan demirci de, bir ölçek tahılın üretimi için ne kadar emek-zamanı harcandığını hesaplayabiliyordu. Demircinin çift demirin üretimi bakımından da durum aynıydı. Bunlar, birbirleriyle ürünlerini değişirken, ya da birbirlerine ürünlerini satarken, ürünlerin içerdiği ortalama emek-zamanı üzerinden fiyatları belirleyebiliyorlar, yani ürünlerini, aşağı-yukarı, değeri üzerinden satıyorlardı. Ticaretin kapalı çevreden daha uzak alanlara uzanması ve özellikle dünya ticaretinin gelişmesiyle, üretilen ürünlerin içerdiği değer ile fiyatları arasında farklar oluşmaya başladı. Tacir, ya kendi değeri üzerinden aldığı ürünü, pahalı satıyor, ya da ürünü kendi değerinin altında bir fiyatla kapatabiliyordu. (Engels'in **Kapital** 3'e, "Ek" yazısına bakınız.) Böylece, bir ürünün içerdiği değer ile fiyatı arasında fark oluştu.

Ürünün değeri, bilinir ki, içerdiği emek-zaman ile ölçülür. Bir ürün, biri geçmiş-emek ve öteki canlı-emek olmak üzere, iki farklı emek içerir. Geçmiş emek, ürüne kendi büyüklüğünde aktarılır, canlı emek ise kendi tükettiğinden daha büyük bir değer yaratarak ürüne aktarılır. Dolayısıyla, canlı-emek, biri gerekli-emek, diğeri artı-emek olmak üzere iki kısma ayrılabilen bir değeri ürüne aktardığı için, yeni üretilen ürün, bu ürün için daha önce harcanmış olan emekten (geçmiş emek ve gerekli-emek toplamından) bir fazla (artı-emek) içerir. Öyleyse, bir ürünün değeri hammaddelerden ve üretim araçlarından ürüne aktarılan geçmiş-emeği+canlı-emeği içerir.

Yazara göre, küçük köylü üretiminin ağır bastığı bir toplumda, küçük çiftçiler, piyasa-fiyatının, kâr ve rantı (doğrudan üreticinin artı-emeğini) gerçekleştirecek biçimde ürünlerin değerine yükselmesini sağlayacak örgütlü bir güç oluşturmaz ve toprağını işlemeye devam eder. Buna karşılık piyasa-fiyatı, tarıma sermaye yatıran kapitaliste, sermayenin ortalama kârını gerçekleştirmesine olanak vermediği zaman, üretime devam etmeyecek ve toprak sahibi toprağının rantını alamadığı zaman, toprağını kapitaliste kiraya vermeyecektir.

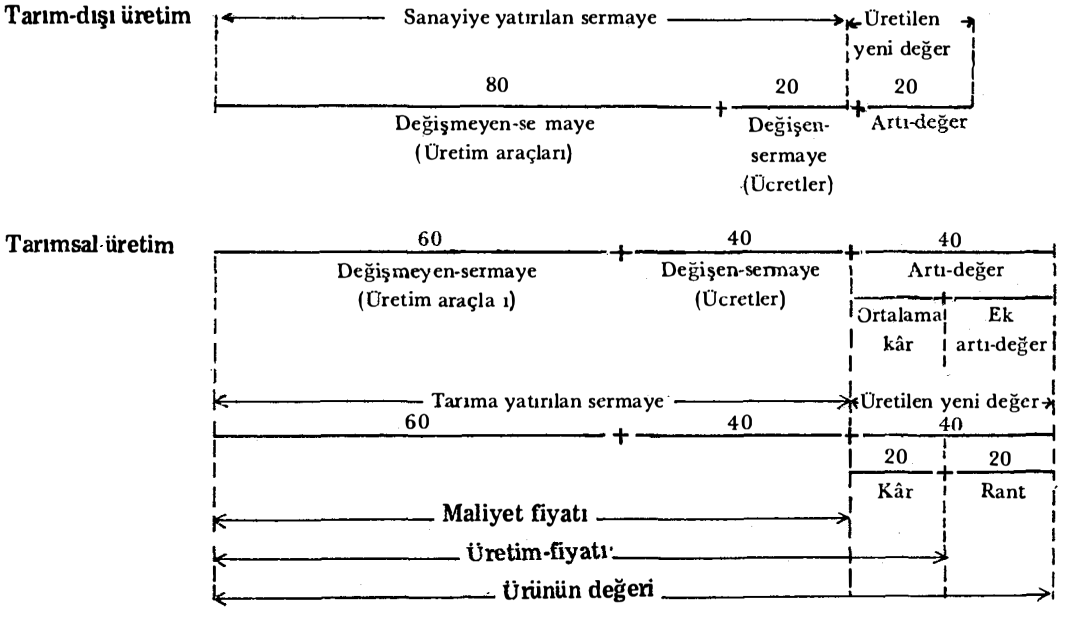
Küçük çiftçinin ürününün fiyatı, artı-emeğini temsil eden değeri içermeyebileceği ve bu değer bölümü karşılıksız bırakılabileceği için, hammadde ve besin maddesi olarak, tarımsal ürünün fiyatı da düşük olacaktır. Bu da, tarım-dışı sanayi sermayesinin kâr oranını yükseltir. Oysa, kapitalist çiftçinin ağır basması ölçüsünde,

Canlı emek, gerekli-emek+artı-emeği içerdiğine göre, bir ürünün değeri, geçmiş-emek+gerekli-emek+artı-emek toplamından oluşur.

Kapitalist ekonomide, ürünün maliyet-fiyatının, geçmiş-emek ve gerekli-emekten oluşacağı anlaşılır. Geçmiş-emek, ürüne üretim araçlarından ve hammaddelerden aktarılan kısımdır. Gerekli-emeğin karşılığı ücret olarak ödenmiştir. Ürünün maliyet-fiyatı, içerdiği geçmiş-emek ve gerekli-emekten oluştuğu halde, aynı ürün, değer olarak, bir de artı-emek (*artı-değer*) içerir. Yani ürünün değeri, maliyet-fiyatından, (içerdiği artı-değer kadar) daha büyüktür. Eğer, ürünler, kapitalist ekonomide kendi değerleri üzerinden satılacak olsaydı, piyasa-fiyatı, ürünün değeri ile çakışırdı. Oysa, kapitalizmde rekabet yasası, çeşitli üretim dallarına yatırılan sermayelerin kâr oranlarını eşitler. Dolayısıyla, kapitalist ekonomide, bir ürünün, üretim-fiyatı, maliyet-fiyatı ve ortalama (genel) kâr oranı tarafından belirlenir. Kâr oranının artı-değerin toplam sermayeye oranı olduğu, ve ortalama kâr oranının, toplam artı-değerin, toplam toplumsal sermayeye oranı olduğu gözönünde tutulursa, üretim-fiyatı, kapitalist sınıfa, toplam toplumsal anlamda, maliyet-fiyatı ile artı-değeri gerçekleştirmesi olanağını sağlayan bir fiyattır. Kapitalist sınıf, metaın gerçekleşmesiyle, yani sonal satışıyla, toplam toplumsal üretim için harcadığı maliyet-fiyatını (değişmeyen sermaye yani üretim araçları+değişen sermaye yani işçi ücretlerini) geri alır ve toplam artı-değerin tümünü, kendisine maledinir. Üretim-fiyatı, ortalama kâr oranına bağlı olarak, şu ya da bu üründe, içerdiği değerin altında ya da üstünde olmakla birlikte, metalar bir bütün olarak ele alındığında, ürünlerin içerdiği değeri üzerinden satıldığı anlaşılır.

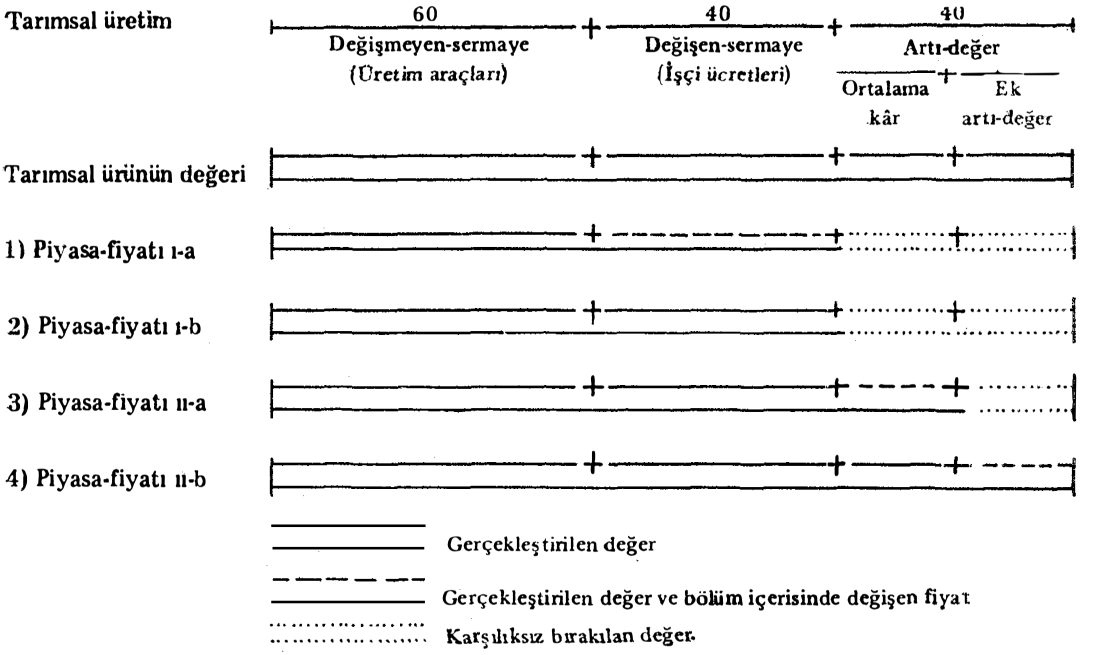
ŞEMA I

(ARTI-DEĞER ORANI % 100)

ŞEMA II

(ARTI-DEĞER ORANI % 100)

ŞEMA II'NİN KÜÇÜK KÖYLÜ AÇISINDAN AÇIKLAMASI

1) Piyasa-fiyatı ı-a

Tarımsal ürünün piyasa-fiyatı, maliyet-fiyatının altındadır. Dolayısıyla, üretici köylü, artı-emeğine tekabül eden kârı ve rantı karşılıksız bıraktığı gibi, ücretinden bir kısmını veya tamamını karşılıksız bırakmıştır. (Üretici köylünün **yoksullaşma** sürecine çekilmesi. Piyasa-fiyatı, ücretinden ne denli çok indirimi gerektiriyorsa, yoksullaşma süreci o denli hızlıdır.)

2) Piyasa-fiyatı ı-b

Piyasa-fiyatı, maliyet-fiyatıyla çakışmıştır. Üretici köylü, üretim araçlarından ürüne aktarılan değeri ve gerekli-emeğinin değerini (ücretini) gerçekleştirmiştir. Artı-emeğine tekabül eden kâr ve rantı, yeni artı-değerin tümünü karşılıksız bırakmıştır. (Üretici köylü, artı-emeğinin değerini karşılıksız bıraktığı için sömürülmekte, ama ücretini tam olarak gerçekleştirdiği için **varlığını korumaktadır.**)

3) Piyasa-fiyatı ıı-a

Piyasa-fiyatı, üretim-fiyatıyla çakışmıştır. Üretici köylü, ücretini gerçekleştirdiği gibi, artı-emeğinin bir bölümüne tekabül eden sermayesinin kârını da gerçekleştirmiştir. Buna karşılık, artı-emeğinin ranta tekabül eden bölümünü karşılıksız bırakmıştır. Piyasa-fiyatının, üretim-fiyatından maliyet-fiyatına doğru düşüşü, kârı küçültür, karşılıksız bırakılan kısım büyür. (Küçük köylünün, ranta tekabül eden artı-emeği ölçüsünde sömürülmesi, buna karşılık, sermayeye tekabül eden artı-emeğini gerçekleştirdiği için **zenginleşmesi**.)

4) Piyasa-fiyatı ıı-b

Piyasa-fiyatı, tarımsal urunun değeriyle çakışmıştır. Üretici köylü, ürününün içerdiği tüm değeri gerçekleştirmiştir. Ücretini, kârını ve rantını tam olarak almıştır. Piyasa-fiyatı, ürünün değerinden üretim-fiyatına doğru düştüğü oranda, rant da küçülür, dolayısıyla, artı-emeğinin bu kısma tekabül eden değeri karşılıksız bırakılmış olur. (Küçük köylünün **sömürülmemesi ve zenginleşmesi** süreci.)

tarımsal ürünün piyasa-fiyatının, artı-değerin de gerçekleştirilmesine olanak verecek bir düzeye yükselmesi gerekir ve bunun sonucu olarak, hammadde ve besin maddelerinin fiyatı yükseleceği için, tarım dışı sermayenin kâr oranı da düşmüş olur.

a) Emek Üretkenliği Açısından

Konuyu, ilkin, küçük çiftçi işletmesi ile kapitalist çiftçi işletmesi arasındaki emek üretkenliği farkı açısından irdeleyelim:

Geçmiş emek, insanlığın tarihsel gelişimi içersinde maddi ve manevi kazanımlarının toplamı sayılmak gerekir. İnsan zekâsıyla ilgili olarak, evrensel emek, bilim, teknikbilim, sanat gibi zihinsel emeği kucaklar. Geçmiş emeğin büyüklüğü, canlı emeğin daha büyük nicelikte artı-emek üretmesine olanak sağlar; ama geçmiş emeğin, toplumun belirli kişileri tarafından maledinilmiş olması, onlara, evrensel emeğin birikimlerinden yararlanma olanağı sağladığı gibi, daha büyük sayıda emekgücü satınalmalarına ve daha büyük nicelikte artı-emeği maledinmelerine olanak sağlar.

Ne kadar az canlı-emek, ne kadar büyük geçmiş-emeği harekete geçirebilirse, emek üretkenliği, o denli yüksektir. Geçmiş-emeğin, topraktan bağımsız, bir servet biçiminde yığılmış olması, ona sahip olana, maddi bir güç kazandırmış olması, burada, bizim konumuzun dışında kalıyor. Gene topraktan bağımsız olarak bir servet birikiminin kaynağı olarak geçmiş-emek, para-sermaye olarak iş görmeye başladığı an, toprak sahibi gibi, canlı-emeğin sömürüsünün de aracı haline gelir. Ve geçmiş-emeğin üretken sermaye olarak üretime girmesi, canlı-emeğin yarattığı artı-değeri maledinmesinin aracı olur.

Para-servet biçiminde biriktirilmiş geçmiş-emeğin, üretken sermaye olarak üretime girmesinin tarihsel koşulları ortaya çıktığı yerde, geçmiş-emeğin büyüklüğüne, üretimin, dolayısıyla bilimin ve tekniğin gelişme düzeyine bağlı olarak ve o ölçüde, canlı-emek tarafından yaratılacak artı-değeri de maledinme olanağına kavuşur. Artı-değer kitlesi, harekete geçirilen canlı-emek sayısına bağlı olduğu gibi, canlı-emeğin kendisini yenilemesi için gerekli-zamanın üstünde harcanan artı-emek zamanına da bağlıdır. Bu da, emek üretkenliğiyle sınırlıdır. Geçmiş-emeğin maddî öğesini oluşturan üretim araçları ne kadar büyükse, o kadar fazla canlı-emeği harekete geçirir; gene geçmiş-emeğin manevi öğesi olarak bilim ve teknikbilimin gelişmesi ölçüsünde, ne kadar büyük bir evrensel emeği uygulamaya koyuyorsa, emek üretkenliği o denli artar.

Bunun içindir ki, bir ülkenin gelişme düzeyi, o ülkenin toplam toplumsal sermayesinin ortalama bileşimine uygun düşer. "İlerleme, değişen-sermayeye oranla değişmeyen-sermayedeki nispî artışla ölçülür". (**Kapital,** 3, s. 798.)

Üretkenlik düzeyi, "değişmeyen sermayenin değişen-sermayeye nispî üstünlüğünde, ya da —verilen sermaye için— ücretler için kullanılan bölümün sürekli azalmasında kendini gösterir". (**Kapital,** 3, s. 797-798.) Çünkü artı-değerin biriktirilen, yani sermayeye dönüşen kısmı, üretime, sermayenin bir önceki bileşimine eşit oranlarda girmez. Daima, değişmeyen-sermayeye ayrılan bölüm, değişen-sermayeye (ücretlere) ayrılan bölüme oranla, büyük olur.

Diyelim, sermayenin bileşimi, değişmeyen-sermaye (üretim araçları) 60, ve değişen-sermaye (ücretler) 40 olsun. Artı-değer oranı %100 olduğunda, üretilen artı-değer

40'ın 10'u, kapitalistin kişisel tüketimi için harcanmış 30'u sermayeye dönüştürülmek üzere üretime yatırılmaya hazır tutulsun. Bunun, başlangıçtaki sermaye bileşimi oranlarına (60+40) uygun biçimde, %60'ı (18'i) değişmeyen-sermayeye ve %40'ı (12'si) değişen-sermayeye yatırılmaz, ücretler için yatırılan kısım azalmış olarak yatırılır. Diyelim 24'ü (yani %80'i) değişmeyen-sermayeye, 6'sı (yani %20'si) değişen-sermayeye yatırılmış olsun. Bu kez, sermayenin yeni bileşimi, (60+24=)84 değişmeyen sermaye, (40+6=)46 değişen sermaye, yani sermayenin yeni bileşimi 65+35 olacaktır. 40 değerinde canlı-emek, başlangıçta, 60 değerinde geçmiş-emeği harekete geçirirken, bu kez, 35 değerinde canlı-emek, 65 değerinde geçmiş-emeği harekete geçirecektir.

Daha az canlı-emeğin, daha fazla geçmiş-emeği harekete geçirmiş olması, artı-değer oranı %100 kaldığında, bir öncekine göre, artı-değer 40'tan 35'e düşmüş olacaktır. Ama, bir başka deyişle, bir önceki bileşimde, ürünün değeri (60+40+40=)140 iken, şimdi ürünün değeri (65+35+35=)135 olacak, yani aynı miktardaki ürünün içerdiği değer azalacaktır. Ne var ki, biz, burada, yatırılan toplam sermayenin 100 üzerinden bileşiminden sözediyoruz. Gene 100 üzerinden yapılacak bir karşılaştırmayla sorunu şöyle açıklayabiliriz: Sermaye 100'den, 130'a çıkmıştır ve toplam sermaye üzerinden, bileşimi 84+46 ve dolayısıyla üretilen ürün kitlesinin değeri, (84+46+46=)176 olmuştur. Bir önceki toplam sermaye 100, üretilen ürünün değeri (60+40+40=)140 iken, şimdi, üretilen ürünün değeri, 176'ya ve artı-değer miktarı bir öncekinde 40 iken, bu kez 46'ya yükselmiştir. Bunun nedeni, sermaye bileşiminin yükselmesi sonucu, emek üretkenliğinin artmış olmasıdır.

Şu da var ki, sermayenin bileşimi üzerinden, ürü-

nün belirli her bir parçasının değeri, başlangıçta 140 iken, şimdi 135'e düşmüştür. Dolayısıyla da, her iki ürünün aynı büyüklükteki iki parçasından birinin değeri 140, ikincisinin değeri 135'tir. Bunun bir diğer anlamı, ürünün ucuzlamasında ifadesini bulur. "... emek ne kadar üretkense, onun ürününün her tam parçası da o kadar ucuzdur." (**Kapital**, 3, s. 821).

Daha önce de açıklandığı üzere, tarıma yatırılan sermayenin bileşimi, ortalama toplumsal sermayenin bileşiminden düşüktür. Dolayısıyla, tarımda, tarım-dışı üretime göre, daha çok canlı-emek, daha az geçmiş-emeği harekete geçirir. Tarımsal toplam sermayenin ortalama bileşiminin, toplumsal sermayenin ortalama bileşiminin altında olması, tarımın, imalat sanayiine oranla, daha az gelişmiş olduğu alamına gelmez, bu farklılık, tarımın kendine özgü teknik özelliklerinden ileri gelir. Sınaî ürünlerin üretimine göre, tarımsal üretimin bu özelliği, ortalama toplumsal artı-değere oranla daha fazla artı-değer üretilmesi olanağını sağlar ve rantın (mutlak-rant) kaynağı da buradadır. "Eğer tarımsal sermayenin ortalama bileşimi, ortalama toplumsal sermayeninkine eşit, ya da ondan yüksek olsaydı, o zaman mutlak rant ortadan kalkacaktı." (**Kapital**, 3, s. 803.) Uygarlığın ilerlemesiyle, tarımsal ve tarım-dışı sermayelerin bileşimi eşit hale gelecek olursa, mutlak rant da ortadan kalkmış olacaktır. Ama şu kesindir: Bizzat tarım, "değişen-sermayeye oranla değişmeyen-sermayedeki nispî bir büyüme ile sürekli" **ilerler.** (**Kapital**, 3, s. 798.)

Bu, konumuz açısından şunun için önemlidir ki, eğer küçük köylünün üretim araçlarını şimdiden sermayenin değişmeyen ve kendi emek-gücünü sermayenin değişen öğeleri olarak düşünürsek, tarıma sermaye yatırılması, yani tarımın kapitalist yöntemlerle işletilmesi,

özellikle geleneksel yöntemlerle üretimde bulunan küçük köylü işletmesine göre, emek üretkenliğini artırır; hemen yukarda açıkladığımız gibi, bunun sonucu olarak, aynı büyüklükte ürün bu kez daha az değer içerir. Şimdi, aynı büyüklükte, ama biri ötekinden daha az değer içeren iki ürün, pazarda karşı karşıya ya da yanyanadır.

Ama pazarda, ürünler, alıcının karşısına, kendi öznel değerleriyle değil, toplumsal ortalama değerleriyle çıkarlar. Aynı büyüklükte olan ama farklı büyüklükte değerler içeren aynı tür iki ürün, kendilerinin içerdiği bireysel değerlerinden soyunmuş, birbirlerinin ortalama değerlerini temsil ederek, alıcının karşısına çıkmışlardır. Ürünlerin genel piyasa-fiyatı, ortalama değerleri üzerinden düzenlendiği zaman, biri (kapitalist yöntemlerle üretilen ürün) kendi değerinin **üstünde**, öteki (küçük üreticinin ürettiği ürün) kendi değerinin **altında** satılacaktır.

Toprağın kapitalist yöntemlerle işletilmesi, tarımsal emeğin üretkenliğinde bir artışa, dolayısıyla üretim-fiyatının ucuzlamasına yolaçar. Ama, küçük üreticinin ağır bastığı koşullarda, aynı tür ürünün küçük üretici tarafından piyasaya sunulan miktarı büyük olacağı için, arz ve talep ilişkisinde, dolayısıyla piyasa-fiyatının düzenlenmesinde belirleyici bir rol oynayacağı açıktır. Kapitalist tarım işletmelerinin gelişmesi ve piyasaya sundukları ürün kitlesi, piyasa fiyatlarının düzenlenmesinde belirleyici bir oyluma ulaşana değin, kapitalist çiftçi, ürünün değeri üzerindeki farkı, toplumdan karşılıksız çekip alacaktır. Ürünü, piyasa-fiyatının genel düzenlenmesine girdiği zaman, tarımsal emek üretkenliğinin ortalamasını yükselttiği oranda, ürünlerin fiyatları da ucuzlayacak ve bu, tarım-dışı sermaye açısından, hammadde ve besin maddeleri fiyatlarının düşmesine ve dolayısıyla, gene ta-

rım-dışı sermayenin kâr oranının yükselmesine yol açacağı için, tarıma sermaye yatırılması, onun gelişmesinin engelini oluşturmayacak, bir bakıma, böyle bir engeli ortadan kaldırmanın bir aracı olacaktır.

Burada, kapitalist çiftçi, ortalama kâr tarafından düzenlenen tarım-dışı üretim-fiyatının üstünde bir ek-kâr (rant) gerçekleştireceği için ürünün fiyatının yüksek olacağı, rantı ve kârı ürünün fiyatında gerçekleştiremeyecek olan küçük üreticinin ürünün fiyatının düşük olacağı karşılaştırması, ancak, tarımsal emek üretkenliğinin her iki işletme biçiminde de **aynı olduğu** varsayımına dayanılarak yapılabilir.

b) Tarımsal Ürünlerin Fiyatı Açısından

Kapitalist üretim tarzı ve buna tekabül eden ilişkiler toplumun temeli haline geldiği, bir başka deyişle, yerel pazarların parçalandığı ve ulusal pazarın oluştuğu ulusal-ölçekte, tarımsal ürünlerin genel piyasa-fiyatı, ayrı ve birbirinden kopuk pazarlar içersinde beliren arz ve talep ilişkilerine göre değil, tek bir ulusal pazar içersinde beliren arz ve talep ilişkisine göre belirlenir; ve bunun yanısıra, ürünlerin meta olarak üretilmesini ve bunların fiyatının ortalama kâr tarafından belirlenen üretim fiyatlarına bağlı olarak düzenlenmiş olmasını, öngörür.

Daha ilerde, bir kez de tekel fiyatları üzerinde dururken, değineceğimiz gibi, kırsal nüfusun toplam nüfus içersindeki payının göreli azalması ve gene ana besin bitkileri üreten nüfusun kırsal nüfus içersindeki payının göreli azalması, tarımsal besin ürünlerinin **arzında** bir daralmaya; buna karşılık, gerek tarım-dışı nüfus sayısının göreli artışı ve gerek tarım-içi nüfusun ana besin maddesi üretmeyenlerin sayısındaki göreli artışı, ana besin maddesine olan **talepte** bir artışa yolaçar. Bugün, tarıma yeni toprak açılmasının sınırlarının son de-

rece daralmış bulunduğu, artmakta olan talebe yanıt verecek ölçüde tarıma yeni toprak alanlar kazandırmanın olanaksız olduğu da biliniyor.

Artan talep karşısında, arz ve talep dengesini koruyabilmenin öteki koşulu, tarımsal emek üretkenliğini artırmak, bir başka deyişle üretici güçlerin gelişmesine olanak sağlamaktır.

Kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, bu üretim tarzının gelişmesine zorunlu olarak eşlik eden tarımsal ilerleme ve bunun ifadesi olarak büyük-ölçekli tarım işletmesi, (büyük özel mülkiyetin kendisinin de belirli bir aşamadan sonra üretici güçlerin gelişmesine engel oluşturacağını dışlarsak) küçük tarım işletmesine göre, üretici güçlerin gelişmesine olanak sağladığı ve emek üretkenliğini yükselttiği ölçüde, bir yandan üretimi artırmanın ve öte yandan üretim maliyetlerini düşürerek üretim-fiyatını ucuzlatmanın olanağını sağlar. "Emeğin toplumsal üretken güçlerinin gelişmesini, emeğin toplumsal biçimlerini, sermayenin toplumsal yoğunlaşmasını, ... bilimin ilerici uygulamasını dışlayan" küçük toprak mülkiyetinin (**Kapital**, 3, s. 845) ağır bastığı bir ülkede, küçük köylü işletmesi, toplumsal emek üretkenliği ortalamasını alt sınırlara doğru çekerek, üretimin düzenli artmasını ve bunun yanısıra da üretim fiyatlarının ucuzlamasına engel oluşturur.

Tarım-dışı sermaye, kâr oranını yükseltmek için, hammadde ve ana besin maddelerinin fiyatlarının ucuzlatılmasını amaçlar.* Bu fiyatların, bireysel olarak üre-

* Sermayenin organik bileşimi yükseldikçe kâr oranı azalır. Sermayenin organik bileşimi değişmeyen sermaye (üretim araçları) ve değişen sermaye (işçi ücretleri) arasındaki oranda ifadesini bulur. Diyelim, 100 olan toplam sermayenin organik bileşimi, 60 (üretim araçları) + 40 (işçi ücretleri) biçiminde bölünmüş olsun. Artı-değer oranı, yüzde-yüz olursa, üretilen ürünün değeri, 60+40+40 (artı-değer) = 140'tır. Kâr oranı, artı-değerin, toplam sermayeye oranıdır. Yani artı-değer 40, toplam sermaye 100 olduğu

ticinin ürünün içerdiği artı-emeği gerçekleştirmesine olanak sağlayıp sağlamaması, tarım-dışı sermaye açısından hiç bir önem taşımaz. O, ulusal ölçekte ve şimdi rekabetine çekildiği kapitalist dünya sistemi içersinde, hammadde ve ana besin maddesi olarak tarımsal ürünlere ödediği fiyatla ilgilidir ve çabasının yönünü ve amacını, tarımsal ürünlerin fiyatlarının ucuzlaması belirler.

Tarımsal emek üretkenliği ortalaması, ulusal ölçekte, toplumsal emek üretkenliği ortalamasını alt sınıra doğru çektiği ve ulusal emek üretkenliğini, (dünya kapitalist sistemi ölçeğiyle sınırlı olarak,) uluslararası ortalama emek üretkenliğinin altına çektiği ölçüde, küçük köylü işletmesi, kapitalist üretimin gelişmesinin ayakbağı olur.

Bu engel, bu engelin kendisi korunarak, yani büyük-ölçekli tarıma karşı, küçük-ölçekli tarımın varlığı korunarak giderilemez. Esasen kapitalist üretim tarzının gelişmesine zorunlu olarak eşlik edecek olan tarımsal gelişme, büyük-ölçekli tarımla birlikte, gerçekleşebilir.

için, kâr oranı 40:100 yani %40'tır. Sermayenin bileşimi yükseldiği, yani değişmeyen sermaye değişen sermayeye göre arttığı zaman, diyelim değişmeyen sermaye 80 + değişen sermaye 20 olduğunda, artı-değer oranı %100 olduğunda, artı-değer 20. ve ürünün değeri, 80+20+20, yani 120 dir. Kâr oranı ise artı-değerin (20), toplam sermayeye (100) oranı olduğu için, %20'dir. Sermayenin bileşimi yükseldikçe artı-değer oranı aynı (%100) kaldığı halde, kâr oranı düşer. Kapitalist, üretim araçları içersinde yer alan hammadde fiyatlarını düşük tutarak, kâr oranını artırır. Diyelim, üretim araçlarına yatırılan değişmeyen sermaye 80, bunun hammaddeye isabet eden kısmı 60 olsun, (Diyelim üretim aracı makinelerden içerdikleri değerin yirmide-biri bir yıllık ürüne aktarıldığı halde, hammaddeler bir yılda birçok kez, doğrudan üretime gireceği için hammaddeye yatırılan kısını daha büyüktür.) Şimdi, hammadde fiyatlarında, %12'lik bir düşüş olsun. O zaman, üretim araçlarına yatırılan 20, ve hammaddeye yatırılan 60 yerine 50 olacak, değişmeyen sermaye 20+50=70 olacaktır. Sermayenin bileşimi ise 70+20 biçiminde olacaktır. Artı-değer oranı %100 olduğu ve artı-değer 20 olduğu için, kâr oranı, 20:90=%22 olacaktır. Hammadde fiyatları düşmeden önce, kâr oranı%20'ydi; şimdi ise, hammadde fiyatı %12 düşmüş ve kâr oranı, %22'ye yükselmiştir.

c) Tarıma Sermaye Yatırılmasının Koşulları Açısından

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarının vargıları, tarım-dışı kapitalistlerin, tarımda kapitalizmin gelişmesine karşı bir öznel istençleri bulunduğu varsayımına, ve bu öznel istençlerini de, kapitalist üretim tarzının nesnel yasalarının üstünde, bizim istencimiz dışında oluşan toplumsal gelişme yasalarının üstünde bir güç olarak değerlendirmeye dayanır. Toplumsal gelişme yasalarının bilincine varmamız, toplumsal gelişmeyi kendi doğrultusunda hızlandırmamıza yardım edeceği gibi, tutucu güçlerin, gelişmeyi engellemek istemeleri anlamında, yavaşlatma, saptırma ve belirli bir süre için geriletmelerine de olanak sağlayabilir.

Tarım-dışı sermayenin gelişmesi, kendi gelişmesine eşlik eden tarımsal ilerlemeye de bağlı olacağı için, gene bu sermayenin, tarımda, kapitalizmin gelişmesine engel olacağı görüşü, onun kendi gelişmesine engel olması gibi, karşıtlık içerir.

Şu var ki, tarıma sermaye yatırılmasına, toprağın sahiplik biçiminde küçük köylü mülkiyeti bir engel oluşturduğu gibi, küçük köylünün fiili bir hak olarak, zilyedlik hakkı (topraktaki feodal hakkı) da bir engel oluşturur. Özellikle dünya piyasasına egemen duruma gelen ve kent talebinin ağır bastığı ülkelerde ve feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş dönemlerinde, feodal beyler, toprağın ırsen (kalıtsal) tasarruf hakkına sahip bulunan serflerin topraktaki bu feodal haklarını zor ve şiddet kullanarak, ellerinden aldılar ve bu feodal mülkleri, bir yandan kendi özel modern mülklerine dönüştürürlerken, öte yandan köylülerin zilyedi oldukları toprağın küçük parçalara bölünmüşlüğüne son vererek büyük-ölçekli tarıma geçilebilmesinin koşullarını

yarattılar.

Türkiye'de, feodaliteden, ya serf olan üretici köylünün tasarrufunda bulundurduğu toprağın sahibi haline geldiği, ya da serflerin topraktaki feodal haklarını yitirerek feodal beyin, toprağın modern anlamda özel sahibi halini aldığı biçimler, ilerde, ilkel birikimi irdelediğimiz bölümde açıklanmaya çalışıldı. Gene bu bölümde, ülkemizde, sermaye sahiplerinin toprak kiralayarak, ya da toprak beylerinin bir kapitalist sıfatıyla kendi toprağına sermaye yatırmasının nesnel koşulları bulunduğu açıklanmaya çalışıldı. Yalnızca tarıma sermaye yatırılmasının nesnel koşullarının bulunmuş olması değil, aynı zamanda, bazı farklılıklar taşımakla birlikte, bazı bölgelerde, tarıma sermaye yatırımının belirleyici boyutlara ulaştığı da açıklanmaya çalışıldı.

Bunun başlıca üç biçimi şunlar olmak gerekir: toprak kiralayarak ve ücretli-işçi kullanarak tarımsal üretimde bulunan **sermaye sahibi;** toprağını, ücretli-işçi kullanarak işleyen **toprak sahibi;** toprağını, kendi ailesi emeği yanında ücretli-işçi de kullanarak işleyen **varlıklı köylü ya da ailesinin emeği yanında azap, maraba gibi tek başlarına veya ailesiyle birlikte feodal yöntemlerle yabancı emek-gücünü tutmaktan, traktör, biçerdöver ve benzeri işleri için ücretli işçi kiralayan toprak ağası.**

Birincisi, toprak sahibi ile doğrudan emekçi arasındaki ilişkinin, arasına, kapitalist çiftçinin girdiği, en olgun biçimiyle, kapitalist tarım işletmesini oluşturur.

İkinci biçimde, toprak sahibinin doğrudan emekçiyle olan toprak sahipliği sıfatıyla ilişkisinin yerini, sermaye sahipliği sıfatıyla olan ilişkisinin almasıdır. Ama bunun, toprak sahibi olarak doğrudan emekçiyle arasındaki geleneksel bağımlılığı, bir ölçüde barındırmaya devam edeceği de bir gerçektir.

Üçüncüsü, tam da bir orta-burjuva köylüye denk düşmektedir. Kendi ailesinin emeğinin yanısıra, ücretli işçi kullanan, yani emek-gücü metaı alıcısı olarak görünür. Kapitalist üretim tarzının ağır bastığı ve bu üretim tarzına tekabül eden ilişkiler toplumun temeli haline gelmiş olduğu için, o, emek koşullarıyla kendi emeğini birleştirmiş olan bir küçük-burjuva köylü ve bunun ötesinde, emek koşullarının bir bölümünü, yabancı emek-gücü satın alarak harekete geçirdiği için de bir burjuva çiftçidir. Bu iki özellik, kendisinde örtüşmüş bulunduğu için de, ne yalnızca bir küçük-burjuva köylü ve ne de yalnızca burjuva çiftçidir. Bu anlamda da orta-burjuva köylüyü temsil eder.

3. KÜÇÜK KÖYLÜNÜN SÖMÜRÜLMESİ VE YOKSULLAŞMASI

Yazar, küçük meta üreticisi köylünün, ürünün piyasa-fiyatında, artı-emeğini gerçekleştiremediğini belirterek, sömürüldüğünü; ve buna karşılık, maliyet-fiyatını (yani ürüne aktarılan üretim araçlarının değerini ve gerekli-emeğinin değerini) gerçekleştirdiğini belirterek, mülksüzleşmediğini/yoksullaşmadığını yazar. Doğal ki, "sömürü" ve "mülksüzleşme/yoksullaşma", bireysel anlamda değil, toplumsal anlamda ele alınır.

Ve gene yazar, **piyasaya açılan** bu küçük üretici köylünün, tefeci ve tüccar tarafından, yaygın ve ağır bir biçimde, sömürülmekte olduğunu ekler.

Yazara göre, "azgelişmiş tarım yapısının egemen bloku", yani "tefeci, tüccar ve toprak ağası üçlüsü", "sömürünün azamileşmesinin en iyi koşullarını", "kapitalizm-öncesi ilişkilerde gerçekleştirdiği" için de bu yapıyı korumak ister.

Başlangıçta, "üretim ilişkisi" tanımını tartıştığımız bölümde, aktardığımız pasajlardan da anımsanacağı gi-

bi, yazara göre sürekli ve sistemli olarak meta üreten küçük meta üreticisi köylü, sürekli ve sistemli olarak tefeci ve tüccar sermayesinin sömürü alanına çekilmiştir: "Kapitalizmle bütünleşmesine rağmen, bir pre-kapitalist üretim biçimi olan küçük üreticiliğin" "tarımda küçük meta üretimi"ni temsil ettiği (Boratav, s. 176, 177), "piyasaya açılmış küçük üreticiliğin" ise, "**yaygın ve ağır** tefeci ve tüccar sömürüsünü beslediği", yazar tarafından açıklanır. "Küçük meta üretiminin yanısıra, büyük toprak mülkiyetine dayalı yarı-feodal ortakçılık ilişkileri de söz konusu"olduğunda, "küçük üreticiliğin, ticarî kâr, faiz ve toprak kirası biçimlerinde tezahür eden sömürü kategorileri yaratacağı" da (Boratav, s. 145-146.) eklenir.

Bir başka deyişle, burada piyasaya açılmış olması koşuluyla, "pre-kapitalist (kapitalizm-öncesi) üretim biçimi" olan küçük üreticiliğin, "küçük meta üretim ilişkisi" kavramıyla özdeşleştirilerek ele alındığı açıktır. Yani, ürünün piyasa-fiyatında artı-emeğini gerçekleştiremeyen küçük çiftçi ile, kapitalist-öncesi ticaret ve tefeci sermayeler tarafından sömürülen ve ayrıca toprağın sahibi değil de zilyedi durumunda olduğu zaman ise, toprak ağası tarafından da sömürülen küçük çiftçi, sömürü konusu açısından, **aynı** özellikleri taşır.

Küçük meta üreticisi köylünün ürününün **fiyatında**, artı-emeğinin değerini ya da artı-emeğinin değerinin hemen hemen tümünü gerçekleştiremediği önceden kabul edilmiştir. Bir başka deyişle de, tarım-dışı sanayi sermayesine, bu artı-emeğin değeri karşılıksız bırakılacaktır. Oysa, aynı küçük meta üreticisi köylü, bir de, tefeci ve tüccar tarafından sömürülmektedir. Küçük üretici köylüden, tefeci ve tüccarın "yaygın ve ağır" bir biçimde sızdırdığı bu değer kitlesi, köylünün hangi de-

ğerinden karşılanacaktır? Ya da, köylümüz, tefeci ve tüccar tarafından azamileştirilmiş bulunan bu sömürüyü, hangi emeğinin değeriyle karşılamıştır?

Çünkü, küçük meta üreticisi olarak köylü, ürünün fiyatında artı-emeğini gerçekleştirememiştir. Artı-emeğini de temsil eden küçük üreticinin ürünü, tarım-dışı sanayi sermayesine, ancak artı-emeğinin değerini içermeyen bir fiyatla ulaşmalıdır ki, sanayi sermayesi, kâr oranını yükseltmiş; ve ürünün fiyatında bu değere tekabül edecek artı-değeri gerçekleştirecek olan kapitalist çiftçiye karşılık, küçük meta üreticisi çiftçiyi yeğlemiş olsun.

Küçük meta üreticisinin artı-emeğinin temsil edildiği değer, tarım-dışı sanayi sermayesi tarafından dolaylı olarak, ama karşılıksız maledinilmiş olacağına göre, aynı küçük çiftçinin, tüccar ve tefeci sömürüsünü karşılayabilmesi için, tüm artı-emeğinden ayrı olarak, ikinci bir artı-emek üretebilmiş olması gerekecektir. Ama böyle bir varsayımın, bilimsel olarak açıklanma olanağı yoktur.

Küçük çiftçimiz, bir ve aynı artı-emeği, bir kez, ürünün piyasa fiyatı dolayısıyla gerçekleştiremediği için sanayici kapitaliste karşılıksız bırakmıştır ve bir kez de, tüccar sermayesinin kârı ve tefeci sermayesinin faizi olarak ödemiştir. Yani, aynı artı-emekle, iki kez ödeme yapmış gibidir. Somut bir anlatımla, artı-emeğin değerinin eşdeğeri para olarak ellibin lira olduğunu varsayalım. Bu ellibin lira, bir kez, ürünün fiyatında gerçekleşmeyecek, karşılıksız bırakılacaktır. Bir kez de, tefeciye ve tüccara sömürü aracılığıyla kaptırılmış olacaktır. Bir ve aynı değerin, iki kez ödenmesi olanaksız olduğuna göre, küçük çiftçinin, ikinci ödemeyi, artı-emeğinin değerinden değil, ancak gerekli-emeğinin değerinden yapması gerekecektir. Bu da, başlangıçta, onun ücretinden bir indirimi gerektirir.

Şimdi ödemekle yükümlü bulunduğu veya ödemek yükümlülüğü altına çekildiği kapitalist-öncesi egemen sınıfların rantı, kârı ve faizi, başlangıçta, küçük üreticinin gerekli-emeğinin değerinden bir indirimle karşılanacaktır. Bu, fiziksel varlığın asgari düzeyde sürdürmesine yetmediği zaman, ya üretim araçlarını, geçim nesneleri olarak tüketmek, ya da üretim araçlarının görünüşte sahibi kalmakla birlikte, sermayesi ve ipotekli toprağı, gerçekte, tüccar ve tefecinin mülkiyetine geçmiş olacağı için, gerçekten kendisinin olmayan bu sermayenin kârını tüccara, toprağın rantını tefeciye, (kârı ve rantı, ürününün fiyatında gerçekleştiremediği için) gerekli-emeğinin değerinden ödemek durumunda kalacaktır. Yani küçük çiftçinin, yeniden-üretimi, giderek artan oranlarda azalır. Bu ise, onun, varlığını kalıcı, sürekli ve kararlı bir biçimde koruduğunu değil, yoksullaşma süreci içersinde mülksüzleşmekte olduğunu açıklamaya yeter.

Bu da yetmez. Çünkü, küçük meta üreticisi köylü, yalnızca kendi toprağının sahibi köylü ile sınırlı değildir. Ektiği toprağı, ortakçılık ya da kiracılık yöntemleriyle işleyen ortakçı ve kiracı köylü de, ürünlerinin belirli bir kısmını, sürekli ve sistemli biçimde meta olarak ürettiği zaman, o da "küçük meta üretim ilişkisi" kategorisi kapsamına alınır. (Bu tür ortakçı ve kiracı köylü işletmelerinin, Boratav, Oktay Varlıer'in 1973 verilerine dayanarak, toplam ekilen arazinin %26,4'ünü oluşturduğunu saptadığını belirtiyor.) Ama, daha başlangıçta, artı-ürünü, ya doğrudan ürün-rant olarak, ya da bunun fiyatı üzerinden para-rant olarak, toprak sahibine ödemiştir. Bir başka deyişle, artı-emeğinin tamamı ya da bir bölümü, şimdiden, toprak sahibine ödenmiş durumdadır. Artı-emeğini temsil eden ürünün tamamını ya

da büyük bir bölümünü, toprak sahibine rant olarak ödemiş bulunan üreticinin kendisine kalan ürünü, artı-emek içermemekte ya da artı-emeğinin küçük bir bölümünü içermekle birlikte, bu ürün, toplam toplumsal ürüne göre, artı-emeği içermiş olarak, piyasada görünecektir.Ama, toplam toplumsal ortalamaya göre, bu ürünün içerdiği varsayılan artı-emeğin değeri, piyasa-fiyatında gerçekleşmeyecek, dolayısıyla üreticinin gerekli-emeğinin bir bölümü de, sanayici kapitaliste (ya da topluma) karşılıksız bırakılacaktır. Yani tüccar ve tefeci sömürüsü sözkonusu olmadığı zaman bile, ortakçı ya da kiracı küçük çiftçi, kapitalist pazara meta üreticisi olarak girdiğinde, mülksüzleşme sürecine çekilmiş bulunacaktır. Aynı zamanda, bir de, tüccar ve tefeci tarafından sömürülmektedir ve dolayısıyla, toprağının sahibi olan küçük köylüden hem daha büyük bir hızla mülksüzleşmesi gerekir, hem de (toprağın kendisine ait olmadığı anımsanırsa), mülkiyeti küçük ve cılız üretim araçlarıyla sınırlı olduğu için, bu süreç, bir bakıma, daha başlangıçta büyük ölçüde tamamlanmış sayılmak gerekir.

4. DOĞAL EKONOMİ VE KAPİTALİST ÜRETİM TARZININ EGEMENLİĞİ ALTINDA KÜÇÜK META EKONOMİSİ

Küçük çiftçinin, ürününün fiyatında, artı-emeğini gerçekleştiremeyeceği varsayımını, yazar, esas olarak, Marx'ın, küçük köylü mülkiyetinin ağır bastığı ülkelerde, küçük çiftçinin, ürünün fiyatında kâr ve rantı gerçekleştirememesinin, **üretime devam etmesinin mutlak engelini oluşturmayacağını** ve dolayısıyla, "tahıl fiyatlarının, küçük köylü mülkiyetinin ağır bastığı ülkelerde, **kapitalist üretim tarzına sahip ülkelerdekinden** daha düşük olduğunu" yazdığı pasajlara dayatır. Marx, bu pasajlarda şunları da yazar: "... toprak parçası sahibi köy-

lünün toprağını işlemesi ya da işlemek üzere toprak satın alması için, normal kapitalist üretim tarzında olduğu gibi, tarım ürünlerinin piyasa-fiyatının ona ortalama kâr getirmeye ve hele bu ortalama kârın üzerinde rant biçiminde bir sabit fazla getirmeye yetecek yüksekliğe çıkması gerekli değildir. Bu yüzden, piyasa-fiyatının, ürünün, ya değerinin ya da üretim-fiyatının düzeyine yükselmesi gerekmez." (**Kapital,** 3, s. 744.)

"Hiç bir mutlak rantın mevcut olmadığı ... varsayımı[nın] genel olarak yapılması gerek[tiğinin]" de yazıldığı burada, birincisi, kapitalist üretim tarzı egemen olsa bile, nispeten azgelişmiştir ve bir sermaye parçalanması egemen durumdadır; ikincisi, toprak parçalarının sahibi köylü, tarımsal ürünün daha büyük bir bölümünü doğrudan kendisi tüketmekte ve bunun üstündeki fazla, meta olarak kent ticaretine sunulmaktadır, yani doğal ekonominin ağır bastığı bir durum sözkonusudur. (Bkz: **Kapital,** 3, s. 842, 843.)

Doğal ekonomide, "ekonominin koşulları, ya bütünüyle ya da büyük bölümüyle ekonominin kendisi tarafından üretilir, onun gayrisafi ürününden doğrudan doğruya yerine konur ve yeniden üretilir." (**Kapital,** 3, s. 833.) Bu nedenle de, "tarımsal ürünün daha büyük bölümü[nün], doğrudan geçim araçları olarak, üreticilerin kendileri köylüler tarafından tüketil[diği] ve ancak bunun üzerindeki fazla[nın], meta olarak kent ticaretine ula[ştığı]" (3, 842), **doğal ekonomide,** küçük köylünün, metaya dönüşen ürün fazlasının fiyatında, bu ürün fazlasına isabet eden artı-emeğini gerçekleştirememiş olması ile, **ürünlerini meta olarak üreten küçük meta üreticisi köylünün** ürününün piyasa-fiyatında artı-emeğini gerçekleştirememiş olması, birbirinden farklı toplumsal evrelere ilişkin tahlillerdir ve köylülüğün yoksullaşması-

nın tartışıldığı bir yerde, bu, ayrı bir önem de kazanır.

Çünkü, doğal ekonomide, ekonominin koşulları, ya bütünüyle ya da büyük bölümüyle köylünün kendisi tarafından üretildiği için, yeniden-üretimin koşulları, esas olarak köylünün ürettiği ürünün kendi büyüklüğüne bağlıdır. Kapitalist üretim tarzı ile buna tekabül eden ilişkiler, toplumun genel temeli olarak kabul edildiği zaman, küçük çiftçi "ürünlerini meta olarak ürettiği ve dolayısıyla bu metaların fiyatına tabi olduğu (...) ölçüde, **gerçekleştirebileceği** artı-emek miktarı, kendi büyüklüğüne bağlı olmayıp, genel kâr oranına bağlıdır; bunun gibi, genel kâr oranı tarafından belirlenen artı-değer miktarı üzerindeki her fazlalık da, gene onun harcadığı emek miktarı ile belirlenmiştir." (**Kapital**, 3, s. 914.)

Doğal ekonominin ağır bastığı küçük köylü tarımında ise, üretim araçlarının yenilenmesinin, tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatıyla hemen hemen hiç bir ilişkisi yoktur. Bu, üreticinin ürününün kendi büyüklüğüne doğrudan bağladığı ve bu ürünün büyüklüğüyle sınırlıdır. Gerekli-emeğini, yani emek-gücünü yenileyeceği ürün de, doğrudan kendi ürününün büyüklüğüyle belirlendiği için, üretici köylü, ürünlerin piyasa-fiyatına, bir bakıma ilgisiz de kalır. Toplumun kendi dışında kalan kesiminden bu kopukluk, üretim araçlarının ve geçim nesnelerinin piyasa fiyatlarına ilgisizlikle örtüşür.

Ama, küçük çiftçinin, ürünlerinin tamamını ya da belirleyici büyüklükte bir bölümünü meta olarak ürettiği ve bunun sonucu olarak gereksindiği üretim araçlarının ve geçim nesnelerinin tamamını ya da büyük bir bölümünü, meta olarak, pazardan karşılamaya başladığı zaman, yeniden-üretimin koşulları, onun ürününün kendi büyüklüğüne bağlı olmaktan çıkar ve piyasa fiyatlarını düzenleyen iktisadi yasalarla belirlenir.

Kapitalist üretim, meta üretimini genelleştirerek, ancak ürün fazlalarını metaya dönüştüren doğal ekonomik biçimleri çözdüğü, ürünlerin satışını ana amaç haline getirdiği ölçüde (bkz: **Kapital,** 3, s. 46-47), nasıl başlangıçta, köylü, "pazardan ve üretimin hareketinden ve kendi alanı dışında kalan toplum kesiminden bağımsız" (**Kapital,** 3, s. 834) ise, şimdi, tersine, pazara, üretimin hareketine, kendi alanı dışında kalan toplum kesimine bağımlı hale gelmeye başlamış olur.

Küçük köylünün toprağını ekmeye devam etmesinin en alt sınırı, şimdi, ürünün fiyatında, maliyet giderlerini ve ücretini gerçekleştirecek bir düzeyde olmasına bağlıdır. Dolayısıyla, gerekli-emeğinin sınırları da, ürünün kendi büyüklüğüne, bağlı olmaktan çıkar, ürünün fiyatına bağlı olarak değişir. Çünkü emek-gücünü yenilemesi, gerekli geçim nesnelerinin fiyatıyla belirlenmeye başlamıştır.

Ürünün piyasa-fiyatı, onun gerekli-emeğini, en alt sınırına çekebildiği gibi, üst sınırına çıkarmasının olanağını da sağlayabilir. Sermayesinin sahibi olarak da, artı-emeğini kendisinin gerçekleştirebilmesinin nesnel koşullarına sahiptir. Ama, gerçekleştirebileceği artı-emeğinin miktarı, şimdi, ortalama kâr oranı tarafından belirlenmektedir. Gene, ortalama kâr tarafından belirlenen üretim-fiyatının üstündeki fazlaya da, toprağının sahibi olduğu için, kendisinin sahip olmasının nesnel koşulları vardır.

Bir başka deyişle, küçük köylünün, meta ürettiği burada da, ürününün piyasa-fiyatında, ortalama kârı ve mutlak rantı gerçekleştirememiş olması, onun toprağını ekmesine engel oluşturmaz. Üretim araçlarının (sermayesinin) ve toprağının sahibi olmakla birlikte, net ürünün fiyatında, gerekli-emeğinin değerini; benzeştirerek söylersek, ücretini gerçekleştirdiği sürece, toprağını ek-

meye devam edecektir. Kapitalist çiftçinin, sermayesinin ortalama kârını gerçekleştiremediği zaman, tarıma sermaye yatırmasının; toprak sahibi toprağının rantını almadığı zaman, bu toprağı kiraya vermesinin iktisadî bir nedeni bulunmadığı halde, küçük çiftçi için durum farklıdır; o, net üründe, sermayenin kârını ve toprağının rantını gerçekleştiremediği zaman da, ücretini gerçekleştirdiği sürece, toprağını ekmeye devam etmek durumundadır. Çünkü onun ilk amacı, kendisinin ve ailesinin yeniden-üretimini sağlamaktır ve üretim araçları ile emek-gücünü yenilediği (yani maliyet-fiyatını gerçekleştirdiği) sürece de, bu temel amacına ulaşmış sayılır.

küçük çiftçinin, sermayesinin ve toprağının sahibi olması, ayrıca ona, tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatı, üretim-fiyatına yükseldiği zaman, bir de ortalama kâr sağlamasının, yani sermayesinin kârını kendisinin maledinmesinin olanağını ve piyasa-fiyatı, üretim-fiyatının üstüne çıktığı zaman, bir de ek-kâr sağlamasının, yani toprağının rantını maledinmesinin olanağını verir.

Küçük üretici köylünün ürünlerinin piyasa-fiyatına ilgisiz kaldığı ya da ürünlerinin fiyatını artırmak için herhangi bir çaba harcamasının siyasal olanaklarının bulunmadığı dönem ile hem ürünün piyasa-fiyatıyla yakından ilgilenmesinin koşullarının ortaya çıktığı ve hem de ürünlerinin fiyatını artırmanın siyasal olanaklarının bulunduğu dönemi birbirine karıştırmamak gerekir. Daha ilerde, tarımsal ürünlerin devlet tekel fiyatları üzerinde dururken, konumuzu bu açıdan açıklamaya çalışacağız. Burada yalnızca şunu belirtmek gerekir ki, tarımsal ürünlerin fiyatlarının uluslararası pazar fiyatlarının etki alanına çekildiği ve koşulların büyük ölçüde değiştiği bir dönemi, Marx'ın o güne ait tahlilleriyle, konuyu irdelemeden açıklamaya çalışmak, bizi doğru sonuçlara götürmez kanısındayım.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÖYLÜLÜĞÜN KENDİ İÇERSİNDE SINIFSAL FARKLILAŞMASI

1. KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN PİYASAYA AÇILARAK MÜLKSÜZLEŞME SÜRECİNE ÇEKİLMESİ

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarı, küçük meta üreticisi köylülüğün, kalıcı bir biçimde varlığını koruduğunu, mülksüzleşmediğini ileri sürerken, doğaldır ki, aynı zamanda, köylülüğün, genel anlamda, sınıfsal farklılaşma açısından duragan bir yapıya sahip olduğunu da ileri sürmüş olur.

Oysa kapitalist üretimin egemenliği altına çekildikten sonra, köy toplulukları, eski geleneksel duraganlıklarını büyük ölçüde yitirir, kendi içersinde sınıflaşma farklılığı hızlanmaya başladığı gibi, mülksüzleşme süreci de ivme kazanır.

Köylülük içersindeki sınıfsal farklılaşmayı dışlayan

bir yaklaşım, doğaldır ki, kapitalist üretimin merkez oluşturduğu bir ülkede, kırsal alanda sınıflaşma (bir ucuyla burjuvalaşma ve geniş kesimiyle proleterleşme) sürecini de gözardı etmiş olur.

Çünkü, küçük köylü (varlıklı ve orta köylü ile yoksul köylüden farklı olarak), doğal ekonomi koşullarında, kendi üretim araçlarına sahip olan, kendi geçimini kendi emeğiyle sağlayan ve yeniden-üretimini geleneksel olarak aynı boyutlarda sürdürebilen, yani ancak kendine yeterli büyüklükte üreten doğrudan üretici köylüdür. Ve bu anlamda da, küçük köylü, artı-emek harcayabilmenin nesnel koşullarına sahip değildir. Kişisel anlamda ancak gerekli-emek harcamasının koşullarına sahip olduğu ve dolayısıyla artı-emek harcayabilmesinin nesnel koşullarının bulunmadığı bu köylü ailesi, konumuzun merkezini oluşturmaktadır. Şimdi ise, bu küçük üretici köylünün, özellikle de kapitalist üretimin gelişmesine bağlı olarak, doğal ekonomiden meta ekonomisine hızla çekildiği, meta üreticisi ve tüketicisi olarak, emeğinin toplumsallaştığı bir durum sözkonusudur.

Tarımsal emeğin doğal üretkenliğinin, artı-emek için bir başlangıç noktası oluşturduğunu, konuyla ilgisi olan okur bilir. Şu da bilinir ki, tarımsal emek üretkenliği, toprağın doğal koşullarına, yani doğal üretkenliğe bağlı olduğu gibi, canlı emeğin harekete geçirdiği üretim araçları ile toprağın büyüklüğüne ve üretim bilgi ve becerisinin gelişme düzeyine bağlıdır. "Doğal koşullar öyle olmalıdır ki, mevcut emek zamanlarının bir **bölümü,** üreticiler olarak yeniden üretimlerine ve kendi geçimlerine yetmelidir, gerekli geçim nesnelerinin üretimi bütün emek-güçlerini tüketmemelidir. Doğanın verimliliği, burada bir sınır, bir başlangıç noktası, bir temel yaratıyor. Öte yandan, emekçilerin toplumsal üretken gücü-

nün gelişimi, öteki sınırı oluşturur. ... tarımsal emek, yeterince verimli olmalıdır ki, bütün mevcut emek-zamanını, doğrudan üreticiler için geçim nesnelerinin üretiminde soğurmasın, yani tarımsal artı-emek ve dolayısıyla tarımsal artı-ürün mümkün olsun." (**Kapital**, 3, s. 670.)

Toprağın doğal verimliliği ve tarım emekçisinin bir artı-ürün üretme yeteneğine sahip olması, bu iki şey, yeryüzünün en küçük parçasına kadar alan bakımından sahiplenildiği günümüzde, tek başlarına, artı-ürün üretmeye, yani emekçinin artı-emek harcayabilmesine olanak verir mi? Toprağın doğal verimliliğinin, emekçinin bir işgününde, yeniden-üretimi için gerekli üretim araçlarından ve geçim nesnelerinden bir fazla üretmesine olanak sağlaması, bu işgününün gerekli-emek zamanının ötesinde bir artı-emek harcayabilmesinin tek başına koşulunu sağlamaz. Bunun koşulları toprağın doğal verimliliğiyle sınırları belirlenecek olan emekçinin işlediği toprağın alan olarak büyüklüğüne de bağlıdır. Toprağın alan olarak büyüklüğü, emekçinin, tüm emek-zamanını harcayabilmesine olanak sağlamadığı zaman, emekçinin, emek-gücünün bir bölümünün israfı anlamında, yalnızca gerekli-emek zamanını harcayabileceği, artı-emek zamanını harcamasının nesnel koşullarının bulunmadığı açıktır.

Zaten günümüzde, küçük köylü dediğimiz üreticiden kastedilen de budur. Bulunduğu bölgenin ve yerin doğal verimliliğiyle sınırlı olarak, sahip olduğu ve emeğini istihdam ettiği toprağının alanı, ancak, onun yeniden-üretiminin maddi koşullarını aynı ölçekte üretmesine yetecek büyüklüktedir. Doğal ekonomi koşullarında, yeniden-üretimi için gerekli üretim araçlarının ve geçim nesnelerinin hemen hemen pek büyük bölümünü, kendi ürününden doğrudan karşılayan ve bunun dışında bir

fazla biriktirmesine olanak bulunmayan bir küçük üreticidir. Olağanüstü koşullarda (örneğin bolluk yıllarında) biriktireceği fazlanın, gene, olumsuz anlamda olağanüstü koşulların (kıtlık yıllarının) açığını kapatacak bir fon oluşturacağı burada kabul edilmelidir.

Bununla, küçük köylünün, genel anlamda, artı-emek harcayabilmesinin, dolayısıyla tarımsal artı-ürün üretebilmesinin nesnel koşullarının bulunmadığını belirtmek istediğimiz açıktır. Bağımlılık ilişkileri altında, sahibine ya da toprağın sahibi olarak devlete ödediği rant ve vergilerin, onun artı-emeğini ve dolayısıyla artı-ürününü orunlayan bölümü oluşturduğu bilinir. Burada, doğrudan emekçinin tasarrufunda bulundurduğu ya da işlediği toprağın, alan olarak artı-emek harcamasına olanak sağlayacak büyüklükte olması gerektiği veya —aksi durumda— ödemekle yükümlü olduğu artı-ürünün, gerekli-emeğin sınırlarını daralttığı, gerekli-üründen ödendiği gözönünde tutulmalıdır. İkinci durumda, köylünün, daha da yoksul bir yaşam süreceği açıktır.

Meta ekonomisinin ve özellikle de kapitalist meta ekonomisinin, kendisini meta üreticisi ve tüketicisine dönüştürdüğü ölçüde, küçük köylünün, bu kez, yeniden-üretimini aynı boyutlarda sürdürebilmesi, onun ürününün kendi büyüklüğüne bağlı olmaktan çıkar, bunun sınırları, sattığı ve satın aldığı ürünlerin fiyatlarıyla belirlenir.

Küçük köylü de, artı-emek harcama yeteneğine (kapasitesine) sahiptir. Ama, gerekli-emek zamanının ötesinde, artı-emek harcayabilmesinin nesnel koşulları bulunmadığı, yani işlediği toprağın nicelik ve niteliği artı-emek harcamasına elverişli olmadığı zaman, onun için tüm emek-zamanı, onun gerekli-emek zamanıyla örtüşür. Ne var ki, toplam toplumsal anlamda tarımsal emeğin

temsil ettiği gerekli-emek zamanı ile artı-emek zamanı, onun emeğine de uygulanır.

Çünkü, o, bir işgününde (işyılında) ister yalnızca gerekli-emek harcamış olsun, ister bir miktar artı-emek de harcayabilsin, onun ürününün, toplam, tarımsal üründe temsil edilen ortalama gerekli-emeği ve artı-emeği içerdiği kabul edilir. Ürününün değeri de, bireysel değeri üzerinden değil, toplam tarımsal emeğin ortalama değeriyle ifade edilir. Emek üretkenliği farklılığını dışlarsak, küçük köylünün ürününün bireysel değeriyle, tarımsal ürünün genel ortalama değeri arasında büyük bir sapma da yoktur. Çünkü o, bir işgününün yarısında emek harcadığı için tam gün emek harcamış olan emekçinin ürününün yarısı kadar üretmiş olabilecektir. Ürünün belirli büyüklükteki bir parçasının değeri, emekgününün tamamını harcamış olan emekçinin ürününün aynı büyüklükteki parçasının değerine eşittir.

Ürünün fiyatı, değerine eşit olduğu zaman, o, ürünün fiyatında, toplam toplumsal anlamda, artı-emeğini de gerçekleştirmiş olacak, ama bu, bireysel anlamda gerekli-emeğini tam olarak gerçekleştirdiği anlamına geleceği için, ancak yeniden-üretimini aynı ölçekte devamını sağlamasına yetecektir. Ürünün fiyatı, değerinin altına, yani üretim-fiyatına düştüğü zaman, benzeşim yoluyla söylersek, rantını gerçekleştiremeyecek, ama ortalama kârını gerçekleştirmiş olacaktır. Ürünün fiyatı, maliyet-fiyatına eşit olduğu zaman, ürüne aktarılan üretim araçlarının değerini ve ücretlerini gerçekleştirecek, kâr ve rantı, yani toplumsal bakımdan artı-emeğini temsil eden değeri karşılıksız bırakmış olacaktır. Ne var ki, ürünü, tarımsal ölçekte, toplam toplumsal emeğe göre gerekli ve artı-emek içerirse de, bireysel anlamda, yalnızca gerekli-emeğini orunlamaktadır (temsil etmektedir). Ta-

rımsal ortalamaya göre ondan karşılıksız olarak çekilip alınan artı-emeğin, aslında gerekli-emeğinden, benzeştirerek söylersek, ücretinden bir indirimi gerektirir.

Dolayısıyla, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, küçük üretici köylünün ürününün fiyatı, toplam toplumsal emeğin artı-emeğe isabet eden kısmını gerçekleştirmesine olanak vermediği zaman, bu, onun gerekli-emeğinden bir indirimi zorunlu kılar.

Bu, küçük köylü ile tarım proleterleri arasında kalan yoksul köylüler için, daha da açık biçimde kendini gösterir.

Yoksullaşmanın karşıt süreçleri üzerinde dururken de belirteceğimiz gibi, küçük üreticinin yoksullaşmaya karşı **direncini** artıran nedenlerin başlıcaları şunlar olabilir: **Birincisi,** geçim nesnelerinin **belirleyici** bölümünü köylü ailesinin kendi ürettiğinden doğrudan tüketmesi; ürün fazlasını, öteki geçim nesnelerini karşılamak amacıyla, pazara sunması. Bir başka anlatımla, henüz tümüyle ya da belirleyici ölçüde, meta üreticisi ve tüketicisi durumuna gelmemiş olması. **İkincisi,** üretim tekniğinde üretim bilgi ve becerisinde gelişme. Emek üretkenliğini artırarak, her kişi için gerekli birim toprak alanın küçülmesi ve artan nüfus sonucu kişi başına düşen toprak alanın daralmasından doğan sorunları, bir ölçüde telâfi etmesi. **Üçüncüsü,** tarımsal ürünlerin piyasa fiyatları, özellikle devlet tekel fiyatları, tarımsal ürünlerin üretim-fiyatına yükseldiği dönemler.

2. KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN YOKSULLAŞMASINDA KARŞIT SÜREÇLER

Küçük köylülüğün, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında yoksullaşması, kuşku yok ki, sayısal anlamda, mutlak bir yoksullaşma değil, belirleyici oranda nispî bir yoksullaşmadır. Küçük bir bölümü burjuvalaş-

ma yönünde zenginleşirken, büyük bir bölümü proleterleşme doğrultusunda mülksüzleşir ve ortada bir kesim de küçük köylü olarak varlığını sürdürebilir. Bu, tarımın yapısından gelen bir özelliktir ve özellikle küçük işletme biçimlerine elverişli ürünlerin üretildiği alanlarda, küçük mülkiyetin yapısını korumakta daha dirençli olacağı önceden kabul edilir bir şeydir. Ne var ki, genel olarak, dünya pazarına şu ya da bu biçimde bağlanan ve büyük-ölçekli tarımın koşullarına sahip bulunmayan küçük çiftçi, yoksullaşma sürecine çekilmekte gecikmeyecektir. Çünkü, belirli bir emek-zamanında ürettiği ürün kitlesi, teknikle donanmış büyük-ölçekli işletmelerde aynı emek-zamanında üretilen ürün kitlesinden az olacak ve dolayısıyla küçük çiftçinin ürünün fiyatı, her geçen gün değerinin daha altına düşecektir.

İçersine çekilen pazarın genişliği ve oylumu ölçeğinde, bu pazara sunulan ürünün emek üretkenliği artışı ortalamasına oranla, küçük çiftçinin emek üretkenliği ne denli az artıyorsa, onun yarattığı değerin bir kısmı, her yıl aynı oranda, topluma karşılıksız bırakılacak ve bu da yoksullaşmasının göstergesi olacaktır. Küçük işletmenin emek üretkenliğini artırmasının sınırları, büyük işletmenin teknik yetkinleşmesinin sınırlarından daha az olacağı, ayrıca hesaba katılmalıdır.

Ancak kendisine yeterli büyüklükte toprağı bulunan küçük köylünün, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, yoksullaşması, kuşkusuz, doğru bir çizgi de izlemez. Yoksullaşmanın karşıt süreçleri, küçük köylülüğün yoksullaşmasında yavaşlamalara, duraklamalara ve gerilemelere neden olur. Bunlar, her ülkenin tarihsel ve güncel koşullarına göre, farklılıklar izler. (Kırsal alanda ortaya çıkan nüfus fazlasının, küçük de olsa bir bölümünün sanayi (kent) tarafından ve özellikle son yirmi

yılda yaşadığımız gibi, dış ülkeler tarafından emilmesinin yarattığı yoksullaşma sürecindeki karşıt gelişmeleri, ilkel birikime değindiğimiz bölümde anlatacağımız için) burada, öteki karşıt süreçleri belirtelim: 1. Aşarın kaldırılması, 2. Tarıma yeni toprakların açılması, 3. Tarımsal emek üretkenliğini artıran etkenler (tekniğin tarıma girmesi, sulama, gübreleme, ilaçlama ve üretim bilgisi), 4. Tarımsal ürünler için devlet tekel fiyatlarının, üretim-fiyatına yaklaşacak ölçüde, köylülüğün, siyasal iktidar üzerinde etkili olduğu dönemler.

1. **"Aşar"ın kaldırılması.** İmparatorlukta, dinsel yasaya (şeriata) bağlı olarak doğrudan üreticiden toprak (ve ürün) vergisi olarak alınan aşarın, niteliği ve niceliği, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar, değişmeden kalmıştır. Aşar, ürün olarak ve genellikle onda-bir (bazı verimli alanlarda onda-iki) arasında tahsil edilmiştir. Timar sisteminin çözülmesi sonucu, miri toprakların rantı, iltizama çıkarılmıştır. Geliri, iki yıllığına mültezimler tarafından satın alınan alanlarda, rant (artı-ürün/ürün-rant), mültezimler tarafından toplanmıştır. Köylünün, bu dönemde, mültezimlerin baskısı altında, daha da yoksul bir yaşama yargılandığı bilinir. Ne var ki, köylü, işlediği toprağın tasarruf hakkına ırsen sahip olduğu ve bunun şu ya da bu şekilde elinden alınması tüzel bakımdan olanaksız olduğu için, toprağı elinden alınamamakta, ama daha da bitkin bir yaşam sürmektedir.

1926'da aşarın kaldırılması, teorik anlamda artı-ürünü, gerçekte ise gerekli-emeğinden "artı-ürün" olarak ödemekle yükümlü bulunduğu kısım, köylünün kendisine bırakılmıştır. Toprağı yarıcılık ve kiracılıkla işleyen köylüler açısından ise, toprak sahibine ödemekle yükümlü olduğu ürün-rantın dışında, ancak aşara isabet eden

ürün-rant yükümlülüğü kalkmış ve bu ölçüde artı-ürünü kendileri maledinmeye başlamışlardır. Aşarın kaldırılmasının, köylülüğün yoksullaşmasında bir duraklamaya denk düştüğü söylenebilir.

2. **Tarıma yeni toprakların açılması.** Cumhuriyetin ilk otuz yılında, tarımsal nüfusun artışına oranla, kent sanayiinin, kırsal alanda biriken fazla nüfusu yeterli ölçüde emememiş olması, köylülüğü, tarıma yeni toprak açmaya zorlamıştır. Ama kırsal nüfus artışına oranla tarıma yeni toprak açılamamış, kırsal alanda yoksullaşma hızlanmıştır. Marshall planı uyarınca, tarıma makine girişi, köy topluluğunun ortaklaşa mülkü sayılan çayır ve meralar dahil, tarıma yeni toprak açılmasını hızlandırmış, yaygın hayvancılık alanlarının daralmasına karşılık, ekili alanların genişlemesi, köylülüğün yoksullaşmasında, yeni bir duraklama devresi başlatmıştır.

3. **Tarımsal emek üretkenliğini artıran etkenler.** Teknolojinin ve bilimin tarıma uygulanması, emek üretkenliğini artırmış ve küçük köylü açısından kendine yeterli toprağın birim alanı küçülmüştür. Dolayısıyla da, işlediği toprak alan, kendi ailesi için yeterli olmaktan çıkarken, emek üretkenliğinin artması sonucu, yeterli duruma gelmiş ve yoksullaşmada yeni bir duraklama dönemi başlamıştır.

4. **Devlet tekel fiyatının üretim-fiyatına yaklaştığı dönemler.** Bu, köylülüğün, tarımsal ürünlerin fiyatının belirlenmesinde, siyasal iktidar üzerinde etkili olduğu dönemlerle sınırlıdır. Çok partili siyasal yaşamın gündemde olduğu dönemler, köylülüğün siyasal iktidar üzerinde etkisini artırdığı dönemler olduğu gibi, seçim dönemleri de, siyasal iktidarların, köylülüğün istemlerini büyük ölçüde karşıladığı dönemler olmuştur. Tarımsal ürünlerin taban fiyatlarının, üretim-fiyatlarına yaklaştı-

ğı dönemler ise, köylülüğün yoksullaşmasını gerilettiği dönemler olarak kabul edilmek gerekir.

Aşarın kaldırılması gibi, tarıma yeni topraklar açılması da, karşıt süreçte tamamlanmış gibidir. Bunun yanısıra, emek üretkenliğini artıran etkenlerin kimi alanlarda doyma noktasına ulaşması ve yavaşlaması, buna karşılık kırsal nüfus fazlasının kent (sanayi) tarafından yeterli oranda emilememesi ve ensonu, çok partili yaşamın kesintiye uğrayan evreleri, bu kez, karşıt süreçte duraklama ve gerilemelere eşlik eden nedenlerdir.

Küçük köylülüğün yoksullaşması konusunun tartışıldığı bir yerde, yoksullaşmanın nedenleri kadar karşıt süreçleri de tartışılmadan, köylülüğün yoksullaşmadığı, kapitalizmle kararlı ve uyumlu bir bütünleşme içersinde bulunduğu vargısına varmak, sağlıklı bir yöntem olamaz kanısındayım.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARIMSAL ÜRÜNLERİN TEKEL FİYATLARI AÇISINDAN KÜÇÜK KÖYLÜLÜK

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm yazarının, küçük köylülüğün yoksullaşmadığı vargısını, esas olarak, Marx'ın, küçük köylü işletmesinin ağır bastığı ülkelerde tahıl fiyatlarının, gelişmiş kapitalist ülkelerindekinden düşük olduğu sözlerine dayandırdığını belirtmiştik. Şu da var ki, bugün, ülkemizde, tahıl fiyatlarının, ulusal ve uluslararası piyasa-fiyatlarından ne ölçüde yalıtık olduğuna, devlet tekel fiyatı olarak tahıl fiyatlarının ne ölçüde ulusal ve uluslararası pazar fiyatlarının etki alanı içersinde oluştuğuna bakmak gerekir.

Bu nedenledir ki, bu bölümde, fiili tahıl fiyatları ve bunların nitelikleri üzerinde durmak gereğini duyuyoruz.

1. TOPRAK MÜLKİYETİ TEKELİ

Tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatı, üretim-fiyatı üstünde bir fazlayı gerçekleştirebilecek düzeye yükseldiği zaman, toprak sahibinin, toprağını, sermaye yatırımına açmasının koşulları ortaya çıkmış olur. Böylece, toprağa sermaye yatıran kapitalist çiftçi, maliyet-fiyatları dışında, kendi sermayesinin ortalama kârını gerçekleştirdiği gibi, bir fazla, ek bir kâr da gerçekleştirir. Bu ek-kâr, toprak sahibinin rantıdır ve ona peşin olarak ödenmiştir. Ama, ürünlerin piyasa-fiyatı, üretim-fiyatı düzeyine çıktığı zaman, bir kapitalist olarak, kendi toprağına sermaye yatırabilir. Toprakbeyi, "Piyasa-fiyatı, ... ortalama kârı elde etmesini mümkün kılmaya yetecek kadar yükselir yükselmez, toprağını kendisi yönetebilir." (Kapital, 3, s. 789.) Toprak sahibi, toprağını, kapitalist çiftçiye, ondan ancak rantını aldığı zaman, kiraya verir. Kapitalist çiftçi ise, bu rantı, ancak tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatı, üretim-fiyatlarının üstüne çıktığı zaman gerçekleştirebilecektir. Dolayısıyla, o, bunu, ancak, ürünün piyasa-fiyatı, (maliyet-fiyatları ve ortalama kâr oranından oluşan) üretim-fiyatının üstüne çıktığı zaman gerçekleştirebilir; ve dolayısıyla piyasa-fiyatı, üretim-fiyatının üstüne çıkmadığı sürece, toprağa sermaye yatırmasının koşulları da doğmamış demektir. Burada, toprak sahipliği, toprağın mülkiyeti, tarıma sermaye yatırımına bir engel oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, toprak sahibi, tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatlarının, toplam toplumsal sermayenin ortalama kâr oranına eşitlenmesini engeller. Tarım-dışına yatırılan sanayi sermayesi, farklı işkollarında, farklı sermaye bileşimlerine sahiptir. Sermaye bileşimi düşük (değişmeyen-sermayenin değişen-sermayeye oranı düşük) iş-

kollarında, canlı-emek öğesi fazla, artı-değer miktarı büyüktür, dolayısıyla kâr oranı yüksektir. Sermaye bileşimi yüksek olan işkollarında ise, aynı nedenlerle, kâr oranı düşüktür. Rekabet, kâr oranlarını, toplam sermayeye göre düzenler. Ve dolayısıyla sınaî ürünler, değerleri üzerinden değil, (ortalama kâr oranı tarafından belirlenen) üretim-fiyatı üzerinden satılırlar. Burada, üretim-fiyatı, gene, ürünlerin değeri tarafından belirlenmiştir, ama ayrı ayrı işkollarındaki ürünlerin değeri tarafından değil, toplam işkollarındaki ürünlerin değeri tarafından. Böylece, toplam artı-değer, gene kapitalist sınıf tarafından gerçekleştirilmiş olur; ama, farklı işkollarındaki kapitalistler, işkollarına göre farklı büyüklükte üretilen artı-değeri değil, kendi sermayelerinin toplam sermaye içersindeki payı oranında ve bu anlamda eşit büyüklükte artı-değeri maledinmiş olurlar.

Tarımda sermaye bileşimi, toplam toplumsal sermaye bileşimi ortalamasından düşük olacağı için, daha fazla canlı-emek öğesi içerir ve dolayısıyla artı-değer miktarı, toplumsal ortalamadan daha büyüktür. Tarımda yaratılan artı-değerin, tarım dışında yaratılan artı-değerin genel eşitlenmesine, toprak mülkiyeti engel oluşturur. Bu nedenle de, sınaî ürünler ortalama kâr oranıyla belirlenen üretim-fiyatına satıldığı halde, tarımsal ürünler üretim-fiyatının üstünde bir fiyata, değerlerine ya da değerlerine yaklaşan bir fiyatla satılmaktadırlar. Tarımsal ürünlerin değerleri üzerinden satılması demek, onun içerdiği artı-değerin tam olarak gerçekleştirilmesi demektir. Ama bu artı-değerin, sermayenin ortalama kâr oranı tarafından belirlenen kısmını tarımcı kapitalist alır, bunun üstündeki bölümü, rant olarak, toprak sahibine ödenmiştir.

Tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatı, üretim-fiyatına

yükseldiği, yani sermayenin ortalama kârını sağladığı zaman, toprak sahibi, toprağına bir kapitalist olarak sermaye yatırabilir. O zaman, üretim-fiyatı üstündeki değeri, ürünün fiyatında gerçekleştirememiş olacaktır. Bu değer bölümü, karşılıksız bırakılmıştır. Ne var ki, bu durum, bir kural olarak değil, bir istisna olarak ortaya çıksa da, toprak mülkiyetinin, toprağın sahibi için sermaye yatırmasına engel çıkarmadığı anlaşılır.

Tarımsal ürünlerin piyasa-fiyatının, üretim-fiyatının üstünde bir fiyata yükselmesi, ancak, bir tekel fiyatını öngörür. Toprak mülkiyeti tekeli, böyle bir tekel fiyatı oluşturur.

Mutlak rantın sınırı, üretim-fiyatı ile ürünlerin fiyatı arasındaki farkla belirlenir. Ürünlerin fiyatı, değerlerine eşit olabilir, ya da değerlerinden düşük ve üretim-fiyatının üstünde olabilir. Normal koşullar altında, ürün değerinin, üretim-fiyatı üzerindeki fazlası ne olursa olsun, burada, mutlak rant, küçüktür. (**Kapital,** 3, s. 809-10.)

Tarımsal ürünlerin, bu ürünlerin kendi değerlerine, ya da kendi değerlerinin altında ama, üretim-fiyatının üstünde bir değere eşit fiyatla satılabilmesi, bir tekel fiyatını gerektirir. Tarımsal üretimde yaratılan artı-değerin, toplam toplumsal artı-değer olarak, ortalama kâr oranının genel eşitlenmesine girmemesi, bunu engelleyecek bir tekelin bulunmasını gerektirir. Bu, toprak mülkiyet tekelidir. Toprak sahibi, toprağın kendisi ekmediği, kapitalist çiftçiye kiraya verdiği zaman, bu kira (rant) tarımsal ürünlerin fiyatına belirleyici bir etken olarak girer. Ama bu, tek başına yeterli bir neden değildir. Rantın, tarımsal ürünlerin fiyatını belirleyici bir etken olarak girebilmesi, tarımsal ürünlerin değerinin, üretim-fiyatlarından yüksek olması, tarımsal sermayenin bileşiminin, toplam toplumsal sermayenin ortalama bi-

leşiminden düşük olmasını gerektirir. Tarımın teknik yapısının özelliği gereği, tarımda daha fazla canlı-emek öğesi harekete geçirileceği için, tarımsal sermayenin bileşiminin, toplam toplumsal sermayenin ortalamasından düşük olacağı kabul edilmiştir. Ama bu, aynı zamanda, sanayiye yatırılan sermayenin belirli bir gelişme düzeyine bağlıdır ve kapitalizmin gelişmesiyle doğru orantılı olarak, sanayiye yatırılan sermayenin bileşimi yükseldikçe, üretim-fiyatı ucuzlayacağı için, tarımsal ürünlerin değeri ile üretim-fiyatı arasındaki fark da büyür.

2. TARIMSAL ARTI-DEĞERİN, ORTALAMA KÂR ORANININ EŞİTLENMESİNE GİRMESİ

Bunun ulusal ölçekte anlamı şudur ki, rantın, tarımsal ürünlerin fiyatına belirleyici olarak girmiş olması, bunun, her zaman aynı büyüklükte olacağı anlamına gelmez. Kapitalizmin nispeten az gelişmiş olduğu ülkelerde, üretim-fiyatları yüksek olacağı için, tarımsal ürünün üretim-fiyatı ile değeri arasındaki fark düşük olur, yani rant küçüktür. Bu da, tarıma sermaye yatırılmasına, göreli bir engel oluşturacaktır. Bundan ayrı olarak rantın tarımsal ürünlerin fiyatını belirleyici etken olarak girmesi için, yalnızca, tarımsal ürünlerin değerinin üretim-fiyatlarından yüksek olması yetmez, aynı zamanda, "piyasa koşulları, toprakbeyinin bu farkı gerçekleştirmesini mümkün kıl[malıdır]". (Kapital, 3, s. 848.)

Piyasa koşulları, toprak mülkiyeti tekelinin, üretim-fiyatları üzerinde kalan artı-değer bölümünün tümünü, toprak sahibinin almasına, yani tarımsal ürünlerin fiyatlarının, değerlerine eşitlenmesine izin vermeyebilir. O zaman, ortalama kârın üstündeki artı-değer bölümü, toprak sahibiyle tarım-dışı sermaye tarafından paylaşılacaktır. Bir başka deyişle, tarımda yaratılan artı-değer,

ortalama kârın genel eşitlenmesine girecek ve "sınaî ürünler değerlerinin biraz üzerinde, tarımsal ürünler ise üretim-fiyatlarının biraz üzerinde satıl[mış]" olacaktır. (**Kapital**, 3, s. 802.)

Toprak mülkiyeti tekeli, tarımda yaratılan artı-değerin, ortalama kârın eşitlenmesine girmesini engellediği halde, piyasa koşulları, buna izin vermediği zaman, bu artı-değer, sınaî üretimde yaratılan artı-değerle birlikte, ortalama kârın genel eşitlenmesine girecek ve tarım-dışı ürünün ortalama piyasa-fiyatı, değerinin üzerinde, tarımsal ürünün piyasa-fiyatı ise değerinin altında kalacaktır. Toprakbeyinin rant olarak maledineceği artı-değerin bir kısmı sınaî üretime giren sermaye tarafından maledinilmiş, bu da, sınaî ürünlerin fiyatında bir artışa, yani değerinin üstünde bir fiyata satılmasına yolaçmıştır.

Dolayısıyla, tarımda kapitalist çiftçinin varlığı, tarım-dışı sınaî sermayesinin de kâr oranını yükseltmesinin nedeni olacaktır.

Piyasa koşulları, büyük toprak sahibinin, üretim-fiyatı üzerindeki artı-değeri tam olarak gerçekleştirmesine izin vermediği zaman, ortalama kâr oranı yükselecek, bir başka deyişle, tarımsal üretimde yaratılan fazla artı-değerin bir bölümü, kâr oranının eşitlenmesine girecektir. Tarımsal sermayenin bileşimi 75+25 ve artı-değer oranı %100 olduğu zaman, tarımsal ürünün değeri (75+25+25=)125, tarım-dışı toplumsal sermayenin ortalama bileşimi 85+15, ve artı-değer oranı %100 olduğu zaman, tarım-dışı ürünün değeri (85+15+15=)115 olacaktır. İki kesim arasındaki artı-değer farkı (125—115=)10, toprağın rantı olarak, toprak sahibi tarafından maledinilecektir. Tarımda yaratılan artı-değer, ortalama kârın genel eşitlenmesine gir-

diği zaman ise, tarımsal ürün de, tarım-dışı ürün de 120'ye satılacaktır. Kâr oranın eşitlenmesi sonucu, tarım-dışı ürünün ortalama piyasa-fiyatı değerlerinin üstünde (115 yerine 120) olacak ve tarımsal ürünün ortalama piyasa-fiyatı değerinin altında (125 yerine 120) olacaktır. (**Kapital**, 3, s. 802.) "Toprak mülkiyeti tarımsal ürünün fiyatını, üretim fiyatının üzerine çıkarabilirse de, buna değil, daha çok, piyasanın genel durumuna, piyasa-fiyatının üretim-fiyatını ne ölçüde aştığına ve değer yüksekliğine ve bu yüzden tarımda yaratılan verilen değerin ne ölçüde ya ranta dönüştürüleceğine, ya da ortalama kârın genel eşitlenmesine gireceğine dayanır." (**Kapital**, 3, s. 802.)

Piyasanın genel durumuna bağlı olarak, tarımda yaratılan artı-değerin, tarım-dışı sermayenin kâr oranını yükselteceği, yani tarım-dışı sermaye için elverişli bir durum yaratacağı açıktır.

Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta, tarımda yaratılan ve ortalama kârın üzerindeki artı-değerin, tarım-dışı sermaye ile toprak sahibi arasında paylaşılmış olmasının, tarıma sermaye yatırımını engellemiş olmasıdır. Çünkü, tarımsal ürünün değeri 125 ve tarım-dışı ürünün üretim-fiyatı 115 iken, tarımda yaratılan ortalama kâr üstündeki artı-değerin, ortalama kâra eşitlenmesi halinde, her iki ürünün piyasa-fiyatları 120 olacaktır. Eğer, toprak sahibinin rantı, tarım-dışı ürünün üretim-fiyatı üzerindeki, yani 115 üzerindeki fazladan oluşacak olursa, burada, kapitalist çiftçinin gerçekleştirdiği 120'nin 5'i, toprak sahibine gidecektir. Dolayısıyla kapitalist çiftçi 115 üzerinden, kâr oranını, %15 olarak gerçekleştirmiş olacaktır. Oysa, tarım-dışı sermayenin kâr oranı, ürünün piyasa-fiyatı 120 olacağına göre, %20'ye yükselmiştir. Ortalama kâr oranının tarım-dışın-

da %20, tarımda %15 olması, tarıma sermaye yatırımının engelini oluşturur. Tarım-dışı sermayenin, tarımda kapitalist üretimi, küçük üretime yeğlemediği için değil, kapitalist tarımı yeğlemesine karşın, bunu yeğlemesinin nedenleri, onun engelini oluşturduğu içindir.

Tekel fiyatı oluşturması bakımından rantın iki biçimini ve bunun tarım-dışı sermaye açısından sonuçlarını açıklamaya çalıştık. Bunlardan biri, üretim-fiyatı üzerindeki artı-değer fazlasının, rant olarak, toprak sahibi tarafından maledinilmesidir ve sınaî bakımdan azgelişmiş bir ülkede üretim-fiyatı yüksek olacağı için mutlak rant da küçüktür, bu da, toprak sahibinin toprağını, kapitalist çiftçiye kiraya vermesinin engelini oluşturur. Öteki, tarımsal artı-değerin de, ortalama kâr oranının genel eşitlenmesine girerek, artı-değer fazlasının tarım-dışı sermaye ile toprak sahibi arasındaki bölüşümüdür ve burada da, sermayenin tarıma yatırılmasının engeli ortaya çıkar.

3. GERÇEK TEKEL FİYATI

"Rantın bu iki biçiminin tek normal biçim" olduğunu belirtirken Marx, bir de, ne üretim-fiyatı ve ne de metaların değeri tarafından belirlenmeyen "alıcıların gereksinmeleri ve ödeme yetenekleri tarafından belirlenen gerçek bir tekel fiyatına dayanan" ranta dikkati çeker. (**Kapital**, 3, s. 802.) Piyasa-fiyatlarının, arz ve talep arasındaki ilişkiye bağlı olarak belirlenmesi, arzın talebin altında olduğu olağanüstü durumlarda, en elverişsiz topraklarda üretilen ürünler, kendi değerlerinin üstünde bir piyasa-fiyatına ulaştığı zaman, böyle bir "gerçek tekel"den sözetme olanağı doğacaktır.

Tahıl dışında tarımsal ürünlerin üretimine yatırılan sermaye için toprak rantının, ana geçim maddesi tahı-

lın üretimine yatırılan sermayeden elde edilen toprak rantı tarafından belirlenmesi, ekilen toprak alanlarının (kolaylıkla tahıl tarlalarına dönüştürülebilecek olan hayvan yetiştiriciliğine ayrılmış otlaklar da buna dahildir.) besin maddeleri ve hammadde üretimine elverişli olduğu doğal koşullarda, besin maddeleri üretiminden hammadde üretimine geçilmesine bir engel oluşturmaz. Tersine, rekabet, nasıl sınaî işkolları arasında, artı-değerin kâr oranının genel eşitlenmesine katıldığı ve sermayenin bir işkolundan ötekine aktarılmasını önlediği gibi, tarımsal üretimin de, doğal koşulların elverdiği alanlarda ve tarım-dışı sermayenin sınaî bitkilere artan talebi karşısında, bir ürün türünden bir başka ürün türüne geçilmesini engelleyen düzenleyici bir rol oynaması gerekir.

Çiftçinin emeğinin tek istihdam aracı olan topraktan ayrılması ve sermayesini bir başka alana yatırması sermayenin bir işkolundan bir başka işkoluna yatırılması ölçüsünde kolay gerçekleşebilir bir şey olmamakla birlikte, olağanüstü koşulların yarattığı kıtlık ve bolluk dönemlerinden farklı olarak, değişik tarımsal ürünlerin farklı piyasa-fiyatları, doğal koşulların elverdiği ölçüde, bir ürün türünden, bir başka ürün türünün ekimine geçilmesine isteklendirici ve zorlayıcı bir etken de oluşturur. Sınaî ve tarımsal emek arasındaki işbölümü gibi tarımsal emek de, besinsel ürünler ve sınaî ürünler üretenler arasında bölünür.

Tarımsal emeğin kendi içersinde böyle bir bölünmesi, ana besin maddesi üretilen toprak alanların daralmasına ve bunun üretimine ayrılan emeğin, tarımsal emek içersindeki payının küçülmesine neden olur. Ürünlerini meta olarak ürettiği ve üretim araçları ile geçim nesnelerini meta olarak tükettiği ölçüde, köylünün eme-

ği, toplumsal bütünden kopmuş, yalıtılmış (tecrit olmuş) bir emek olmaktan çıkmaya, toplumsallaşmaya başlar. Tarımsal emeğin toplumsallaşması, şimdi daha yüksek bir düzeye çıkmış olmalıdır. Tarımsal emeğin tümü değil, ancak bir bölümü, tüm toplumun ana besin maddesini sağlamaktadır. Üstelik, tarımsal nüfus, toplam nüfusa göre, hâlâ büyükse de, bu büyüklük, sınaî nüfusun lehine, küçülmüş bir büyüklüktür.

Tahıl tüketen nüfus büyürken, tahıl üreten nüfus azalmakta ve tahıl üreten köylü, şimdi, doğal koşulların elverdiği ölçüde, gerektiği zaman, tahıl yerine, tahıldışı ürünler ekmeye yönelme olanağına sahip bulunmaktadır. Arz ve talep ilişkisi tarafından düzenlenen piyasa-fiyatında, köylü, piyasa-fiyatına göre, ürün değişikliğine yönelecek, bu, başlangıçta sınaî işkollarında olduğu gibi, tarımsal bazı ürünlerde bolluk ve bazı tarımsal ürünlerde darlık yaratacaktır. Ama, rekabetin, burada da düzenleyici bir rol oynayacağı, pratik olarak anlaşılır.

Doğal koşulların elverdiği oranda ve "alıcıların gereksinmeleri ve ödeme yetenekleri" ölçüsünde, köylünün böyle bir doğal tekel oluşturmasının olanaklarının bulunup bulunmadığı araştırılabilir. Üretici köylü, piyasa-fiyatı daha yüksek olan ürünlerin üretimine yönelecek ve dolayısıyla tahıl üretimini, yani tahıl arzını sınırlamış olacaktır. Sınaî üretimin gelişmesi, sınaî bitkilere artan gereksinme ve kent nüfusunun oransal artışı, bunun koşullarını yaratmış bulunmaktadır. Buğday yerine pancar, ya da buğday yerine pamuk, tütün veya başka bir ürün ekmek gibi.

Bir başka deyişle, küçük çiftçinin, sınaî üretimin gelişmesi ve egemenliği ölçüsünde, —diyelim tahıl ektiği zaman— ürünün fiyatında artı-emeğini gerçekleştirememesi, onun emeğinin tek istihdam aracı olan toprağını

işlemesine engel oluşturmayacak, ama ürün türünü değiştirmesinin —sınaî üretimin gelişmesi, ona, böyle bir olanak sağlar— nedenleri ortaya çıkmış olacaktır.

4. DEVLET TEKEL FİYATLARI

Ürünlerini, "kendi değerlerinin üstünde satmalarını sağlayacak ya da bu değerlerin altında satmaya zorlayacak doğal ya da yapay tekellerin kurulmuş" (**Kapital**, 3, s. 189) olması durumunda ise, fiyat, dışardan ve zorlayıcı bir güçle, ürünlerin değerinin altına düşürülebilir veya üstüne çıkarılabilir.

Burada, rekabet sonucu, köylünün, bazı ürünlerin toplumsal bakımdan gerekli olanın altında üretilmesini önlemeyi amaçlayan ve adına ulusal planlama diyebileceğimiz, devlet müdahalesi, karşımıza çıkar. Bu müdahale, aynı zamanda, ister sınaî bitkiler, ister besin bitkileri olsun, bellibaşlı tarımsal ürünlerin, "destekleme taban fiyatı" adı altında, devlet tekel fiyatını da yanısıra oluşturmuştur.

Devlet tarafından konan tekel fiyatının niteliği, yani bu fiyatın maliyet-fiyatı üzerinden mi, üretim-fiyatı üzerinden mi, değeri üzerinden mi belirlendiği, siyasal iktidarın niteliğine olduğu kadar, rejimin niteliğine ve içersinde bulunduğu koşullara da bağlıdır.

Çok partili parlamenter sisteme dayalı bir ülkede, siyasal iktidar, özünde egemen sınıfların çıkarlarını gözetmiş olsa da, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülüğün, kaynağını iktisadî çıkarlarından alan siyasal eğilimlerini, tümüyle dışlayamaz, yokumsayamaz. Oktay Varlıer, "özellikle seçim yılları ya da seçim-öncesi yıllarda tarım ürünleri fiyatlarının diğer yıllara kıyasla genel olarak daha hızlı artışlar gösterdiğini" (Oktay Varlıer, **Türkiye'de İç Ticaret Hadleri**, Şubat 1978, s. 5) sap-

tıyor.

Toplumun kendi dışında kalan kesiminden kopuk, kendine kapalı ve yalıtık köy toplulukları, kapitalist üretim tarzının egemen olması ölçüsünde, bir yandan, meta üreticileri ve tüketicileri olarak pazara bağlanırlar ve öte yandan, bu pazar aracılığıyla, toplumun kendi dışında kalan kesimiyle iktisadi bağlar kurarlar. Onların emeği, bu ölçüde, yalıtık (tecrit olmuş) emek olmaktan çıkmaya ve toplumsallaşmaya başlamıştır. Toplumun kendi dışında kalan kesimiyle gelişmeye ve yoğunlaşmaya başlayan iktisadî ilişkiler, onların iktisadi çıkarları karşısında, belirleyici karar alma durumunda bulunan siyasal iktidara ya da siyasal partilere karşı tutumlarında, kendini açığa vurur.

Tarımsal ürünlerin fiyatlarının belirlenmesindeki rolü ölçüsünde siyasal iktidar ve siyasal iktidara aday durumunda olan öteki siyasal partiler, köylülüğün, iktisadî çıkarlarını şu ya da bu biçimde temsil eden ve bu işlevleriyle de onların iktisadî özlemlerini siyasal tutumlarında yansıtan birlikler oluştururlar. Egemen sınıfların çıkarlarını gözeten siyasal iktidarın da, iktidar olarak varlığını sürdürebilmesi, nüfus bakımından ağır basan köylülüğün desteğine büyük ölçüde bağlı olduğu zaman, köylülüğe, o ölçüde ödünler vermeye eğilimli olmasının nedenleri de ortaya çıkar. Ve genel oyun, karşıt siyasal partiler arasında birbirlerine yaklaşan sayılarda bölündüğü dönemler, siyasal iktidarların, nüfusun daha ağır basan kesimine, daha büyük ödünler vermeye razı olacağı bir dönem de olur. Bu, özünde, yalnızca genel oy hakkını değil, çok partili yaşamı da gerektirir ve çok partili yaşam içersinde, emeğe ağırlık veren siyasal partilerin güçlenmesi, sermayeye ağırlık veren siyasal partilerin köylülüğün geniş kitlesinin ikti-

sadî istemlerine ilgisini artırmasına yol açar.

Tarım ürünleri taban fiyatları, siyasal iktidarın iktisat politikasının belkemiğini oluşturmaya başlar. Bunun maddi zorlayıcı nedenleri vardır. Şimdi, köylü, üretim araçlarının büyük bölümünü (gübre, makine, yakıt) meta olarak tüketmekte, toplumsal gelişme düzeyine bağlı olarak, ücretlerinin sınırları, geçim nesnelerini sağladığı metaların fiyatlarıyla belirlenmektedir. Yeniden-üretimi aynı ölçeklerde sürdürebilmesi, ürünün fiyatının, üretken ve tüketim amacıyla tükettiği metaların fiyatlarını karşılayabilmesiyle olanaklıdır. Üretim araçlarının fiyatları yükselmektedir. Gübre, makine, yakıt ve küçük köylü açısından tohum. Üretim araçlarının ve geçim nesnelerinin pek büyük bir bölümünü, kendi ürününden doğrudan karşıladığı doğal ekonomi koşullarında olduğu gibi, ürünün fiyatından bağımsız olarak, yaşamını sürdürebilmesinin olanakları, meta ürettiği ve tükettiği ölçüde, ortadan kalkmıştır ve artık, ürününün fiyatına bu anlamda kayıtsız değildir.

Birbirleriyle ortak iktisadî çıkarları bulunan, ama birbirleriyle iktisadî örgütsel araçla birleşerek, belirli bir fiyat oluşturmalarının aygıtına sahip bulunmayan köylülerin, bilinçlenmeleri oranında, siyasal partiler aracılığıyla ve dolaylı da olsa, bir birlik oluşturmuş olduklarını varsaymak, pek yanlış olmasa gerek.

Tarımsal ürünlerin devlet tarafından belirlenen fiyatları, bir tekel fiyatı olarak, kuşku yok ki, ürünleri değerlerinin altında satmaya zorlayıcı bir fiyat olduğu kadar, ürünlerin değerlerine yaklaşan bir fiyat da olabilir. Devlet tekel fiyatları, siyasal iktidarın niteliğine göre, iki ayrı merkezin etkisinde sallanır. Siyasal iktidarın egemen sınıflara eğilimi, egemen sınıfların bir merkez oluşturmasına yolaçabileceği gibi, köylülüğün oyuna

gereksinme duyulması ve bu oyun kazanılması anlamında, köylülük bir başka merkez oluşturabilir. İki merkezden biri, hammadde fiyatlarını düşük tutabilmek, ikincisi, kendi ürününü değerine yaklaşan bir fiyata yükseltebilmek ister.

Gene benzer biçimde, dışalım ve dışsatım konusu olduğunda, tarımsal ürünlerin uluslararası fiyatları ile yerel değerleri, yani farklı iki emek-üretkenliği, fiyatların oluşturulmasında, iki ayrı merkez oluşturacaktır. Dolayısıyla, birbirleriyle çatışan ve kesişen merkezlerin etkisinde oluşan devlet tekel fiyatları, üretim-fiyatının üstünde olabileceği gibi, üretim-fiyatının altında da olabilir.

Devletin, (Friedman modelinin karşıtı olarak) toplumsal fondan oluşturacağı destekle (subvention), maliyet-fiyatlarını (örneğin gübre ve tarım makinesi) düşürerek ve tarımsal ürünlerin içalım ve dışsatım arasındaki farkı gene böyle bir toplumsal fondan karşılayarak (subvention), üretim-fiyatları üstünde bir fiyat oluşturabileceğini, bunun ise ülkenin dış sermaye merkezleri ile olan konumuna bağlı olduğunu, yakın zamanda daha somut biçimde gözlemlemiş bulunuyoruz.

Tarım ürünlerinin fiyatındaki yükselme, hammadde olarak daha önce de açıkladığımız gibi, sınaî sermayenin ortalama kâr oranını düşürür ve besin maddesi olarak, ücretleri artırarak artı-değer oranını küçültür ve kapitalistlerin kâr oranını azaltır. İşçilerin, ücretlerdeki gerçek bir düşüşü tam olmasa bile, göreli olarak engelleyebilmelerinin örgütleri ve araçları sendika, grev, toplu sözleşme haklarıdır. Dolayısıyla, artı-değer oranındaki azalma ve ortalama kâr oranındaki düşüş, ortalama kâr ile yetinmeyen ve tekelleştikçe azami kâr güdüsüyle hareket eden yerli sermayeden sistemle bütünleştiği ya-

bancı sermayeye doğru, tüm sermayeyi, karşı harekete geçirecektir. Yerli ve onunla sistem içersinde bütünleşen yabancı sermayenin isteği bellidir: Ortalama kâr oranını yüksek tutmak ve azami kâr. Bunun engelleri, işçi sınıfının iktisadi savaşım araçları: sendika, grev, toplu sözleşme ve köylülüğün iktisadî savaşım aracına dönüşen genel oydur. Her ikisinin de savaşım araçları ellerinden alınmadan, kâr oranındaki düşüş durdurulamaz ve kâr oranı yükseltilemez. Çok partili siyasal sisteme dayalı parlamenter rejim bunun engeli olarak görünür. Ancak, çok partili parlamenter rejim askıya alındığı zaman, devlet tekel fiyatlarının belirlenmesinde, köylülüğün "genel oy" baskısı da etkisini yitirir. Ve o zaman, devlet tekel fiyatları, artan maliyet fiyatlarının gerisinde kalabilir.

Küçük köylü ile yerel sermaye ve onun bütünleştiği yabancı sermaye, biri varlığını koruma, ötekiler ortalama kârı ve azami kârı gerçekleştirme amacıyla tam bir çıkar karşıtlığı içersindedirler. Bu çıkar karşıtlığı, demokratikleşme sürecinin köylülüğü de kendi içersine açık bir biçimde çekmeye başladığı son otuz yılı aşan tarihinin gelgitlerine, zigzaglarına, köylülüğün iktisadi çıkarlarının siyasal yaşama yansımasına damgasını vurur.

İşte tam da savaşımın küçük köylülüğü de kucaklamış bulunan bu yönünün en canlı biçimde yaşandığı ortamda boy verdiği yıllar içersinde, "bilim", kendini, küçük köylülüğün, sermaye ile uyumlu ve kararlı bir biçimde bütünleştiğini tanıtlamaya adar. Bu savaşım, küçük üretici köylünün, yerel sermaye ile ve bu sermayenin bütünleştiği sistemle, uyumlu ve işlevsel bir bütünleşme ve eklemleşme içersinde olduğunu değil, tam da küçük üretici açısından varolma veya yokolma maddi zorunluluğundan doğan bir savaşım olduğunu açıkça ortaya koyduğu halde.

ALTINCI BÖLÜM

İLKEL BİRİKİM VE FARKLI SÜREÇLER İZLEMESİ

1. KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN MÜLKSÜZLEŞMESİNİN İKİ FARKLI BİÇİMİ

İlkel birikim, doğrudan üreticiyi üretim araçlarından ayıran ve onları özgür emekçilere, üretim araçlarını sermayenin maddi öğelerine dönüştüren, tarihsel bir süreçtir. Sermayeye uygun düşen üretim tarzının değil, bu "üretim tarzının tarih-öncesi aşamasını" oluşturur. (**Kapital,** 1, s. 731.)

Sermayenin ilkel birikiminin çağ açıcı dönemi, yani köylülerin, yığınsal olarak zor ve şiddetle topraklarından sökülüp atılması, İngiltere'de, 15. yüzyılın son ikinci yarısında başlayan ve 18. yüzyılın sonlarına doğru uzanan ikiyüzelli yıllık tarihsel evreyi kucaklar. Tasarruf hakkına sahip oldukları topraklardan, zor kullanılarak

atılan köylülerden boşalan arazilerin, başlangıçta, büyük-ölçekli hayvan yetiştiriciliği ve özellikle koyun çiftlikleri haline gelmiş olduğu bilinir. Buna karşılık, hayvan yetiştiriciliğinin yerini tahıl yetiştiriciliği almaya başladığı zaman, köylü tarımı yeniden çoğalmaya başlamıştı.

Kapitalist üretimin en erken geliştiği İtalya'da da, serflik, öteki ülkelerden önce kaldırılmıştı. Toprak üzerinde herhangi bir hak elde edemeden özgür hale gelen serfler, serbest proleterlere dönüştüler ve kentlerde onları bekleyen efendilerini hazır buldular. "15. yüzyılın sonlarına doğru dünya pazarlarında meydana gelen durum, Kuzey İtalya'nın ticari üstünlüğüne son verdiği zaman, ters bir hareket başladı. Kentlerdeki emekçiler yığınlar halinde kırsal bölgelere sürüldüler." (**Kapital**, 1, s. 731.)

Toprağının sahibi küçük köylünün yoksullaşması ise, köle ve serflerin, işledikleri topraklardan zorla sökülüp atılmasından farklı, kapitalist pazarın etkisi altında iktisadî açıdan bir mülksüzleşme süreci izler. Bu nedenle de, mülksüzleşme süreci, kapitalizmin, atılım, gönenç, durgunluk ve bunalım dönemlerine göre, farklı biçimde ortaya çıkar, yavaş ve kerteli (tedrici) bir süreç olarak görünür. Burada, köylülerin yığınsal halde mutlak olarak mülksüzleşmelerinden çok, köylülerin küçük bir kısmının zenginleşmesinden ve büyük bir kısmının yoksullaşmasından, bir başka deyişle, köy yapısı içersinde, bir iç sınıflaşmadan sözetmek gerekir. Ortada, eski konumunu koruyabilen unsurların bulunması, ya da proleterleşmekte ve zenginleşmekte olan unsurların, bu karşıt yönlü geçiş sürecinde, zaman zaman, "küçük köylü" olarak görünmüş olmaları, köylülüğün yoksullaşma sürecinin doğal görüngülerini yansıtır.

Şunu da eklemek gerekir ki, köylülüğün, bu anlamda yoksullaşması, mutlak olarak tüm köylülüğün değil, köylülüğün büyük bir bölümünün yoksullaşması anlamına gelir ve doğal konumları dolayısıyla, bazı köy topluluklarının küçük mülkiyete dayalı köy yapısını korumuş olmaları, yoksullaşmanın genel anlamını ve tablosunu yadsımaya kanıt oluşturmaz.

Köylülerin mülksüzleştirilmeleri, "farklı ülkelerde, farklı yönler alır ve farklı evrelerini farklı sıralar izleyerek farklı dönemlerde tamamlar." (**Kapital,** 1, s. 732.)

Sermayenin ilkel birikimi, özünde, emekçinin üretim araçlarından yalıtılarak, üretim araçlarının, değişmeyen sermayenin maddi öğelerine; emekçinin emekgücünün, değişen sermayenin maddî öğelerine dönüştürülmesinden başka bir şey değildir. İlkel olması, kapitalizmin tarih-öncesi aşamasını oluşturduğu içindir, ama kapitalist üretim tarzı, egemen bir tarz olmaya başladıktan sonra da, kapitalist-öncesi üretim tarzlarını, meta ekonomisi egemenliği altında, çözüştürerek kendi birimlerine dönüştürmesi, ilkel birikimin daha ağır işleyen farklı bir sürecini oluşturur.

Zor ve şiddet kullanılarak köylülerin mülksüzleştirilmesi, feodal beylerin, topraktaki feodal haklarını, modern özel mülkiyete dönüştürmeleri ile sınırlı olmak gerekir. Bu, aynı zamanda, işlediği toprağın tasarruf hakkına sahip bulunan serfin, topraktaki feodal hakkının, zor kullanılarak, elinden alınması anlamına gelir. Feodal örtüleri altında varlığını sürdüren ve toprağın ortaklaşa mülkü sayıldığı klan ve aşiretlerde, klan şeflerinin veya aşiret reislerinin, yetkilerine dayanarak, topluluğun ortaklaşa mülkü sayılan toprakları, kendi özel mülkleri haline dönüştürmüş olması, ilkel birikimin özü bakımından bir farklılık göstermez. Toprağın ortaklaşa sa-

hibi bulunan klan veya aşiret üyeleri, bu mülkiyet haklarını yitirmiş olurlar. Bir başka deyişle, doğrudan üreticilerin zor ve şiddet kullanılarak mülksüzleştirilmesine, genel olarak, toprağın gerek egemen unsurlar ve gerek emekçiler açısından tam olarak özel mülk olarak görünmediği durumlarda rastlanılır. Ama, egemen unsurların, zor ve şiddet yoluyla, topraktaki feodal haklarını, kendi modern özel mülklerine dönüştürmeleri, o ülkenin tarihsel ve iktisadi koşullarından soyutlanamaz.

İngiltere'nin dünya ticaretine egemen duruma gelmesi ve yünlü manüfaktürün hızla gelişmesi, yapağıya olan talebi aşırı yükselterek hayvancılığı ve özellikle koyun üretimini, tarımsal ürünlerin üretiminden daha kârlı hale getirdiği zaman, bu, büyük toprak beylerin, feodal mülklerini, toprakların parçalanmış zilyedliğine son vererek, büyük otlaklar haline dönüştürmelerinin iktisadî nedenlerini de yaratmış oldu. Ama yünlü manüfaktürün hızla gelişmesi sonucu, kırsal alandan sökülerek, proleterler halinde kentlere atılan yeni özgür emekçiler, kendi emek-gücü metaını satın alacak kapitalisti, kentte hazır buluyordu. Kral ve parlamentoyla çatışmaya girmiş olmakla birlikte, "büyük feodal beyler, köylüleri, tıpkı kendileri gibi feodal haklara sahip bulundukları topraklardan zorla söküp ata[cak]" (**Kapital**, 1, s. 735) bir güce sahip durumdaydılar.

Doğrudan üretici olan bağımlı emekçilerin, zorla mülksüzleştirilmesi, çağ açan bir süreç olması anlamında, ilkel birikimin bir **özelliğini** simgeler. Yoksa, ilkel birikimin kendisi, bununla sınırlı değildir. "İlkel birikim, köleler ile serflerin doğrudan ücretli-emekçiye dönüşmeleri ... ile olmadıkça, ancak, doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmeleri, yani sahibinin emeğine dayanan özel mülkiyetin çözülüp yokolması anlamına ge-

lir." (**Kapital**, 1, s. 780.)

Bir başka deyişle, işlediği toprakların sahibi bulunan küçük köylülerin toprak beyleri tarafından zor ve şiddet kullanılarak mülksüzleştirilmelerinin, tüzel engelleri bulunduğu, bu engellerin günümüz toplumları için daha büyük bir gerçeklik kazandığı gözardı edilemez. Bu nedenle de, kendi işlediği toprağın zilyedlik ya da tasarruf hakkına değil, mülkiyet hakkına sahip olan köylülerin mülksüzleştirilmeleri, onların "özel mülkiyet[lerinin] çözülüp yokolması" ile olanaklıdır. İlkel birikimin bu ikinci biçimi, zor ve şiddet ile köylülerin yığınsal mülksüzleştirilmesinden daha uzun sürecek olan bir süreç izler.

2. KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN MÜLKSÜZLEŞTİRİLMESİNİN EVRENSELLİĞİ VE KAÇINILMAZLIĞI

İşlediği toprağın sahibi küçük üreticinin mülksüzleşmesi, farklı ülkelerde, farklı yönler almakta ve farklı evreleri farklı süreler izleyerek farklı dönemlerde tamamlamakla birlikte, Boratav'ın, Marx'ın sözlerini amacından taşırarak Marx'a eklediği "rezerv"de görüldüğü gibi, Marx, "Batı Avrupa **dışındaki** ülkelerde, üretim araçlarından kopmamış, mülksüzleşmemiş bir küçük üreticiler kitlesine dayanan, **köylü nitelikli bir tarım yapısının varlığını sürdürülebileceği**[ni]" kabul etmiş (s. 100) değildir. Marx, gerek **Kapital**'i yazdığı (Fransızca çevirisi 1872) ve gerek Vera Zasuliç'e mektubunda (1881) yinelediği tarihlerde, kapitalist üretimin doğuşunu tahlil ederken, "kapitalist sistemin temelinde, üretici ile üretim araçlarının köklü bir biçimde birbirinden ayrılması" olduğunu vurgular. Bunun yanısıra, Marx, tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesinin tarihsel kaçınılmazlığının

Batı Avrupa ülkelerine özgü olduğunu yazdığını belirtirken, tam da, Rus tarım komününü amaçlamış olduğu gözden kaçırılmamak gerekir. "Batıya özgü bu hareketle sözkonusu olan, **bir özel mülkiyet biçiminin yerini bir başka özel mülkiyet biçiminin almasıdır.** Rus köylülerinde ise, tersine, **onların ortak mülkiyetini özel mülkiyet biçimine sokmak gerekecektir.** (**Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri**, s. 264.)

Açıktır ki, burada, toprağın ortaklaşa mülk olduğu tarım komününde, doğrudan üretici köylünün mülksüzleşmesi değil, bu ortaklaşa mülkiyetin özel mülkiyete dönüştürülmesi sözkonusu edilmektedir. Ama bu, ortaklaşa mülkiyet küçük özel mülkiyete dönüştüğü zaman, bu özel mülkiyetin, kapitalizmin egemenliği koşullarında, mülksüzleşme sürecine girmeyeceği anlamında yorumlanamaz. Kapitalizm, ne denli evrensel ise, küçük köylünün mülksüzleşmesi, o denli evrensel olmak gerekir: "toprağın özel mülkiyeti ve böylece de doğrudan üreticilerin topraktan kopartılmaları —ötekilerin mülksüzleşmesini gösteren, birinin özel mülkiyeti— kapitalist üretim tarzının temelidir." (**Kapital,** 3, s. 850.)

Kendi kendini yöneten köylünün özgür mülkiyeti, "bu üretim tarzının tam gelişimi için gerekli", "kişisel bağımsızlığın gelişmesinin temeli" ve "bizzat tarımın, gelişmesi için zorunlu bir geçiş aşaması"dır. (**Kapital,** 3, s. 844-845.) Bu anlamda, yani üretici güçlerin gelişmesinin bir aşaması olduğu anlamında, köylünün küçük özel mülkiyeti, ilerici bir aşamayı orunlar. Yıkılışının nedenleri de, üretici güçlerin gelişmesinin engeli olmaya başladığı ölçüde, bunun sınırlarıyla belirlenir. Sahibinin emeğine dayanan küçük özel mülkiyetin **çözülüp** yokolmasının nedenleri, yani onun mülksüzleştirilmesinin sınırlarını belirleyen nedenler, ilkel birikimin, yu-

karda belirtilen ikinci ve farklı sürecini açıklamamıza olanak verir.

Köylü ailesinin tarım ile kırsal ev sanayileri, onun kendine yeterli bir birlik oluşturmasının temelidir. Dolayısıyla, köylü ailesi, besin gereksinmesini bir yandan kendi ürününden doğrudan karşılarken, bir yandan da özellikle dokuma gereksinmesini, emeğinin bir ekini oluşturan ev sanayiinden sağlar. Bu, ona, artı-emeğinin sınırlarını uzatmasının bir olanağını sağladığı gibi, gereksindiği dokuma için, ürününün bir bölümünü metaya dönüştürmesinin de engeli olur. Bir yandan, köylü ailesi kendine yeterli bir birlik oluştururken; öte yandan da, bu iç yapı, ona, çözülmeye karşı bir sağlamlık kazandırır. Kapitalist üretimin gelişmesine bağlı olarak, geniş-ölçüdeki sanayi, kırsal ev sanayiini ele geçirerek yıkar; ve köylü ailesi, büyük-ölçekli sanayiye hammadde üreticisi ve gene bu büyük-ölçekli sanayiin sınaî ürünlerinin tüketicisi durumuna gelir. Bu, büyük-ölçekli sanayiye, bir iç pazar yarattığı kadar, köylü ailesi de kendi kendine yeterli bir birim olmaktan çıkar. Ürününün küçük bir kısmını da olsa meta olarak üretmeye ve gereksindiği nesneleri meta olarak tüketmeye başladığı ölçüde, iç yapısı, eski sağlamlığını yitirir ve çözülmeye başlar.

Tarım ve sanayinin birbirinden ayrılması, büyük sanayinin, makineli kapitalist tarımın sürekli temelini atmasıyla tamamlanır.

Küçük köylülüğün yıkımını hazırlayan nedenler, kırsal ev sanayiinin, büyük-ölçekli sanayiler tarafından ele geçirilmiş olmasıyla sınırlı değildir. "Toprağın ikinci bir ekini oluşturan ve koyun (hayvan) yetiştirilmesine olanak sağlayan köy topluluğunun ortaklaşa topraklarını oluşturan mera, otlak ve çayırların, büyük toprak sahipleri tarafından gaspedilmesi" (**Kapital,** 3, s. 845) aynı

şekilde, küçük köylülüğün yıkımını hazırlayan nedenler arasında yer alır. Özellikle de, toprağının sınırlı büyüklüğü, artı-emek harcayabilmesinin nesnel koşullarına engel oluşturduğu zaman, ev el sanayii kadar, küçük sayılarda da olsa hayvan yetiştiriciliği, ona artı-emek harcayabilmesinin olanağını sağlar.

Köy topluluğunun ortaklaşa mülkü olan çayır, mera ve otlaklar, büyük toprak sahipleri tarafından gaspedildiği gibi, bu alanların, makinenin tarıma girmesiyle, ekime açılarak, özel mülkiyete dönüştürülmüş olması, aynı biçimde sonuçlanır. Başlangıçta, köy topluluğu üyeleri arasında özel mülk olarak üleşilen bu topraklar, kısa zamanda büyük toprak sahiplerinin ya da köy ağalarının elinde toplaşmasının bir geçiş evresini oluşturur.

Küçük köylülüğün yıkımını hazırlayan bir başka neden, "geniş-ölçekli tarımın rekabeti"dir. Çünkü, geniş-ölçekli tarım, "bir yandan tarımsal fiyatlarda bir düşüşe yol açar, öte yandan daha büyük harcamalar ve daha yaygın maddî üretim koşulları gerektiren tarımdaki iyileştirmeler de bu duruma katkıda bulunur". (**Kapital, 3, s.** 845.) Sulama, direnaj, gübreleme, makineli üretim, ilaçlama, nitelikli tohum, bir yandan tarımsal emek üretkenliğini artırır ve öte yandan tarımsal ürünlerin fiyatını ucuzlatır. Daha önce ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, büyük-ölçekli tarımla rekabet edemeyen ve piyasa için üretimde bulunan küçük köylünün yıkımını hazırlar, onun yıkımının sınırlarını belirler.

Şunlar da eklenir: "Tefecilik ve bir vergi sistemi, her yerde ona güç kaybettirir. Toprağın fiyatına yapılan sermaye harcaması, bu sermayeyi tarımdan çeker. Üretim araçlarının sınırsız parçalanması ve bizzat üreticilerin tecridi. İnsan enerjisinin korkunç israfı. Üretim koşullarının giderek artan kötüleşmesi ve üretim araçları

fiyatında artış. ... Bu üretim tarzı için mevsimsel bolluk felaketi." (**Kapital**, 3, s. 845.)

Üretim araçlarının ve dolayısıyla toprağın sahibi köylünün yoksullaşmasının nedenleri ve sınırları bunlardır. Onun mülksüzleşmesi, bu nedenle de uzun sürecek olan acılı bir yoksullaşma süreci izler. Bu sürecin alacağı farklı yollar, farklı aşamalar, onun istenci dışındaki koşulların özelliğine ve kendi iç yapısının sağlamlık derecesine bağlıdır.

Doğrudan tükettiği kısım ile meta olarak satışa sunduğu kısmın toplam ürününe oranı, onun dayanıklılığının ve yoksullaşmasının sınırlarını da belirler. Toprağın doğal özelliği, küçük üreticinin ana besin bitkisi üretmiş olması, onun, gerekli geçim nesnelerinin bir bölümünü, kendi ürününden doğrudan karşılamasının koşullarını da sağlar. Bu, bir bakıma, besin maddeleri imalinin, tarımsal ürünlerin üretiminden ayrılmamış olmasıyla olanaklıdır. Buğdayını satıp ekmek almak yerine, aşlık buğdayından, un, bulgur, yarma, ekmek, erişte (makarna), şehriye imal etmesi gibi. Ev dokuma sanayiinin yıkılmasının yanısıra, yün, pamuk ve keten eğirme, halı-kilim, çorap ve benzeri el sanayilerinin, köylü ailesinin emeğinin bir ekini oluşturmasının devam etmesi gibi. Kendi gerekli geçim nesnelerini veya bir kısmını karşılayacak ölçüde, sığır, koyun ve tavuk yetiştirmesinin maddî koşullarına nispeten sahip olması gibi. Ensonu, geniş-ölçekli tarımın rekabetine, her yörede ve her ürün türünde aynı ölçekle çekilmemiş olması gibi.

Bunlar, küçük köylülüğün mülksüzleşmesi sürecinin özelliklerini ve iç sağlamlığı ölçüsünde mülksüzleşme sürecinin aldığı ve almakta olduğu farklı biçimleri açıklar. Şu da eklenebilir ki, kapitalist dünya sisteminin gönenç dönemleri, doğası gereği bu süreci yavaşlatır ve

bunalım dönemleri hızlandırır. Bunalım yoğunlaştığı ve bunalımın ağırlığı, bağımlı ülkelere kaydırıldığı ölçüde, bu süreç, hızlanır. Tarım-içi işsiz ve yarı-işsiz nüfus sayısında artış, kırsal alanlardan kente itilen yoksul kitlelerde yığılma, bu mülksüzleşmeyi, günlük yaşama yansıtan görüngüler olarak, kendini de açığa vurur.

3. TÜRKİYE'DE İLKEL BİRİKİM SÜREÇLERİ

Türkiye'de küçük tarım işletmelerinin zilyedlikten özel mülkiyete evrimini ve bunun denk düştüğü tarihsel dönemi gözönünde bulundurmayan hiç bir tahlil, sorunu doğru koyamaz.

Feodal toprak mülkiyetinin iki biçimde çözüldüğünü, bilinen bu hususu, bir kez daha yineleyelim: Biri, toprakta feodal haklara sahibi bulunan feodal beylerin, toprağın ırsen tasarruf hakkına, yani toprakta farklı bir feodal hakka sahip bulunan serflerin, bu haklarını ellerinden alarak, bu toprakları, kendi modern özel mülklerine dönüştürmeleri. İkincisi, tasarruf haklarına sahip bulunan serflerin, bu tasarruf haklarını, şu ya da bu biçimde, kendi özel mülklerine dönüştürmüş olması.

İmparatorlukta, büyük toprakların, özel mülk, devlet mülkü, aşiret ya da kabile mülkü ve vakıf mülkü topraklar olduğu bilinir. Gene İmparatorlukta, İç ve Güney Anadolu'da görülen divanı-malikâne sistemindeki ikili feodal vergi, klasik çağın özelliklerindendir. Askerî-feodal devlet olmasından dolayı, feodal rantın bir bölümü, askeri görevlere; ve dinsel-feodal devlet olmasından dolayı, feodal rantın bir bölümü, dinsel görevlere tahsis edilmiştir. Askeri-feodal vergiler, kaynağını, emek-ranttan alır ve 15. yüzyılda, ürün-rant veya para-rant biçiminde, kulluk akçesine dönüşmüş olarak, karşımıza çıkar. Dinsel-feodal vergiler, aşar (ya da öşür) ürün-rant biçiminde

alınır. Emek-rantın para-ranta dönüşmesi, Fatih zamanında gerçekleştirilirken; ürün-rantın Cumhuriyetin ilk yıllarına değin (aşarın kaldırılması, 1926), dinsel kuralların dayattığı bir zorunluluk olarak, toplumsal değişmeye karşın, değişikliğe uğramadan kalır.

Askerî-dinsel feodal devletin, "askerî" özelliğinin çözülmesi, timar sisteminin çözülmesiyle birlikte olur. Dolayısıyla, toprağın, mülkiyet biçimlerindeki farklılık, daha belirgin bir biçimde ortaya çıkar.

Mülk topraklarda, toprağın sahibi ile bu toprağı ırsen tasarrufunda bulunduran köylü arasındaki ilişki, toprak sahibinin lehine, salt bir ortakçılık ya da kiracılık biçimine dönüşecek, yani doğrudan üretici köylü, toprak üzerindeki ırsen tasarruf hakkını tüzel olarak yitirecektir.

Vakıf topraklarda, mülkiyeti dinsel zümreye (genellikle tekke ve medreselere) ait olan ya da onlar adına mülkiyeti hapsedilmiş bulunan topraklardır. Vakıf toprakların, farklı durumlarına göre, gelirinin tahsis edildiği kurumların elinde kalması, ya da bu kurumların elinden alınarak, onu tasarruf eden köylüye, ya da paralı köylülere satılması, Cumhuriyet döneminde çıkarılan yasalarla, farklı biçimlerde sonuçlanmıştır.

Aşiret ya da kabile mülkiyeti topraklarda, iki farklı yapı ve iki farklı süreç gözlemlemek olanaklı.

Biri, aşiret topluluğunun ortaklaşa (komünal) mülkü sayılan topraklardır. Burada, toprak, aşiretin ortaklaşa mülkü olarak kabul edilmekle birlikte, toprağın özel tasarruf hakkı fiilî mülkiyet biçimini almıştır. Aşiret üyesi tasarrufunda bulundurduğu toprağı özel mülkiyet gibi tasarruf hakkına sahip olmakla birlikte, bunu, aşiret dışından birine, bir başka aşiretin üyesine satamaması anlamında, tam anlamıyla modern özel mülkiyet-

ten ayrılır. Bunun yanısıra, aşiret reisleri ve kabile beyleri, bu toprakların daha büyük bir kısmını tasarruf etmekte ve fiilen farklı büyüklüklerde toprağı mülk edinmiş bulunmaktadırlar. Aşiret üyelerinin, aşiret reisine ve kabile beyine, emek-hizmeti (emek-rant) ve ürün-rant yükümlülüğü bu aşiretlerde, feodal özelliklerin canlılığını korumakta olduğunun kanıtlarıdır.

İkincisi, İmparatorlukta, yurtluk timar olarak bilinen "etrak beylikleri"nde, feodal beylerin, toprağı tasarrufunda bulunduran üretici köylülerden, kanbağı bakımından farklı oluşu dolayısıyla, aşiret, yapısından ayrı bir özellik izlenir. Burada, toprak, beyin veya ailesinin mülkü olarak görünür; doğrudan emekçi köylüler ortakçılık yöntemleriyle toprağı tasarruf etmekle birlikte, oturdukları ev ve eklentileri, hayvanlarını otlattıkları otlak ve meralar, aşiretlerde ve komşuluk ilişkilerine dayalı köy topluluklarında olduğu gibi, onların ortaklaşa mülkü değildir. Hepsi, feodal beyin veya ailesinin mülkü olarak görünür ve bu anlamda da, "ortakçılık", burada, feodal tarzın kendine özgü bir biçimi olarak devam eder.

Devlet mülkü topraklarda, timar sisteminin çözülmesiyle birlikte, (öyle sanıyorum ki kulluk-akçesinin kayboluşu bu döneme denk düşer), feodal gelirler, iltizama çıkarılır ve mültezime satılmaya başlanır. Büyüklüğüne ve bölgesine göre, saraydan ya da alt yönetsel merkezlerden, feodal gelirler, peşin olarak satılığa çıkarılmıştır. Bu gelirleri, belirli bir bedel karşılığı satın alanlar, doğrudan üreticiden, feodal rantları kendi adlarına toplamaktaydılar. Dolayısıyla, feodal rant, bu kez, feodal devlet ile yeni feodaller olarak ortaya çıkan mültezimler arasında paylaşılmaya başlanmış oldu. Devlete mültezimin peşin olarak ödediği miktar sabit bir büyüklük olarak belirlenmiş olduğu için, mültezimler, köylü-

nün artı-ürününün tümünü tahsil etmek adı altında, yoksul köylünün aşlık ürününün bir kısmını da gaspetme olanağını eline geçirdi. Şurasını da eklemek gerekir ki, iltizama aldıkları gelirlerin on yıllık toplamını peşin olarak ödeyen mültezimlere bu topraklar mülkiyet olarak verilmekteydi. Dolayısıyla, tasarruf hakkına ırsen sahip olan köylünün, topraktaki bu feodal hakkından yoksun bırakılarak yasal anlamda mülksüzleşmeleri, devlet eliyle gerçekleşmiş oldu. Gene İmparatorluk zamanında, miri topraklardan, köyleriyle, dağlarıyla, akar sularıyla birlikte bağışlanarak, satılarak, çehiz olarak verilerek, mülk topraklara dönüştürülmüş topraklarda da, toprağın ırsen tasarruf sahibi bulunan köylünün, bu hakkını yitirmesi, gene, devlet tarafından gerçekleştirilmişti.

Hâlâ devlet mülkü olarak görünen ve köylünün tasarrufunda bulunan topraklar, 1858 tarihli toprak yasası ve bunu izleyen dönemlerde çıkarılan ek yasalarla, köylülerin, tasarruf haklarını, borcuna karşılık ipotek ettirmek, buna karşılık alacaklıya satışa çıkarmak olanakları sağlandığı zaman, tasarruf hakkı ile özel mülkiyet birbirleriyle çakışır duruma gelmişti. Medeni Yasanın çıkışı, bu hakkı, modern özel mülk haline dönüştürdü. Ama, feodal yükümlülükten (aşardan) kurtulması için birkaç yıl daha beklemesi gerekecektir.

Hemen hemen bir çeviri olması anlamında, Medeni Yasa, özünde, modern özel mülkiyeti benimser; ama feodal mülkiyetten modern özel mülkiyete geçişin özelliklerini yansıtmaz. Medeni Yasa, büyük toprak sahiplerinin, topraktaki feodal haklarını modern özel mülkiyete dönüştürdüğü gibi, onlar gibi toprakta feodal haklara sahip bulunan köylüler, bu haklarını yitirmiş oldular. Ama, geleneksel yaşamın bütün öğeleriyle varlığını sürdürdüğü bazı yörelerde, başlangıçta, ne toprak sahipleri

bunun tam bir bilincine varmışlardı, ne de üretici köylüler. Medenî Yasanın sağladığı özel mülkiyet hakkı, belki de, ilkin gene yasa koyucu tarafından farkedilir oldu. Toprak reformu gereksinmesinin belirleyici ölçüde hissedildiği 1936 yılları ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasasının (1945) getirdiği tartışmalar, 1965'te çıkarılan Toprak Reformu Yasası, feodal haklarını, Medeni Yasayla özel mülkiyete dönüştürmüş olanların ellerindeki büyük toprakları, gene bu topraklarda (tasarruf ya da zilyedlik anlamında) fiili hakları devam eden köylülere, satış yoluyla da olsa, geri verilmesini gerçekleştirmeye yetmedi.

1960'tan sonra, bir yandan kaynağını yeni Anayasadan alan bir toprak reformu yasası hazırlığı yapılırken, bir yandan da, ellerinde İmparatorluktan kalma timar, mültezim ve benzeri temessük senetleri bulunanlara, bu senetlerde yazılı toprakların mülk olarak tapulanması için yeni bir yasanın da hazırlığı sürdürülmekteydi. 1966'da çıkarılan bir yasayla, bu tür senetlerin sahipleri, işledikleri toprağın fiilî sahibi durumunda bulunan köylülerin ellerindeki toprakları onlardan almanın yasal haklarını ele geçirdiler. Irsen ve tarihsel olarak tasarruf hakları fiili mülkiyete dönüşmüş bulunan köylüler, bir sabah, toprakların yeni yasa sahiplerini karşılarına çıkmış buldular. 1966'dan 71'e kadar süren bir dönemde, "köylülerin toprak işgali" diye basına yansıyan olaylar, özünde, köylülerin yığınsal mülksüzleştirilmesinin bir başka yönünü simgeliyordu.

Türkiye'de, feodal mülkiyetin, biri, toprak beylerinin, feodal haklarının modern özel mülkiyete dönüşmesi, öteki serf olan köylünün feodal hakkının küçük özel mülkiyetine dönüşmesi, kalın çizgileriyle böyledir. Ve burada, topraktaki feodal haklarından kitlesel olarak yoksun bırakılan köylüler, mülksüzleşmenin tam da zora

dayanan birinci biçimini temsil ederler.

İlkel birikimin ikinci yolu, doğrudan üreticinin mülksüzleşmesi, yani sahibinin emeğine dayanan özel mülkiyetin çözülüp yokolması sürecinin ancak, bu mülkiyet biçiminin bizzat tarımın gelişmesinin zorunlu geçiş aşaması olmasından, emeğin toplumsal üretken güçlerinin gelişmesinin engeli haline geldiği, bir başka deyişle, emek üretkenliğinin toplumsal ortalama üretkenliğin gerisinde kaldığı zaman hızlanacağı anlaşılır bir şeydir. Bu da, kapitalist üretim tarzının egemenliği ve sermayenin tarımı ele geçirmesiyle tamamlanacak olan bir süreçtir.

4. TÜRKİYE'DE KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN YOKSULLAŞMASININ GÖSTERGELERİ

Kırsal ev sanayiini, büyük-ölçekli sanayi sermayesinin tam olarak olmasa bile, büyük ölçüde yıktığı söylenebilir. Buna karşılık tarımsal alanların ikinci bir ekini oluşturan ve köy topluluğunun ortaklaşa mülkü olan mera ve otlakların, tarıma açılarak ortaklaşa mülk olmaktan çıkmasını ve zengin köylülerin ellerinde toplaşmasını başlatan sürecin, özellikle 1950'lerden sonra, traktör sayısındaki artışla hızlandığı bilinir. Bu süreç, toprağın doğal verimliliğinin farklı olduğu bölgelere göre, farklı biçimde ilerleme göstermiş olmakla birlikte, tam tamamlanmış değildir. Özellikle tarıma hiç bir biçimle elverişli olmayan yüksek yaylalar ve benzer otlakların, büyük toprak sahipleri tarafından hayvan yetiştirmek amacıyla gaspedilmesi koşulu dışında, küçük üreticinin, mülksüzleşmeye karşı, direncinin barınağı olmakta devam ettiği söylenebilir. Ama, nüfus açısından köy yoğunluğunun arttığı gözönüne alınırsa, bu otlakların büyüklüğü korunsa bile, köylü ailesi sayısına göre,

her ailenin yararlanma alanının küçüleceği kendiliğinden anlaşılır bir şeydir.

Üretici köylünün, mülksüzleşmeye karşı iç sağlamlığını korumasının maddî nedenlerinin başında, onun en güçlü barınağını oluşturmaya devam eden doğal ekonomisi gelir. Tarımsal ürün gereksinmelerinin hemen tümünün köylü ailesi tarafından üretilmesi, bu yoksullaşmanın sürecini uzatan, ona bir iç sağlamlık kazandıran başlıca nedenlerden biridir. Burada, farklı ürün türlerinin, farklı işletme büyüklüklerine bağlı olduğunu, arazi durumunun ve doğal özelliklerinin, böyle bir farklılığı belirleyen etkenleri oluşturduğunu belirtmekle yetinelim. Örneğin, Doğu Karadeniz şeridinde, toprağın pek küçük parçalara bölünmüş olmasına karşın, çay üretimine elverişli olan bu yörede, küçük toprak işletmelerinin köylü ailesinin geçimini sağlayabilmesinin koşulu olması, buna karşılık, Çukurova'nın, hem arazi genişliği ve hem de pamuk üretimi açısından, büyük ölçekli tarıma olanak sağlaması gibi.

Ragıp Gelencik, "Türkiye'de Köylülüğün Dağılımı" (**Ülke**, 4, s. 188-202) adlı incelemesinde, ilçelere göre, nüfus açısından, köy yoğunluğu arttıkça, hiç topraksız ailelerin sayısının arttığını saptıyor. Aynı incelemeye göre, 1965 sayımı ile 1970 sayımı arasında, yani beş yıl içersinde, Türkiye kırsal nüfusu, 20.542.717'den 21.880.934'e yükselerek, %6.5 oranında artış göstermiş, aynı beş yıl içersinde kırsal nüfus yoğunluğu 29'dan 31'e çıkmıştır. Kırsal nüfus sayısı ile köy yoğunluğu, karşılıklı düzgün bir artış göstermektedir. Bir başka anlatımla, kırsal nüfus sayısı arttıkça köy yoğunluğu da artmakta, köy yoğunluğunun artışıyla orantılı olarak topraksız ailelerin sayısı da artmaktadır.

Topraksız ailelerin sayısındaki büyümelerin burada

belirtilmesi, tartışılan konu açısından önem taşır. Topraksız ailelerin sayısı 1950'de 336.746, 1968'de 479.721 ve 1973'te 829.155'tir. Topraksız ailelerin topraklı ailelere oranı, aynı yıllar sırasına göre %19.5, %17.52 ve %21.85' tir. (İcen Börtücene, "Köylülüğün Farklılaşması Üzerine", **Ülke,** 1, s. 199.) Bir başka deyişle, topraksız ailelerin, topraklı ailelere göre sayısı 23 yılda, yarım milyon artmış bulunmaktadır. Bu artışın nüfus olarak ifadesi, yaklaşık 2,5 milyon demektir.

Topraksız ailelerden farklı olarak, toprak sahibi ailelerin durumundaki değişmelerin karakteristik çizgileri şöyle belirtilebilir:

Toprak sahibi ailelere oranla, 1-20 dekar toprağa sahip olan aileler (hane), 1963'te %40.7, 1973'te %44.6'dır. Toplam ekilir toprağa oranla, sahip oldukları toprak 1963'te %11.3 iken, 1973'te %8.4'e düşmüştür. Yani, 1-20 dekar toprağa sahip olan yoksul köylü ailelerin sayısı on yıl içersinde %4 artmış, ama sahibi bulundukları topraklar, alan olarak, %3.9 azalmıştır. Bunun, sahibi bulundukları toprak büyüklüğünde bir küçülmeyi ifade ettiği açıktır. 50 dekardan küçük işletmelerin ortalama büyüklüğü, 1960'da 25 dekar iken, 1973'te 20 dekardır, yani %12.5 oranında bir küçülme sözkonusudur; ve bu, ülkenin her bölgesinde kendini hissettirmektedir. 500 dekardan büyük toprakların ortalama büyüklüğü 1950' de 1368 dekar, 1979'da 1337 dekardır; küçülme %1.2 oranındadır. Ama bölgelere göre bakıldığında, İç Anadolu'da ortalama büyüklük, (1950'de) 1206 dekar iken (1973'te) 1381 dekara, Akdeniz'de 514 dekar iken 700 dekara, Doğu Anadolu'da 1414 dekar iken 1853 dekara yükselmiştir.

501 ve daha fazla toprağa sahip aileler (hane), 1963 te %0.5 iken, 1973'te 0.8'e yükselmiş ve sahip oldukları

toprak alanı, aynı yıllara göre %10.7'den %15.4'e çıkmıştır. (İcen Börtücene, aynı yerde, s. 205.) Ki, 500'den daha büyük toprakların ortalama büyüklüğünün 1973'te 1337 dekar olduğunu yineleyelim.

1-50 dekar toprağa sahip olup, (1973) ortalaması 20 dekar olan topraklar, toplam ekilir toprağın %21.3'ünü kapsıyordu ve bu topraklar, toprak sahibi ailelerin %70.5'inin elinde bulunuyordu. Ortalama büyüklüğü 1337 dekar olan ve 501 dekardan büyük topraklar, ekilir toprağın hemen aynısını, %21.4'ünü kapsıyordu; ve bu topraklar, toprak sahibi ailelerin ancak %1.1'ini oluşturmaktaydı.

Değişik istatistik sonuçlara karşın, ekilen toprağın dörtte-birine yaklaşan bir bölümünün, ortakçılık ve (kapitalist çiftçiden farklı olarak) kiracılık yöntemleriyle işlendiği biliniyor. Bunların, toprak sahibine ödedikleri rantın niteliği bakımından, feodal, ama toprağın tasarruf hakkını yasal açıdan yitirmiş olması bakımından serften farklı olarak (toprak açısından) mülksüzleşmiş köylü aileleri olduğu açıktır. Toprağı tasarruf anlamında mülkiyet biçiminde gözüken şey, bu tasarrufu fiili olarak devam ettirmekte olmalarıdır.

Mülkiyet açısından büyük olarak nitelenen toprakların, ülkenin her bölgesinde, kendi büyüklükleri ölçeğinde işletilmediği de bilinmektedir. Türkiye'de, toplam 805 köy arazisi, bir ya da birkaç köy olarak bir kişiye ya da bir aileye ait bulunmaktadır. Bunlardan Doğu bölgesinde (525 köy) bulunanlar, daha çok, köylü aileleri tarafından, küçük işletmeler halinde işletilmektedir. Marmara (111 köy), Akdeniz (154 köy), Ege (8 köy) bölgelerinde büyük toprak mülklerin, toprak sahiplerinin ya kapitalist çiftçi olarak doğrudan, ya da kapitalist çiftçiye kiraya verilmek suretiyle işletildiği, yani kapitalist

tarım işletmeleri olduğu, veya bu yönün ağır bastığı bir gerçektir. Kapitalist tarım işletmelerini, kişi ya da ailenin mülkü olan köylerle sınırlamak olanaklı değildir. Bunlar, üretimin niteliğine göre, farklı büyüklüklerde işletmeler olabilir. Belirli bir işin yanında, tarıma, ek iş olarak sermaye yatıranlar açısından, toprak sınırları daha da küçülebilir.

1982 yılındayız ve burada verilen rakamlar, 1970 ve en fazla 1973 yıllarına kadar çıkabilmektedir. Dünya kapitalist sistemindeki bunalımın, bu yoksullaşma sürecini, büyük ölçüde hızlandırmış olduğunu, ama buna ilişkin rakamlara henüz sahip olmadığımızı da, ayrıca belirtmek gerekir. Böyle bir yoksullaşma tablosu içersinde, küçük köylülüğün yoksullaşmadığı, varlığını sürekli, kararlı ve kalıcı biçimde koruduğu tezi, teorik açıklamalarla olduğu kadar, toplumsal gerçeklerle de çelişir.

5. YOKSULLAŞMA SÜRECİNDE KARŞIT GELİŞMELER

Emperyalist sistem içersinde, bağımlı ülkede, artı-değerin büyük bir bölümünün emperyalist ülkeye aktarılmış olması nedeniyle biriktirilen artı-değer oranında işçi istihdam edilemediği; buna karşılık, emperyalist ülkede, bağımlı ülkelerden sızdırılan artı-değer (ve küçük üreticinin artı-emeği) nedeniyle, ülke içersinde biriktirilen artı-değere oranla daha büyük sayıda işçi istihdam edildiği, son bölümde, teorik olarak açıklanmaya çalışıldı. Bunun bir sonucu olarak da, kapitalist dünya sistemi içersinde, emek-gücü metaı, dışalım (ithal) ve dışsatım (ihraç) konusu haline geldi.

Yabancı emek-gücüne gereksinme duyan ülkeler, şu özellikleriyle ayırdedilmek gerekir: 1) Gelişmiş kapitalist ülke olarak, emperyalist ülke olması. Ama, sömürgesiz sömürgeci ülke olmaları gibi, sermaye ihracının

sınırlı olduğu, meta ihracı ile emperyalist özelliklerini sürdüren ülke özelliğinin ağır basması. 2) İkinci Dünya Savaşının genç ve dinamik güçlerini önemli ölçüde tüketmiş olması dolayısıyla yabancı emek-gücüne gereksinme duyulması. 3) Ve üçüncü olarak bir yandan zihinsel bakımdan gelişmiş emek-gücünün bağımlı ülkelerden emilmesi ve öte yandan tam da bunun karşıtı olarak niteliksiz emek-gücüne duyulan gereksinme.

Gelişmiş ülkenin kapitalisti, bağımlı ya da azgelişmiş ülkede, yalnızca ucuz emek-gücü bulmakla kalmadı, aynı zamanda, bu emek-gücünün yetişmesi için gerekli harcamalara katılmadan, onu, yetişkin ve hemen üretime geçecek biçimiyle hazır buldu.

Bağımlı ya da azgelişmiş ülke emekçisi açısından sorun daha değişikti. Tarımsal alanda, mülksüzleşmiş ya da mülksüzleşmenin sınırlarına gelmiş olan, ama kent tarafından aynı ölçüde emilmeyen, dolayısıyla bir yandan kentlerin işsiz-işçi kanallarını tıkayan, bir yandan kırsal alanda çalışanların koşulları üzerinde olumsuz bir baskı unsuru oluşturan yığınlar, gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından yığınsal olarak emilmeye başlandığında, ülkede, işsiz sayısında nispî bir azalmaya ve ülkeye giren döviz miktarında bir yükselmeye, ülke içersinde, bunalımın hafiflemesine ve nispî bir gönence yolaçtı.

Yoksullaşmakta olan unsurlar, çalıştıkları yabancı ülkede, o ülkenin düzeyinin altında bir ücretle çalışmakla birlikte, kendi yaşam düzeyleri daha düşük olduğu için, ücretlerinden biriktirmeye başlar ve bunun bir bölümünü kendi ailesine gönderir. Bu, bağımlı ülke açısından ekonomik bunalımda bir hafiflemeye; ve kendi ailesi açısından, küçük-burjuvalaşma olanağının doğmasına yolaçar. Yoksullaşmakla birlikte, kırsal alanla ilişkilerini güçlü bir biçimde koruyan unsurlar, karşıt bir süre-

ce, küçük-burjuvalaşma sürecine girerler. Bir yandan emperyalist ülkelerin emek-gücü emen kanallarının tıkanması ve öte yandan emekçinin, çalışmaya gittiği ülkenin yaşam düzeyine yaklaşan bir yaşam düzeyine uyarlanması, yıllar alır. Bu dengenin kurulmasına değin geçen süre içersinde, yoksullaşma, karşıt bir süreç olarak, varlığını duyurur.

İç pazarın gelişmesi, kırsal alana ince kollarını uzatır. Köy ve kasabalarda, emtia alım-satımı, genellikle, küçük sermayesini ticarete yatıran varlıklı ya da azçok varlıklı köylüler tarafından yürütülür. Dolayısıyla, kırsal alanda küçük esnafın genişliğine yaygınlaşması, çöken ev elsanayilerini, ticaret ile destekleyerek koruyan, yoksullaşmanın karşıt süreçlerini besler.

YEDİNCİ BÖLÜM

DÜNYA KAPİTALİST SİSTEMİ VE "SOSYO-EKONOMİK" ÖZELLİĞİ

1. DÜNYA KAPİTALİST SİSTEMİNİN, "KAPİTALİST" ÜLKELER ARASINDAKİ "PİYASA MEKANİZMASI"NA İNDİRGENMESİ

Daha başlangıçta, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm** yazarı, "üretim ilişkilerinin teşhis ve ayrımında, 'üretim araçları üzerindeki mülkiyet ölçütü' dışında ölçütler kullanmanın" zorunlu olduğunu yazar. Bunun için de, "piyasa ölçütü", yani "artı-ürüne bir piyasa süreci içinde ve bu süreç dolayısıyla" elkonması, üretim ilişkilerinin "teşhis ve ayrımında" ikinci bir ölçüt olarak benimsenir. (Boratav, s. 16.) "Piyasa ölçütü"nün, üretim ilişkilerinin "teşhis ve ayrımında" yeni bir ölçüt olarak ele

alındığını ve dolaşım sürecinde tüccar ve tefeci sermayesinin küçük üreticiyi sömürmesinin, küçük meta üretimini, bir üretim ilişkisine ("küçük meta üretim ilişkisi"ne) dönüştürmüş olacağının ileri sürüldüğünü ise, daha önce açıklamış bulunuyoruz.

"Dünya kapitalist sistemi"nin "teşhis ve ayrımına" gelindiğinde, bunun, "bir üretim biçimi, bir sosyo-ekonomik kuruluş" olmadığı, bu kez, "piyasa-ölçütü" ileri sürülerek reddedilir: "Zira, burada sözü edilen **dünya kapitalist sistemi,** bir üretim biçimi, bir sosyo-ekonomik kuruluş değildir. İşleyişini belirleyen merkez ülkelerde kapitalist üretim biçiminin egemen olmasından ötürü 'kapitalist' sıfatının kullanıldığı; ancak bunun ötesinde üretim değil, dolaşım (piyasa) süreçleri düzeyinde tanımlanan bir dünya sistemidir. Kısacası, sistemi tanımlayan, uluslararası düzeyde geçerli olan bir piyasa mekanizmasıdır." (Boratav, s. 117.)

Üretim ilişkisinin tanımında (tanı ve ayrımında), dolaşım sürecinin (piyasa ölçütünün) iki farklı özelliğini daha önce açıklamaya çalışmıştık. Biri, üretim süreci dışında yeralan kapitalist-öncesi tüccar ve tefeci sermayesinin, üretim ilişkisinin belirlenmesinde bir ölçüt olamayacağı; ikincisi, sermayenin üretim sürecine kendi sermayeleri oranında katılmış bulunan kredi-sermayesinin ve tüccar sermayesinin, bu üretim ilişkisinin bir evresini oluşturması nedeniyle ve bu özelliklerinden dolayı artı-değeri paylaşmış olacakları için, üretim ilişkisinin tanımında yer almış olmaları.

Dünya kapitalist sistemi içersinde emperyalist ülkeler ile buna bağımlı ülkeler arasında aracı olarak yer alan, biri gelişmiş ülkenin sınai ürünlerinin tüketiciye satıcısı sıfatıyla ve öteki azgelişmiş ülkenin tarımsal ürünlerinin üreticiden satıcı alıcısı sıfatıyla, birbirine ek-

lemlenen tüccar sermayesinin iki farklı niteliğini, burada, açıklamak gerekir. İkincisi, "dünya kapitalist sistemi" de denilen, "emperyalist" sistemi, yalnızca, "merkez" ve "çevre" ülkeler arasındaki bir "piyasa mekanizması"yla sınırlamak ve nitelemek, ne ölçüde doğru olur? Emperyalist ülkeler ile bağımlı ülkelerden oluşan emperyalist sistemin, yalnızca bir "piyasa mekanizması"nı mı, yoksa özgün bir ekonomik sistemi mi oluşturup oluşturmadığı da araştırılmak gerekir.

2. KAPİTALİST ÜRETİMİN, ÜRETİCİ GÜÇLERİN GELİŞMESİNİN BİÇİMİ VE ENGELİ OLMASININ ANLAMI VE EMPERYALİST SİSTEMİN SOSYAL EKONOMİK YAPI OLUŞTURMASI

Kapitalist üretim tarzının gelişmesi, sermaye bileşiminin yükselmesinde ifadesini bulur. Sermaye bileşiminin yükselmesi ise, daha önce ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, sermayeye dönüşen artı-değerin, artan oranlarda değişmeyen-sermayeye, azalan oranlarda değişen-sermayeye yatırılmış olmasıyla gerçekleşir. Kapitalistin kişisel harcamaları için tüketilen artı-değer, sermayeye dönüşmez. Biriktirilen artı-değer kısmı ise, sermayeye dönüşerek, yeniden-üretimin genişletilmesinin maddî temelini oluşturur. Şu var ki, sermayeye dönüşen artı-değer kitlesi, sermayeye, sermayenin eski bileşimi oranında katılmaz. Daima değişmeyen-sermayeye (üretim araçlarına) ayrılan bölüm, değişen-sermayeye (işçi ücretlerine) ayrılan bölümden daha büyük oranda olur. Dolayısıyla, kapitalist üretim tarzının gelişmesi sürecinde, toplam toplumsal sermayenin, değişmeyen-sermaye bölümü, değişen-sermaye bölümüne oranla artar.

Kapitalizm, sermayeye dönüştürülen artı-değer kitlesine bağlı olarak gelişir. Sermayeye dönüşen artı-değer

kitlesi oranında, yeniden-üretim genişler. Sermayenin bileşimi yükselirken emek üretkenliği de artar; yeniden üretimin genişlemesi oranında yeni emek-gücü, istihdam edilebilir. (Kapitalist üretim tarzının, üretici güçlerin gelişmesinin **aracı** olması evresi.)

Ne var ki, artı-değerin sermayeye dönüşen kısmı, değişmeyen ve değişen sermayeye, sermayenin eski bileşimi oranında yatırılmayacağı için, sermaye birikimine oranla, işçi istihdamı giderek azalan boyutlarda artar. Dolayısıyla kapitalist üretim tarzının bu yasası gereği, nispî işsiz fazlası, artan oranlarda çoğalır. (Kapitalist üretim tarzının, üretici güçlerin **engeli** olmaya başlaması.)

Yani bir yandan, kapitalist üretim tarzı, yeni bir işçi kitlesine istihdam olanağı yaratarak üretici güçlerin gelişmesinin biçimini oluştururken, aynı zamanda biriktirilen sermayeye oranla giderek azalan oranlarda işçi istihdam edeceği için de, üretici güçlerin gelişmesinin engeli olmaya başlar. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ikincisi (üretici güçlerin engeli olması), birincisi (üretici güçlerin gelişme biçimi olması) aleyhine büyür.

Emperyalizmin, ayırdedici özelliği ise, sermaye ihracıdır. Bir başka deyişle, sermaye fazlasının emperyalist ülkeden bağımlı ülkeye ihraç edilmiş olmasıdır.

Bağımlı ülkeye ihraç edilen ve üretime giren sermaye, özünde, artı-değer üretir. Ama, yabancı sermaye, kârını (artı-değeri), kendi ülkesine aktarır. Böylece, başlangıçta, yeni bir iş sahası açması sonucu işsiz sayısında göreli bir azalmaya neden olmakla birlikte, biriktirilen artı-değer, sürekli olarak ve her yıl, ülke dışına aktarıldığı, yani ülke içersinde yeniden-üretimin genişletilmesine girmeyeceği için, sermaye birikimine oranla işçi istihdamı ülke içersinde gerçekleşmez. Biriktiri-

len artı-değerin büyük bölümü, ülke içersinde yeniden-üretime girmeyeceği, yeniden-üretim, biriktirilen artı-değer oranında genişlemeyeceği için, kapitalist üretim tarzı, bağımlı ülkede, henüz üretici güçlerin gelişmesinin biçimi olduğu halde, yabancı sermayeye bağımlı olduğu ölçüde, üretici güçlerin gelişmesinin belirleyici engeli haline gelmeye başlar.

Küçük ölçekli tarımın yaygın olduğu ülkelerde, yabancı sermayeye bağımlı kapitalist üretim, kırsal alanda daha büyük ölçüde üreticinin yoksullaşmasının nesnel koşullarını yaratır, ama, buna karşılık, daha büyük ölçüde azalan oranlarda emek-gücü soğurur. Kırsal alanda yoksullaştırdığı ve özgür emek-gücü satıcıları haline getirdiği yığınları kendine çekeceği kanalları, kendisi daha büyük ölçüde daraltır.

Biri, kapitalizmin nüfus yasası gereği, yaratılan nispî işçi fazlası, kentlerde, ücretler üzerinde olumsuz bir etkide bulunurken; öteki, ilkel birikim süreci içersinde, kırsal alanda yoksullaştırdığı yığınların, tarım-dışı, sanayi alanına çekeceği kanalları daraltarak, onların, kırsal alanda, küçük köylülerin ve yarı-köylülerin yaşam koşulları üzerinde olumsuz etkilerini artırmasının koşullarını yaratır.

3. TOPLUMSAL ÜRETİMİN EMPERYALİST SİSTEM İÇERSİNDE İKİYE BÖLÜNMESİ

Sorun, yalnızca yabancı sermaye yatırımıyla sınırlı değildir.

Toplumsal toplam ürünün, üretim araçları ile tüketim nesneleri olmak üzere iki kesime ayrıldığı bilinir. Dolayısıyla toplumsal üretim de, üretim araçları üretimi ve tüketim nesneleri üretimi olarak iki kesime bölünmüştür. "**Üretim araçları**, üretken tüketime geçmek

zorunda olan, ya da hiç değilse geçebilecek biçimlere sahip metalar"dır ve "**tüketim nesneleri** kapitalist sınıf ve işçi sınıfının bireysel tüketime geçtikleri biçimde sahip bulunan metalar"dır. (**Kapital,** 2, s. 446)

Üretim araçları üreten kesimin ürünleri, hem bu kesim ve hem de tüketim nesneleri üreten kesim tarafından, **üretken tüketim** amacıyla tüketilir. Tüketim nesneleri üreten kesimin ürünleri de, hem bu kesim içersinde, hem üretim araçları kesimi içinde, **bireysel tüketim** amacıyla tüketilir. Bir başka deyişle, üretim araçları üreten kesim, hem kendi kesiminin, hem de tüketim nesneleri üreten kesimin üretim araçlarını (makine, alet, hammadde, yakıt gibi) üretir; ve buna karşılık tüketim nesneleri üreten kesim, hem kendi kesimi içersinde, hem üretim araçları üreten kesim içersinde tüketilen nesneleri (besin, giysi, barınak, ev vb. araçları) üretir.

Toplam toplumsal ürün, üretim araçları ve tüketim nesneleri olarak ikiye ayrıldığı gibi, toplam toplumsal yeniden-üretim de, üretim araçları üretimi ve tüketim nesneleri üretimi olarak iki kısma ayrılır.

Her iki kesimde de, sermaye, değişmeyen-sermaye ve değişen-sermaye olmak üzere, iki kısımdan oluşur. Dolayısıyla, bireysel metaın değerinde olduğu gibi, her kesimin yıllık ürününün değeri, "değişen-sermaye+değişmeyen-sermaye+artı-değer"den oluşur. Her iki kesimdeki artı-değer, eğer, bireysel kapitalistlerin kişisel tüketimine harcanırsa, burada, bir sermaye birikimi yoktur ve dolayısıyla üretim, geçen yıla göre aynı boyutlarda yinelenir ve buna, **basit** yeniden-üretim diyoruz. Eğer, artı-değerin bir kısmı, sermayeleşirse, yani üretken sermayeye çevrilirse, buna sermaye birikimi diyoruz ve sermaye birikimi, yani artı-değerin biriktirilen

kısmı yeniden-üretime yatırılacağı için, bu kez, bir önceki yıla oranla yeniden-üretim, genişlemiş olarak, yani daha büyük bir boyutta, devam edecektir, buna, **genişletilmiş** yeniden-üretim diyoruz.

Genişletilmiş yeniden-üretimin gerçekleştirilmesi için, her şeyden önce birinci kesimde, yani üretim araçları üretiminde bir sermaye birikimi olması gerekir. Üretim araçları üretiminde bir artış olmadan, bir başka deyişle, bu alana geçen yıla oranla daha fazla sermaye yatırılmadan, burada, üretim eski boyutlarda devam eder; dolayısıyla, gerek bu kesimin gereksindiği üretim-araçları, gerek tüketim nesneleri kesiminin gereksindiği üretim-araçları, ancak geçen yıla oranla, aynı büyüklükte gerçekleşebilir. Genişletilmiş yeniden-üretimin önkoşulu, daha büyük oranda üretim aracı üretilmesidir; daha büyük oranda üretim aracı üretmek ise, birinci kesimde bir sermaye birikimini, bir başka deyişle, bu kesime, geçen yıla oranla, daha fazla sermaye yatırımını öngörür. Dolayısıyla, üretim araçları üretiminin, tüketim nesneleri üretimine oranla, öncelikle büyümesi gerekir. Bu nedenle de, üretim araçları üretimine ayrılan toplumsal emek payının, tüketim nesneleri üretimindeki emek payından daha çok büyümesi gerekir. Ancak üretim araçları üretimindeki emek payının daha çabuk büyümesi ile, üretici güçlerin gelişmesinin olanakları sağlanır.

Üretim araçları, makine, alet, yakıt ve hammaddeler ve yardımcı maddelerden oluşur. Makine ve aletlerin, üretim araçları içersindeki yerleri daha **belirleyici**dir; dolayısıyla, üretim araçları üretimi, toplumsal sermayenin yeniden-üretiminin genişletilmesinde belirleyici rol oynadığı gibi, bunların içersinde de, makine ve aletlerin üretimi belirleyici rol oynar. Ne var ki, gelişmiş kapitalist ülkeler, makine ve alet üretimi anlamında üretim

araçları üretimini, belirleyici ölçüde kendi ellerinde bulundururlar. Bunun bir sonucu olarak, geri durumda bulunan ülkeler, gerek tüketim nesneleri üretimi ve gerek üretim aracı olarak hammadde üretimini genişletmek için, makine üretimini elinde bulunduran ülkelere bağımlıdırlar. Azgelişmiş ya da bağımlı ülkenin kapitalistleri, gerek basit yeniden-üretimi gerçekleştirmek için yıpranan ve aşınan oranda makine almak ve gerek genişletilmiş yeniden-üretimi gerçekleştirmek için ek makine almak zorundadırlar. Her iki durumda da, dışarıya sermaye akıtırlar. Ama, özellikle ikinci durumda, yani genişletilmiş yeniden-üretimi gerçekleştirmek için, biriktirilen artı-değerin büyük bölümünü de dışarıya akıtmak zorundadırlar.

Toplam toplumsal üretimin bu iki kesime bölünmesi, ulusal bakımdan toplumsal üretimin bölünmesi biçiminde değil, emperyalist sistem içersinde, gelişmiş kapitalist ülkeler ile bu ülkelere bağımlı ülkeler arasında **bölünme biçiminde** ortaya çıkar. Bağımlı ülkeler, bu açıdan, gelişmiş ülkelerin üretici güçlerinin gelişmesinin yeni bir kaldıracı olurlar. Gelişmiş ülkelerde, kapitalist üretim tarzı, üretici güçlerin gelişmesinin engeli haline geldiği halde, bağımlı ülkelerden sağlanan (ve biriktirilen) artı-değer, emperyalist ülkelerdeki üretici güçlerin gelişmesine ve bu ülkelerdeki bunalımın göreli olarak hafiflemesine olanak sağlar. Buna karşılık, bağımlı ülkelerde, kapitalist üretim tarzı, üretici güçlerin gelişmesinin engeli olma düzeyine gelmeden, biriktirilen artı-değerin bir bölümü dış ülkelere aktarılmış olacağı için, bu ülkede üretici güçler, artı-değer birikimine oranla, **daha aşağı** bir düzeyde gelişebilir ve üretici güçlerin gelişmesinin engeli ağır basar. Dolayısıyla, sistemin kendisinden doğan bunalımların hafifletilmesinin faturası, ba-

ğımlı ülkelerin sırtına yüklenir.

Konumuz açısından vurgulanması gereken esas nokta ise, toplam toplumsal yeniden-üretimin, sistem içersinde, belirleyici ölçüde, emperyalist ve bağımlı ülke arasında bölünmüş olmasıdır. Belirleyici ve ekonomiyi egemenliği altına alması anlamında, üretim araçları üretimi, emperyalist ülkelerin elindedir, bağımlı ülkelerin ekonomileri, hammadde ve tüketim nesneleri üretimiyle sınırlandırılmıştır. Doğaldır ki, tüketim nesneleri, emperyalist ülkelerde de üretilmektedir ve bağımlı ülkelere de dışsatım konusu olmaktadır. Ve gene doğaldır ki, bağımlı ülkelerde, bazı makine ve aletin yanısıra, hammadde olarak da üretim aracı üretilmektedir. Ama belirleyici ve sistemin bütünlüğü içersinde ekonomiyi komutası altına alarak egemen olması anlamında, **toplumsal üretim,** nasıl iki kesime bölünmüşse, bu iki kesimin, (geri kalmış ülke açısından) biri (üretim araçları üretimi) gelişmiş kapitalist ülkede ve öteki (tüketim nesneleri üretimi) azgelişmiş kapitalist ülkede olmak üzere ikiye bölünmüş olması, "dünya kapitalist sistemi"nin "sosyo-ekonomik" bütünleşmesini açıklamaya yetecek olgulardır.

Bir başka deyişle, emperyalist ("merkez") ülke ile bağımlı ve yarı-bağımlı ("çevre") ülke arasındaki ilişki, ileri sürüldüğü gibi "uluslararası düzeyde geçerli olan bir piyasa mekanizması"yla sınırlı değildir. Hele sömürüyü, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm** yazarının ileri sürdüğü gibi, azgelişmiş ülkenin tarımsal ürünlerinin fiyatları ile gelişmiş ülkenin sınai ürünlerinin fiyatları arasındaki "eşitsizlik"le **sınırlayarak** açıklama ve ensonu, sorunun uluslararası hammadde ticaretinin "her üründe iki ayrı piyasadan oluşmasıyla" (Boratav, s. 179) sınırlanarak açıklanması, ancak, konunun, sistemin sosyal-eko-

nomik bütünlüğünden soyutlanmasına olanak sağlamış olmaktan başka bir işe yaramaz.

4. YABANCI SERMAYENİN AŞIRI KÂRININ, KÜÇÜK KÖYLÜNÜN ARTI-EMEĞİNDEN DE SIZDIRILMIŞ OLMASI

Bağımlı ya da azgelişmiş ülkeden, emperyalist ya da gelişmiş ülkeye, artı-değerin farklı akışının, farklı sonuçları vardır. Birincide, yabancı sermaye yatırımı yolu ile üretilen artı-değer, ülke dışına, gelişmiş kapitalist ülkeye çekilip alınır, bunun karşılığında, ülkeye hiç bir değer girmez. İkincisinde, ulusal ekonomi içersinde, biriktirilen artı-değerin büyük bir bölümü, gelişmiş kapitalist ülkeye, makine, petrol, hammadde ve benzeri mal alımı için aktarılmış olur. Burada, eşit olmasa da, bir değer değişimi sözkonusudur.

Serbest rekabet koşullarında, ürünlerin değerleri üzerinden değil, ortalama kâr oranı tarafından belirlenen üretim-fiyatı üzerinden satıldıkları, birkaç kez yinelendi. Burada, vurgulamak istediğimiz nokta, üretim-fiyatının, rekabet tarafından düzenlenmiş olmasıdır. Az kâr eden bir işkolundaki sermayenin, daha fazla kâr eden bir başka işkoluna aktarılması, artı-değerin genel eşitlenmesi sonucu, engellenir. Bunun temel koşulu, rekabettir.

Kapitalizm, serbest rekabet aşamasından tekelci aşamaya yükseldikten sonra, fiyatlar, ortalama kâr tarafından belirlenen üretim-fiyatı tarafından değil, tekel tarafından belirlenir. Tekel fiyatının, ortalama kâr ile yetinmediği, daima azami kâr amacı güttüğü bilinir.

Azami kâr tarafından belirlenen tekel fiyatının, ortalama kâr tarafından belirlenen üretim-fiyatından yüksek olacağı anlaşılır bir şeydir. Ortalama kâr tarafından

belirlenen üretim-fiyatı ile, bireysel sermayeler, toplam toplumsal sermaye içersindeki paylarına göre, eşit olarak, toplam artı-değerden paylarını almış olurlar; bir bütün olarak kapitalist sınıf toplam artı-değeri maledinmiş olur.

Ortalama kâr ile yetinmeyen tekelci sermaye, kapitalist sınıf tarafından paylaşılan toplam artı-değerden, kendi sermayesine düşen kısmı, üretim-fiyatında gerçekleştirmiş olur; ama bunun üstünde gerçekleştirdiği farkın, değer olarak kaynağı nerededir?

Henüz serbest rekabet alanında kalmış sermayenin bileşiminin 80+20; tekelci sermayenin bileşiminin 90+10 olduğunu varsayalım. Artı-değer oranı, her ikisinde de %100 ise, ürünlerin değeri, birinde (80+20+20=)120, ötekinde (90+10+10=)110 olacaktır. Tekelci sermaye kâr oranının eşitlenmesine girdiği zaman, birinci ürünlerin değeri 120 iken 115'e, ikinci ürünlerin değeri 110 iken 115'e satılacaktır. Ama tekelci sermaye, ortalama kâr oranıyla yetinmez. Çünkü burada, onun karşısına çıkacak ve kendisiyle rekabet edecek bir sermaye yoktur. Tekel fiyatı olarak, ürünün fiyatını, 125 olarak belirlediği zaman, ürününü, kendi değerinin (125—110=)15 üstünde, üretim-fiyatının (125—115)10 üstünde satacaktır. Bu 10'luk değerin, fiyata eklenmesiyle, açıktır ki, tekelci sermaye, toplam toplumsal sermaye içersindeki payına oranla eşit miktarda bir artı-değer değil, bunun üstünde bir artı-değer soğuracaktır. "... artı-değerin ortalama kâr halinde eşitlenmesi, çeşitli üretim alanlarında, yapay ya da doğal tekeller şeklinde, ... engellerle karşılaşır ve bu tekel sonucu üretim-fiyatının ve metaların değerinin üzerine yükselen bir tekel fiyatı oluş"tuğu zaman, "belirli metaların tekel fiyatı, yalnızca, diğer meta üreticilerinin kârlarının bir kısmını, tekel fiyatı-

na sahip metalara aktarmış olur. Artı-değerin çeşitli üretim alanları arasındaki dağılımında dolaylı bir yerel dengesizlik ortaya çıkar, ama bu durum, bu artı-değerin sınırını değiştirmez. Tekel fiyatına sahip metaın, emekçinin gerekli tüketimine girmesi halinde, işçinin, emekgücünün değerini eskisi gibi aldığı varsayılırsa, bu, ücreti artırarak artı-değeri küçültmüş olur. Ücretleri emekgücünün değerinin altına düşürebilir, ama bu, ancak, ücretlerin, kendi fiziksel asgarisinin sınırlarını aşması ölçüsünde olur. Bu durumda tekel fiyatı, gerçek ücretlerden (yani emekçinin aynı emek miktarı için aldığı kullanım-değeri kitlesi) ve öteki kapitalistlerin kârından yapılan bir indirimle ödenir." (**Kapital**, 3, s. 900.)

Tüketim nesneleri (örneğin buzdolabı, radyo, televizyon, teyp, çamaşır makinesi ve benzeri tüketim nesneleri) üretimi, tekel oluşturmaya elverişlidir. Tekelci yabancı sermayenin yerli sermaye ile işbirliği yaparak, üretime girmiş olması, bunların tekel durumlarını ve aşırı kârın yabancı sermaye tarafından maledinilmesini engellemez. Toplumsal yeniden-üretimde, üretim araçları üretiminin, dünya kapitalist sistemi içersinde gelişmiş kapitalist ülkelerin tekelinde bulunmuş olması, metaların değerleri üstünde bir tekel fiyatının oluşmasını da o denli kolaylaştırır.

Azgelişmiş veya bağımlı ülkelere yapılan dışsatım konusu olarak, metalar, tekel fiyatı dolayısıyla, değerlerinin üstünde bir fiyatla satıldığı zaman, metaın içermediği, ama tekelci sermaye tarafından soğurulan değer, metaların özelliklerine göre (üretim araçları ve tüketim nesneleri olma özelliklerine göre) ya gerçek ücretlerden ve yerli kapitalistin kârından yapılan bir indirimle karşılanabilir; ya da diğer metaları üreten kapitalistlerin kârlarının bir kısmı, tekel fiyatına sahip metalara ak-

tarılmış olur.

Gerek üretim araçları ve gerek tüketim nesneleri üretiminin kapitalist yöntemlerle üretildiği toplumsal üretim için, bu fark, ister kapitalistlerin kârından, ister işçi ücretlerinden ödenmiş olsun, tümü, özünde, artı-değerden ödenmiş olur. Ulusal ekonomi, kapitalist olan ile kapitalist-olmayan işletmelerden oluştuğu zaman, yabancı sermayenin (tekelci sermayenin) sömürüsü, kapitalist-olmayan işletmeleri de kucaklar ve burada, konumuz açısından, küçük üretici köylü, meta tüketicisi olarak, tekel fiyatındaki aşırı kâr farkını, kendi emeğinin değerinden ödemek durumunda kalır.

Nasıl ki, kapitalist üretimde, hammaddelerin fiyatının yükselmesi, değişmeyen-sermayenin, değişen-sermayeye oranla büyümesine yolaçarak kâr oranını düşürürse ve ana besin maddelerinin fiyatındaki artış, işçilerin gerekli-emeğinin sınırlarını büyüterek, artı-değer oranını küçültürse, ya da ücretlerde gerçek bir azalmaya yol açarsa, küçük köylünün, üretken tüketim amacıyla satınalacağı malların değerinin üstünde bir fiyata yükselmesi ve bireysel tüketim amacıyla satınalacağı malların değerinin üstünde bir fiyata yükselmesi, köylünün artı-emeğinden karşılanır.

Yazar, küçük üreticinin, ürününün fiyatında, artı-emeğini (ortalama kâr ve rantı) gerçekleştiremediğini varsaymıştır. Ürünün fiyatı aynı kaldığı ya da sınai ürünlerin tekel fiyatları oranında yükselmediği zaman, tekelci sermayenin aşırı kârı, şimdi, küçük üreticinin, gerekli-emeğinden, benzeşim yoluyla söylersek ücretinden çekilip alınacaktır.

Burada, Boratav'ın tezleriyle, uyuşan ve çelişen noktalar şunlardır: Gelişmiş kapitalist ülkelerin sanayi ürünlerinin fiyatı ile azgelişmiş ülkelerde tarım ürünlerinin

fiyatı arasındaki eşitsizliğin, bu sömürünün temelini oluşturduğu doğrudur. Ama, gelişmiş kapitalist ülkelerin sınai ürünlerinin fiyatını, ortalama kâr tarafından belirlenen üretim-fiyatı olarak ele almak ve buraya bir not düşerek "tekelci kârları bu noktada **ihmal ediyoruz**" demek; buna karşılık, azgelişmiş ülkelerde tarım ürünlerinin fiyatının, ortalama kâr da içermeyen, yalnızca bir maliyet-fiyatı (ürüne aktarılan üretim araçları ve ücreti) olarak alıp karşılaştırmak, küçük üreticinin yoksullaşması tezinin tartışıldığı bir yerde, yabancı sermayenin sömürüsü altında, yoksullaşmanın esas nedenlerinden birini konudan dışlamış olmaktan başka bir anlama gelmez.

Çünkü, burada, fiyatların temelden eşitsizliğini, küçük üreticinin, artı-emeğinin değerini ürünün fiyatında içermemiş olmasında aramak doğru olabileceği gibi, küçük üreticinin üretken tüketim ve bireysel tüketim amacıyla satınalacağı metaların tekel fiyatı dolayısıyla, tekel tarafından aşırı kâr olarak soğurulan değer kısmı, (küçük köylünün ürününün) maliyet-fiyatını (gerek üretim araçlarını ve gerek ücretlerini) kemirerek ve tam da bu maliyet-fiyatının kendisinden ödenmiş olacağı için, küçük köylü, yabancı sermaye tarafından soğurulan aşırı kârın içerdiği değer oranında, ayrıca yoksullaşır. Bu yoksullaşma, onun gerekli-emeğinin değerinden, yani ücretlerden bir indirimi ifade edeceği için, yeniden üretimin boyutlarının giderek küçülmesine, yani mülksüzleşme süreci içersine çekilmesine neden olur. Bu mülksüzleşme süreci, yani yeniden-üretimin boyutlarının giderek küçülmesi, üreticinin emek koşullarından giderek yoksun kalması ile onun varlığını "sürekli, kararlı ve kalıcı" bir biçimde korumuş olması görüşü tam bir karşıtlık oluşturur.

Tarımın, "küçük üreticilik yerine, kapitalist biçimde örgütlenmesi" durumunda ise, yazar, "hammadde ticaretinin eşitsiz ve asimetrik yapısı" nedeniyle, "herhangi bir azgelişmiş ülkenin kapitalist çiftçilerinin, gelişmiş ülkelerin sermayesine karşı, toprak mülkiyetinde ülke düzeyindeki tekelci durumlarını, mutlak rant elde edecek biçimde kullanmaları[nın] mümkün görünmediği"ni ileri sürer ve şunlar eklenir: "Bu durumda, dünya piyasalarına yönelik tarım ürünleri üreten azgelişmiş ülkelerde kapitalist çiftçilerin yaygınlaşması, sadece ulusal ticari sermaye aleyhine gerçekleşen ve ihraç fiyatı ile çiftçinin eline geçen fiyatlar arasındaki marjı daraltan fiyat artışlarına yol açar." (Boratav, s. 180.)

Gene, kapitalist çiftçinin, rantı gerçekleştirmiş olması dolayısıyla, tarımsal ürünün fiyatındaki artışın, "ulusal ekonomi içersinde sanayi aleyhine ortaya çıkan **mutlak rant** biçimini" alacağı, ama bunun "ithalatçı-sanayici ülkelerin sermayesi tarafından ödenmeyeceği" (Boratav, s. 175) ileri sürülür.

Bir başka deyişle, küçük köylü işletmesinin yerini, kapitalist tarımın almış olması, tarımsal ürünler, dış ticaret konusu olduğu zaman, gelişmiş ülkelerin sermayesi açısından, sonuç değişmeyecek, mutlak rant, ya "ulusal ekonomi içersinde sermaye aleyhine ortaya çıka[cak]" ya da "ulusal ticari sermaye aleyhine gerçekleşen ve ihraç fiyatı ile çiftçinin eline geçen fiyatlar arasındaki marjı daral[tacaktır]". Yazara göre, kapitalist çiftçinin varlığı, tarımsal ürünlerin fiyatında artışa, bu da, yerli sermaye açısından, kâr oranında bir azalmaya ve yerli ticari sermayenin kârında bir azalmaya neden olur. Dolayısıyla, gerek yerli sanayi sermayesinin, gerek (sanayi sermayesinin bir ekini oluşturan) yerli ticaret sermayesinin, kapitalist çiftçiye karşı, küçük çiftçiyi yeğleme-

sinin nedenleri, bir kez daha kanıtlanır!

Biz, bu tezin, yanlışlığını, daha önceki bölümlerde, ayrıntılarıyla açıkladık. Burada şunu eklemek yararlı olur ki, böyle bir görüş, özünde, dünya kapitalist sistemi de denilen emperyalist sistemi, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında bir piyasa (pazar) ilişkisine indirgeyen eksik ve o ölçüde yanlış bir anlayıştan kaynağını alır.

Çünkü, bağımlı ülke içersinde, emperyalist ülkeler, doğrudan ya da işbirlikçi sermayeler aracılığıyla yatırıma yönelmiş olacakları için, hammadde ve besin maddeleri fiyatındaki yükselmeler, onların da, kâr oranlarının düşmesine neden olur. Dolayısıyla, emperyalist ülkelerin, sermaye fazlasını, azgelişmiş ülkelere ihraç etmesinin nedenleri de ortadan kalkar. Çünkü, azgelişmiş ülkelerde emek-gücünün, hammaddenin ve toprağın daha ucuz olması dolayısıyla daha yüksek bir kâr elde etmesinin olanağı bulunmasaydı, sermaye fazlasını, kendi ülkelerinde, tarıma yatırmayı yeğlemelerinin nedeni oluşurdu.

"Ulusal ekonomi içersinde sermaye"den, bağımlı ülkede, emperyalist ülkeler tarafından ihraç edilmiş bulunan sermayeyi dışlamak, ancak, dünya kapitalist sistemini, kapitalist ülkelerin, "dolaşım süreçleri düzeyinde tanımlanan" bir sistem olarak nitelemekle olanaklıdır.

İkincisi, uluslararası hammadde ticaretinde her ürünün iki ayrı piyasadan oluşması, bir başka deyişle, aynı piyasada, gelişmiş ülkelerin tarım ürünlerinin yüksek ve azgelişmiş ülkelerin aynı tarım ürünlerinin fiyatlarının düşük olması, gene emperyalist sistemin özelliğinden ve emperyalist tekellerin egemen durumlarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin yakın yıllara kadar, Birleşik Devletler'den, örneğin buğday ve yağ satınaldığı ve bunların kar-

şılıklarının Türk parası olarak, Birleşik Devletler emrine, Merkez Bankasında bloke edildiği anılardadır. Tarımsal ürün fazlalarının Türkiye'ye ve benzeri ülkelere "yardım" adı altında satılmış olması, diğer şeyler yanında, aynı zamanda, bu ülkelere, bazı yükümlülükleri dayattığı da anılardadır. Türkiye, ertesi yıllarda, üretim fazlası buğdayını, Birleşik-Devletler'in buğday sattığı pazarlara; ve gene üretim fazlası zeytinyağını, Birleşik Devletler'in yağ sattığı pazarlara, Birleşik Devletler'in izni olmadan satamamış ve ancak izin verdiği ülkelere, izin verilen miktar üzerinden ve belirlenen bir fiyatla satabilmiştir. Şimdi de pamuk ipliği ve tekstil ürünlerini, AET topluluğuna satmakta benzer güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Bir başka deyişle, bu konular, sistemin sosyal ve ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır ve burada, sorun, emperyalist sistemin ekonomik özelliklerinden soyutlanarak ve yalnızca bir piyasa mekanizmasıyla açıklanamaz.

Dünya kapitalist sisteminin varlığı, ekonomik açıdan, dün, emperyalist ülkelerin kendi sorunları olarak gündemdeydi; ve bugün, emperyalist sistem içersinde yeralan ve emperyalist olmayan ülkelerin kendileri, bu sistemi ekonomik açıdan da korumaya zorlanmaktadır. Bunun anlamı, askerî planda, kültürel ve siyasal planda olduğu kadar, ekonomik planda da, sistemin korunmasına, bağımlı ülkelerin ortak edilmesidir. Yükü ise, bağımlı ülkelerin yoksul halkı, özellikle de emekçi sınıf ve katmanları üzerine bindirilmek istenmekte, türetilen yeni ekonomik modeller, bağımlı ülkelere ihraç edilmektedir. Emperyalist sistemin bunalımı, bunalım bağımlı ülkelere kaydırılarak, merkez ülkelerde bunalımın hafifletilmesi, yeni ekonomik modelin özünü oluşturmak-

tadır; bunun gerçekleştirilebilmesi ise, bağımlı ülke emekçisinin iktisadi olduğu kadar, siyasal ve kültürel bir baskı altına alınabilmesine bağlıdır. Ve dünyamız, on yıldır, bu yeni ekonomik modelin siyasal üstyapısıyla birlikte denendiği ülkelerin giderek arttığına tanık olmaktadır.

Kapitalizmin bunalım dönemlerinin, emekçi yığınların durumunun kötüleşmesinin, küçük mülk sahiplerinin yığınsal mülksüzleşmesinin hızlandığı dönem olduğu bilinir. Tam da bu dönemin, en ayırdedici özellikleriyle kendini açığa vurduğu bir evrede, küçük köylülüğün yoksullaşmadığı tezinin gündeme getirilmiş olması, olsa olsa sistemin gönenç dönemlerinden kaynaklanan yanılsamaların gecikmiş bir açıklanması olarak nitelendirilebilir.

EKLER

TARIMSAL GERİLİĞİN KAYNAKLARI VE TOPLUMSAL SONUÇLARI

KÖYLÜLÜK, bir **sınıf** değil. Feodal ilişkilerin egemenliği döneminde, köylülüğü, "kast" olması anlamında bir sınıf olarak nitelemek olanaklı. Nasıl soyluluk (aristokratlık) "kan" bağına, daha doğru anlatımıyla "soy"a bağlı ise, serflik de, kendi soyuna bağlı olarak, kendi kastını üretir. Toprağa bağlı ve bağımlı olmakla birlikte, serf, işlediği toprağın ırsen (kalıtsal olarak) tasarruf hakkına sahiptir. Bir başka deyişle, modern burjuva toprak mülkiyetinden farklı olarak, feodal toprak mülkiyetinde, senyör, toprağın çıplak mülkiyetine, serf ise, işlediği toprağın ırsen tasarruf hakkına sahiptir.

İmparatorlukta, doğrudan üretici köy emekçisi, "reaya"dır. Reaya terimi, (başlangıçta, müslüman-olmayan,

daha sonra, genel olarak) tarım (köy) emekçisi için kullanılmıştır.

İmparatorlukta, esas olarak, devlet mülkü, şahıs mülkü, vakıf mülkü ve aşiret mülkü olmak üzere, dört farklı toprak mülkiyet biçimi vardır. Tüm topraklardan alınan feodal rantlar, iki yöne tahsis edilmiştir. Bunlardan biri "askeri" hizmete tahsis edilen feodal rantlardır, ikincisi toprak sahibine ya da onu temsil eden kişi ve kuruma tahsis edilen feodal rantlardır. Feodal rantın bir bölümünün askeri hizmete tahsis edildiği topraklar, "timar" statüsündedir; dolayısıyla da, devlet mülkü topraklar "sipahi timarı", şahıs mülkü topraklar "mülk timar", vakıf topraklar "vakıf timar", sülaleye ait topraklar "yurtluk timar", aşiret topluluğunun ortaklaşa mülkü sayılan topraklar "ocaklık timar" adını alır.

Mülkiyeti devlete ait (yani miri mülk) toprakların rantı, sipahilere (soylu olduğu için "subay" statüsünde olan alt-feodallere) tahsis edilmiştir. Timar sahibi olarak sipahiye ödenen rantın bir bölümü sipahinin kişisel tüketimine, bir bölümü de askeri yükümlülüğünü yerine getirmesine ayrılmıştır. Sipahi, "soylu" sıfatıyla, askeri bakımdan, bugünün terimleriyle söylersek, "subay" statüsündedir. Geliri kendisine tahsis edilen timarın büyüklüğüne göre belirlenen sayıda askeri (cebeli), devletin savaş birliğine eriştirmekle yükümlüdür. Dolayısıyla da, timar sahibi olarak sipahiye ödenen rantın bir bölümü sipahinin kendi kişisel tüketimine, bir bölümü ise askeri hizmet yükümlülüğüne tahsis edilmiştir.

Toprağın mülkiyeti şahıslara ait olan mülk timarlarda (ya da eşkincülü mülklerde), timar sahibi (toprağın sahibi), feodal rantın bir bölümünü, askeri hizmete tahsisle yükümlüdür. Timar sahibi, savaşa katılmaz, ama toprağının gelirine göre belirlenen sayıda askeri, savaş bir-

liğine iletir.

Vakıf toprak, bir kişi ya da devletin başı tarafından, gelirinin tamamı ya da bir bölümü dini hizmete tahsis edilerek mülkiyeti hapsedilmiş olan topraktır. Bir toprağın vakfedilebilmesi için, vakfedenin mülkü olması gerekir ve mülkiyetin hapsedilmesi ise kamulaştırma dahil, satış, bağış, miras ve benzeri biçimde mülkiyetin eldeğiştirmemesi anlamına gelir. Vakıf timarlar da, mülk timarlar gibi, gelirlerine göre, savaşa belirli sayıda asker göndermekle yükümlüdür. Burada da, rantın bir bölümünün vakıf hizmetlerine, bir bölümünün askeri giderlere tahsis edildiği açıktır. (Dinsel hizmetler, esas olarak, askeri hizmetten sayıldığı için, bazı vakıflar, padişah tarafından timar yükümlülüğünden (askeri hizmetten) bağışlanmıştır.)

Yurtluk ve ocaklık timarlar, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da, mülkiyeti "sülale"ye ya da "aşiret"e ait toprakları kucaklar. Burada, timar sahibi sıfatıyla, sülalenin beyi ya da aşiretin reisi, toprağın gelirine göre belirlenen sayıda askerle savaşa katılır. Kendileri, birliklerinin komutanı, yani "subay" statüsündedir. Yurtluk timarların oluşturduğu birliğin kendi "alem"i (yani sancak-bayrağı) vardır. Rantın, burada da, bir bölümünün askeri hizmete, bir bölümünün toprağın sahibi sülaleye ya da aşiret reisi ailesine tahsis edildiği açıktır.

Yinelersek: İmparatorlukta, mülkiyeti ister devlete, ister şahsa, ister vakfa, ister sülale ya da aşirete ait olsun, feodal rantın, biri askeri hizmete, öteki timar sahibinin kişisel tüketime tahsis edilmiş iki yönü vardır.

Feodal rantı ödemekle yükümlü doğrudan üretici köylü (reaya) ise, işlediği toprağın tasarruf hakkına sahiptir. Bu tasarruf hakkı, irsi (kalıtsal) bir haktır.*

* Mülkiyetin niteliğini daha iyi belirlemek açısından hemen burada şu açıklama yapılabilir: Asya biçiminde, özel toprak mülkiyeti olmadığı

Timar sisteminin bozulmaya yüztutması, düzenli ordunun kurulmasına denk düşer. Devlet, timardan boşalan toprakları, iltizama çıkarmış, yani toprağın feodal rantını, belirli süreler için, şahıslara, peşin olarak satmıştır. Toprağın gelirini satın alan mültezimler, kendi adamları aracılığıyla, rantları doğrudan toplamaya başlamış, devlete peşin ödedikleri miktardan çok daha fazlasını tahsil edebilmek için de, köylü, daha ağır biçimde ezilmiştir. Rantların on yıllığını peşin olarak ödeyen mültezimler, bu toprakların sahibi olmuşlar, ve dolayısıyla köylü (serf olan reaya), sahip değiştirmiştir.

1858 Arazi Kanunnamesi ve bunu izleyen yıllarda çıkan toprak yasaları, miri mülk (devlet mülkü) toprakları doğrudan işleyen köylünün tasarruf hakkını özel mülkiyete dönüştürmenin tüzel olanaklarını hazırlamış ve Medeni Yasa ile, tasarruf hakkı özel mülkiyete dönüşmüştür.

Ama, timar sisteminin bir kalıntısı olarak sipahiler-

gibi, toprak, köy topluluğunun ortaklaşa mülküdür. Mülkiyet ortak, tasarruf özeldir. Devletin ya da birliğin başı, birliğin ismi sahibi olarak, rantı (artı-ürünü) tahsildarları aracılığıyla kendi adına toplatır. İmparatorlukta ise, hangi mülkiyet biçiminde olursa olsun, köylü (reaya), toprağın ortaklaşa sahibi değil, tasarruf sahibidir. Toprak, asya biçiminde olduğu gibi, köy topluluğunun ortaklaşa (komünal) mülkü değildir. (Beylik çayırlar hariç) mera, otlak ve koruların köy topluluğunun ortaklaşa mülkü sayılması, tarımsal kömün biçimlerinden cermen tipini çağrıştırmaktadır, ama toprağın doğrudan üretici köylünün mülkiyetinde olmaması, onu cermen biçiminden ayırır. Aşiret mülkü topraklarda toprağın aşiretin ortaklaşa mülkü sayıldığı biçimler, tarımsal komünün varlığını ortaya koymaktadır. Ama bu tarımsal komün biçimi, tarımsal komün biçimlerinden biri olan asya biçiminden farklıdır. Çünkü, burada, toprağın, aşiretin ortaklaşa mülkü sayılmasının anlamı, özel mülkiyetin oluşmamış ve aşiret üyelerinin topraklarının kendi özel mülkleri olmadığı anlamında değil, aşiret toprağının, bir başka aşiretin ya da bir başka aşiret üyesinin, aşiret birliğinin izni olmaksızın, bu toprakları mülk edinmesine ya da tasarruf etmesine olanak tanımayan bir ortaklaşa mülkiyettir. Aşiret üyeleri, asya biçiminden farklı olarak, işledikleri toprakların sahibi durumundadır. Aşiretten, bir üyenin atılması, aşiret birliğinin kararıyla olur, ve toprağı, aşirete kalır; gene aşiret birliğinin kararıyla, bir başka aşiret üyesi ya da üyeleri, aşiret toprağına, tasarruf hakkı tanınarak, kabul edilir.

den kalıtlarına intikal eden topraklar ile mültezim mülkiyetine geçmiş topraklarda, bu toprakları atadan-dededen bu yana işlemeye devam eden köylünün tasarruf hakkı, Medeni Yasayla birlikte, hukuken ortadan kalkmıştır.

Mülk timarlarda ise, toprak sahibinin askeri yükümlülüğü, timar sisteminin sona ermesiyle, kalkmış, ve doğrudan üretici köylünün tasarruf hakkı da, Medeni Yasayla, hukuken son bulmuştur.

Vakıf mülklerde ve mülk timarlarda, Medeni Yasayla birlikte, köylünün tasarruf hakkı hukuken sona ermiştir.

Aşiretin ortaklaşa mülkü sayılan topraklarda, Medeni Yasa, bir değişiklik getirmemiş olmalı.

Dolayısıyla, gerek sipahi kalıtlarına (varislerine) devreden ve mültezimlere mülk olarak geçen topraklarda, gerek mülk, vakıf ve yurtluk topraklarda, doğrudan üretici köylü, ırsen tasarruf hakkını hukuken yitirerek, "ortakçı"ya dönüşmüştür.

Özetlemek gerekirse: doğrudan üretici köylü, İmparatorluktan Cumhuriyete geçerken, ya tasarrufunda bulundurduğu toprağın ırsen tasarruf hakkını hukuken yitirmiş, tasarrufun fiilen devam ettiği ortakçıya dönüşmüş; ya da tasarrufunda bulundurduğu toprağın özgür sahibi olmuştur.

Doğrudan üretici köylünün özel mülküne dönüşen toprağın alan olarak büyüklüğüne gelince:

Reaya, genel olarak, bir çift toprağı tasarruf eden köylü ailedir. "Bir çift" terimi, alan olarak belirli büyüklüğü ya da bir çift hayvanla işlenebilen belirli bir alanı ifade eder. Osmanlı yazarları, her iki tanımın da, altmış dönümlük bir toprak alanını ifade ettiğinde birleşirler. Ama, İmparatorlukta, bir çiftten fazla toprak ta-

sarruf eden reayadan sözedildiği gibi, yarım çift toprak tasarruf eden, üçte-bir çift toprak tasarruf eden ve ensonu hiç toprağı olmayan reayadan da sözedilir. Bir başka deyişle, köylü aileler, İmparatorlukta farklı büyüklükte toprakları tasarruf etmişler ve bunun, Cumhuriyette, özel mülke dönüşü de benzer büyüklüklerde olmuştur.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı, "ortakçılığın", doğrudan üretici köylünün lehine tasfiyesini amaçlamış olmakla birlikte, tasarı, bu anti-feodal niteliğinden tümüyle yalıtılarak yasalaşmıştır (1946). Çiftçiyi Topraklandırma Yasasına muhalefetten doğan partinin iktidara gelmesiyle de (1950), yasanın anti-feodal içeriği büsbütün boşaltılmıştır. Yasa, 5.000 dönümden büyük özel ve tüzel toprakların fazlasının, topraksız ve az topraklı köylüye dağıtımını öngördüğü halde, topraksız ve az topraklı köylülere ancak hazineye ait topraklardan verilmiştir (1950 - 1960).

Aynı dönemde, Marşal yardımı desteğinde kırsal alana traktör girmesi oranında, köy topluluğunun ortaklaşa mülkiyetinde bulunan mera, çayır ve otlaklar, tarıma açılarak, köylüye paylaştırılmıştır.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, kırsal alanda, demokratik devrim doğrultusunda uygulanmamış, ulusal topraklar (hazine toprakları) ve köy topluluğunun ortaklaşa toprakları köylülerin özel mülkiyetine dönüştürülerek, bu toprakların alım ve satımına hukuken olanak sağlamış, bu da büyük toprak beyliğini, feodal ve yarı-feodal ilişkileri besleyen bir manivela rolü oynamıştır.

1978'de iptal edilen Toprak ve Tarım Reformu Yasasının, pilot bölge olarak seçilen Urfa'da, anti-demokratik güçlerin örgütlü etkinliğinin aracı olarak kullanıldığı, de-

mokratik yönden uygulanmasının, bilinçli bir biçimde başarısızlığa uğratıldığı belleklerdedir.

1966'da yürürlüğe giren Tapulama Yasasıyla ise, önemli bir kısmı toprak rantlarının geçici görevlere tahsisine ilişkin olarak verilmiş bulunan İmparatorluk belgeleri, "tapu"ya esas alınmış, ve üretici köylülerin yüzyıllardır işledikleri topraklardan jandarma zoruyla sökülüp atılmalarının tüzel olanağı sağlanmıştır.

Toprak ve Tarım Yasası ile Tapulama Yasasının aynı dönemde Meclise getirilmiş olması, ve birincisinin uygulanamamış ve iptal edilmiş, ikincisinin uygulanmış olması, dönemin demokratik ve gerici güçleri arasındaki içsel çekişmeyi ve demokratik güçlerin yenilgisini kanıtlar.

Kısaca belirtmek gerekirse, köylülüğün yapılanması, tarihten ve en geri üretim biçimlerinden kaynaklanır. Medeni Yasa (1924), Aşarın Kaldırılması (1926), Çiftçiyi Topraklandırma Yasası (1946), Toprak ve Tarım Reformu Yasası (1973), Tapulama Yasası (1966), Cumhuriyet döneminin köylüden aldıklarının ve köylüye verdiklerinin kalın çizgilerini oluşturur.

Olumlu ve olumsuz yönleri tarihin gündemindedir. Ne var ki, çürüyen ve dağılan askeri-merkezi feodal devletin üzerinde kurulan (ve Batıda burjuva demokratik devrimlerin yönetim biçimi olarak yaşama giren) Cumhuriyet, kırsal alanda köklü bir demokratik devrimi gerçekleştirmemiştir. Köylülük, geleneksel bağımlılığını ve kölece bağlarını devrimci bir biçimde çözememiş, iktisadi yönden de süregen acılı bir yoksullaşmaya ve sürekli yoksulluğa yargılanmıştır. Toprak mülkiyetinin, küçük olsun, büyük olsun, geleneksel ve geri biçimleri, yalnız kırsal alanda gelişmeyi engellemekle kalmamış, ülkenin demokratikleşmesinin ve toplumsal gelişmenin sürekli

engeli olmuştur. Gerici ideolojilerin barındığı ve yenilerini ürettiği, çağdaş gerici ideolojilerin (faşizmin) beslendiği ve yığınsal gücünü sağladığı mümbit bir alan oluşturduğu gibi, tarımın sanayileşmesinin, ülkenin özerk bir iktisadi yapıya kavuşmasının engelini de, bu geri ve geleneksel kırsal yapı oluşturmaktadır. Sürekli artan ve kentlere itilen, ama sanayiin o ölçüde ememediği kırsal fazla nüfus, hem çağa ve hem de kendine yabancı küçükburjuva gerici ideolojileri sürekli üreten ve bunları bir yandan da modern işçi sınıfının içine taşıyarak, gelişmeyi zaman zaman olumsuz yönde etkileyen kaynaklar oluşturmuştur.

Köylülüğün geri ve geleneksel yapısı, ekonomik gelişme açısından, sistemin kendisinin de ayakbağı olmuştur.

Çünkü: küçük ve geleneksel tarım işletmesi, tarımın sanayileşmesine de engel olur. İki nedenle. Biri, toprak alanların birleşimine, küçük parçalı mülkiyet engel olduğu için. İkincisi, küçük üretimin yaygın olduğu ülkede, büyük modern işletmenin, küçük geleneksel tarım işletmesiyle fiyat rekabetine bazı üretim alanlarında giremeyeceği için. Çünkü küçük üretici, ürününü, sömürülmesinin ve yoksulluğunun ifadesi olan maliyet-fiyatının altında satmak durumunda kaldığı zaman bile üretime devam etmek durumundadır. Yani, kapitalizmin kategorileriyle söylersek, köylü, ürünün içerdiği kendi emeğinin değerinin bir bölümünü oluşturan rantını, bir bölümünü oluşturan kârını, bir bölümünü oluşturan ücretinin bir kısmını alamadığı zaman bile, üretime devam edecektir. Ama, toprak sahibinin, bir kapitalist olarak, işçiye ödemiş olacağı ücreti ve sermayesinin ortalama kârını ürünün fiyatından elde etmesinin olanakları ortaya çıkmadığı zaman, sermayesini, tarıma değil başka

alanlara yatırmayı yeğler. Ancak, modern tarım işletmesindeki emek üretkenliği, tarımsal ürünün üretim-fiyatını (maliyet-fiyatı artı toplumsal ortalama kâr, üretim-fiyatını oluşturur), emek üretkenliğinin düşük olduğu geleneksel işletmedeki tarımsal ürünün maliyet-fiyatına eşitlediği ya da maliyet-fiyatının altına düşürdüğü zaman, tarıma sermaye yatırmanın olanakları ortaya çıkar.

Küçük ve geleneksel üretimin yaygın olduğu ülkede, tarımsal emek üretkenliği düşük, sanayileşmiş modern tarımın egemen olduğu ülkede tarımsal emek üretkenliği yüksek olacağı için, küçük ve geleneksel yöntemlerle üretilen ürünün, dış pazarda, modern işletmede üretilen ürünle fiyat rekabetine girebilmesi güçleşir.

Sistemin tablosu çıkmazı da açıklar: Geleneksel yöntemlerle üretimde bulunan küçük köylü, ürünün içerdiği emeğinin değerini tam olarak alamaz. Bu değerin önemli bir bölümünü karşılıksız bırakır. Yoksullaşır ve yoksulluğu süregenleşir. Köylü emeğinin değerini tam olarak aldığı zaman, hammadde fiyatları yükselir (dış pazara göre de yükselir) ve kapitalist sistemin kendi yasaları içersinde değerlendirmemizi sürdürürsek, sermayenin kâr oranı düşer. Kâr oranının azalması, sermaye birikimini yavaşlatır. Sermaye birikiminin yavaşlaması, genişletilmiş yeniden üretimi ve dolayısıyla yeni istihdam olanaklarını daraltır ve işsiz nüfus oranı daha da yükselir.

Ülkenin, tarımsal ürün ve tüketim malları olarak sınai ürün dışsatımının, ekonomide, belirleyici bir özellik kazanmaya başlaması açısından tarımsal yapının özelliklerine bakıldığında:

Tarımsal üretim araçlarının (makine, gübre, petrol, ilaç, tohum — ki, hemen hepsi dışalım konusudur) fiyatları devlet tarafından desteklendiği zaman, üretici açısından, tarımsal ürünün maliyet-fiyatı düşecektir. Mali-

yet-fiyatının düşmesine karşın, modern tarım işletmesine oranla, emek üretkenliği yeteri ölçüde yükselmiş olmayacağı için, dış pazarda, fiyat açısından rekabette güçlükle karşılaşması kaçınılmaz olacaktır. Dışsatımcı, aldığı fiyata satsa kâr edemeyecek, kâr edeceği fiyata ise satamayacaktır. Tarımsal ürün, dışsatım konusu olduğunda, bu kez de dışsatımcının ulusal fondan desteklenmesi sorunuyla karşılaşılır.

(1) Mülkiyet biçimi geri ve üretim geleneksel olduğu sürece, tarımsal emek üretkenliği, ulusal ölçekte toplumsal ortalamaya göre, uluslararası ölçekte tarımsal üretkenlik ortalamasına göre, düşük olacak, üretici köylü emeğinin değerini karşılıksız bırakmak durumunda bırakılacak ve dolayısıyla sömürülmekten ve yoksulluktan kurtulamayacaktır. (2) Ürünü, değeri üzerinden satın alındığı zaman, sınai sermayenin kâr oranı düşecek, dışsatım olanakları daralacak, sermaye birikimi yavaşlayacak, yatırımlar azalacak ve işsizlik artacak. (3) Gene, tarımsal ürünler değerleri üzerinden satıldığında, dışsatım konusu olan ürün, dışsatımcıya (vergi iadesi biçiminde) toplumsal fondan ödemeyi gündeme getirecektir. (Tarımsal ürünlerin maliyet-fiyatları üzerinden ya da maliyet-fiyatlarının altında üreticiden satın alındığı şu anda bile, dışsatımcının, ulusal fondan desteklendiği düşünülürse, ürünlerin üretim-fiyatından satınalınması, daha büyük ölçüde desteklenmeyi gündeme getireceği eklenmeli.)

Sistem, iki alternatiflidir: ya demokratik ortamla birlikte ücretler ve tarımsal ürünlerin fiyatları değerlerine doğru yükselir, ya da demokratik yöntemlere son verilerek ücretler ve tarımsal ürünlerin fiyatları değerlerinin altına çekilir. Demokratik ortam, işçi sınıfının ve köylülüğün haklarını elde edebilmesinin savaşım araçlarını sağlar ve bu ortamda ücretler ve tarımsal ürünlerin fi-

yatları yükselirken, sermayenin büyüme hızı yavaşlar, yatırımlar azalır, dış borçlar yükselir, dışsatım kanalları tıkanır; ve sistem, o zaman, kendine alternatif olarak, grev, toplu sözleşme, sendikal örgütlenme ve genel oy olanağını ortadan kaldıracak olan demokratik yöntemlere son vermenin koşullarını üretmeye başlar.

İktisat Dergisi, Eylül-Ekim 1986, Sayı: 262-263.

KÖYLÜLÜK VE DEMOKRATİKLEŞME

ŞÖYLE başlayabiliriz: Köylülük bir "sınıf" değil, bir çeşit sınıflar halitası. Konumuzu yalınlaştırabilmek için, burjuva toplumda köy küçük-burjuvasına tekabül eden "küçük köylü"yü tanımlayarak başlayalım.

KÜÇÜK, ORTA, BÜYÜK KÖYLÜ

Küçük köylü, kendine yeterli toprağa ve diğer üretim araçlarına sahip köylü ailesidir. Kendisinin sahibi olduğu toprağı, kendisine ait üretim araçlarıyla, kendisi işler, ürettiği ürün de kendisinindir. Başlangıçta, ürettiği ürünü, esas olarak, doğrudan kendisi tüketir. Doğal

verimliliğin fazla olduğu yıllarda bir miktar biriktirdiğini, kıtlık yıllarında bu fazlayı tükettiğini varsaymak gerekir.

Orta köylüyü, varlıklı ve zengin köylüyü, büyük köylüyü, yarı-küçük köylüyü ve yoksul köylüyü, küçük köylüye göre tanımlayabiliriz.

Başta toprak olmak üzere, öteki üretim araçları, kendisine yeterli büyüklükten fazla olan, dolayısıyla kendi ailesinin dışında, yabancı emek-gücü de istihdam eden, kendi ailesine yeterli olandan daha fazla üreten - orta köylü. Bir ailenin gereksindiğinden çok daha fazla toprağa sahip olan, yönetim işleri dışında, doğrudan üretime girmeyen, hemen hemen üretimin tümünü yabancı emek-gücü ile karşılayan - büyük (zengin) köylü.

YOKSUL KÖYLÜ, ORTAKÇI

Kendisine yeterli toprağı olmayan kendi toprağını işlediği gibi, emek-zamanının bir kısmını, ya da ailenin üyelerinden bir kısmının emek-zamanını bir başkasına kiralayarak geçimini sağlayan yarı-küçük köylü. Ya da hiç toprağı bulunmayan veya pek az toprağı olan, geçimini, esas olarak başkalarının işlerinde çalışarak sağlayan yoksul köylü.

Yeniden küçük köylüye dönelim. Küçük köylüyü, kendine yeterli toprağı olan köylü ailesi olarak tanımlamıştık. Kendine ait toprağı olmayan, geleneksel olarak, kendine yeterli miktarda toprağı işleyen, ama ürününü, mülkiyetin niteliğine ya da anlaşmanın biçimine göre toprak sahibi ile paylaşan, görünüşte küçük-köylü, özün de, yarı-serf biçimleri temsil eden köylü aileleri de bu arada belirtmek gerekir. Bu tür köylü aileler, mülkiyet biçimlerindeki değişmelere bağlı olarak, toprak sahibi ile farklı ilişkiler içersinde bulunur. Örneğin toprak gibi,

üretim araçları da, toprak sahibine ait olabilir. Tohum çıktıktan sonra, ürün genellikle, yarıyarıya toprak sahibi ile doğrudan üretici arasında bölünür. Anadolu'da geleneksel ortakçı tipini; bu köylü aileler oluşturur. Bir köyün toprağı, bir kişinin ya da bir ailenin olduğu biçimlerde, birden çok köylü ailesi, her ailenin işleyebileceği büyüklükte toprağı, ortakçılık yöntemiyle işler. Burada köylü ailelerinin hepsi, aynı toprak sahibine bağlıdır ve ortakçı köylünün damı (evi) ve eklentileri de, genellikle toprak sahibinindir. Köylü ailesinin üyeleri, şu ya da bu ölçüde, toprak sahibi ailenin ev ve öteki hizmetlerini görürler. Burada kendine özgü bir feodalite gözlemlenir. Buna karşılık, diyelim kasaba ya da kentte oturan birinin, köydeki toprağını, aynı biçimde, ortakçılığa verdiği biçimler de vardır. Burada, ürün aynı oranda paylaşılır. Ne var ki toprak sahibinin üretici köylü ailesi üzerindeki doğrudan baskısı ve angarya hizmetler bir ölçüde azalmış olmak gerekir.

Meta ekonomisinin gelişmesine bağlı olarak, ortakçılık, yerini kiracılık sistemine bırakmaya başlar. Bu tür kiracılık, kapitalist çiftçinin, toprak sahibinden toprak kiralayarak, ücretli emek-gücü istihdam eden kapitalist çiftçiden farklı, yani kapitalist işletme niteliğinde olmayan bir kiracılıktır. Yarı-feodal nitelik taşır.

TARIMSAL ÜRÜNÜN DEĞERİ

Şimdi de bir başka noktaya geçelim, tarımsal ürünün değerini açıklamaya çalışalım.

Tarımsal ürün de, her ürün gibi, kendisinde, farklı iki değer içerir. Biri, geçmiş emeğin değeri, öteki canlı emeğin değeridir. Bir kile buğdayı alalım. Bu buğdayın üretilmesi için, toprağa, tohuma, sabana, hayvan ya da makine gücüne, gübreye, (her yerde olmasa da) suya, ila-

ca gerek vardır. Bunlar, daha önce üretilmiş olmalıdır, yani daha önce harcanmış bir emeği içerirler. Biz, buna geçmiş emek, (ya da cansız emek) diyoruz. Ne var ki, bu üretim araçları, şu anda önümüzde bulunan (bir kile) buğdayı, kendiliklerinden üretmemiştir. Onu üretmek için, üretim bilgi ve becerisine sahip birinin emek harcamış olması gerekir. Bizzat bu buğdayın üretimi için harcanan emek, canlı emeği temsil eder. Tarımsal emek üretkenliğinin artmaya başlamasıyla birlikte, canlı emek bizzat bu emeği yeniden üretmek için gerekli olan değer ile bir fazla değer de üretir. Toplumsal tarihin temel kavgası da, işte bu fazla değeri paylaşma kavgasıdır.

TARIMSAL ÜRÜNÜN FİYATI

Tarımsal ürünün değerinin, geçmiş emeğin ve canlı emeğin değerinden oluştuğunu yukarda açıkladık. Ürün, kapitalist bir tarım işletmesinde üretilmiş olsaydı, canlı emeğin yarattığı değer, emek sahibi tarım işçisi, sermaye sahibi kapitalist ve toprak sahibi arasında paylaşılacaktı, paylaşılıyor da. Kapitalist çiftçi, toprak sahibine rantı ödemiştir, işçiye emeğinin ücretini öder ve sermayesinin kârını kendisi alır. Tipik kapitalist toprak işletmesine uygulanan bu yöntem, burjuva toplumda, çözümlenmeyi sağlamak amacıyla, küçük köylünün ürününe de temsili olarak uygulanır. Meta ekonomisi alanına çekilen, dolayısıyla, ürünlerini meta olarak üreten ve geçim nesnelerini ve üretim araçlarını meta olarak sağlayan küçük köylü, ürününü, piyasada, kendi emeğinin ücretini, toprağının rantını, sermayesinin kârını gerçekleştireceği bir fiyatla sattığı zaman, o, ürünün içerdiği geçmiş emeğin değerini ve kendisinin bu ürüne kattığı canlı emeğin değerini, tam olarak almış olur.

Ama, köylü, ürününü, piyasada, her zaman değeri

üzerinden satamaz.

(1) Tarımsal ürünün fiyatı, kendi değeri üzerinden satıldığı zaman, hemen yukarda belirttiğimiz gibi köylü, bu üründe temsil edilen ücretini, kârını, rantını almış olacaktır.

(2) Piyasa fiyatı, buna elvermediği zaman, diyelim üretim-fiyatı üzerinden satıldığı zaman, köylü, ürününde, ücretini ve kârını gerçekleştirecek, ama rantını, bedava (karşılıksız) bırakacaktır.

(3) Ürünün fiyatı, maliyet-fiyatına düştüğü zaman, ancak ürüne aktarılan geçmiş emeğin değeri ile kendi ücretini alacak; ürünün fiyatı, maliyet-fiyatının altına düştüğü zaman, ücreti de azalmaya başlayacaktır. Yani ücretinin bir bölümünü, sermayesine ve rantına tekabül eden bölümü gibi, karşılıksız bırakmış olacaktır.

PİYASA FİYATI VE TEKEL FİYATI

Şimdi bir başka soru: Piyasa fiyatını belirleyen nedir, ya da piyasa fiyatı nasıl belirlenir? Serbest rekabet ekonomisinde, piyasa fiyatı, arz ve talep (sunu ve istem) yasaları tarafından belirlenir. Ama, piyasa fiyatı, tekel ya da tekeller tarafından belirlendiği zaman, durum değişir. Bugün, ülkemizde, tarımsal ürünlerin fiyatları, devlet tarafından belirlenmektedir; bunun bir başka adı, devlet tekel fiyatıdır.

Devlet, tarımsal ürünlerin belirleyici nitelikte olanlarının hemen tümünün fiyatını belirlemekte, dolayısıyla, devlet tarafından konan tekel fiyatları piyasa fiyatının belkemiğini oluşturmaktadır. Tekel fiyatı demek, salt düşük, ya da salt yüksek fiyat demek değildir. Ama, siyasal iktidarın tutumu, fiyatların belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Yukardaki açıklamalarımızı, bu kez tekel fiyatları

açısından yinelemekte yarar var:

(1) Devlet tarafından belirlenen tarımsal ürünlerin tekel fiyatı, diyelim, ürünün değeriyle örtüşmektedir. O zaman, doğrudan üretici, köylü de, ürününde, kendi ücretini, kârını ve rantını gerçekleştirmiş olur.

(2) Fiyatlar, değeri üzerinden değil de, üretim-fiyatı üzerinden belirlendiği zaman, köylü, ürünün içerdiği rantı temsil eden değeri alamayacak, bunu karşılıksız bırakmış olacaktır.

(3) Tekel fiyatı, üretim fiyatının altına düştüğü, maliyet fiyatı ile üretim fiyatı arasında oynadığı zaman, köylü, kârı temsil eden değerin bir bölümünü ya da tamamını alamayacak; fiyatlar, maliyet fiyatının da altına düştüğü zaman, rantı ve kârı temsil eden değeri karşılıksız bıraktığı gibi, ücretini temsil eden değerin bir bölümünü de karşılıksız bırakacaktır.

TARIMSAL ÜRÜNLERİN FİYATI VE DEMOKRATİKLEŞME ARASINDAKİ SIKI İLİŞKİ

Tarımsal işletme diyelim, kapitalist bir tarım işletmesidir. Kapitalist çiftçi, rantı gerçekleştiremediği zaman, ya bu rantı kendi kârından ödeyecek, ya da tarıma sermaye yatırmaktan kaçınacaktır. (Böyle bir durumda, toprak sahibinin, bir kapitalist gibi tarıma sermaye yatırması, sermayesinin kârı ile yetinmesi olanaklıdır.) Kapitalist çiftçi, ürünün fiyatında, kârı gerçekleştiremediği zaman, tarıma sermaye yatırmaktan kesin olarak vazgeçer. Ama küçük köylü için durum böyle değildir. Toprak onun emeğinin tek istihdam aracıdır. O, iyi-kötü, geçimini sürdürebildiği sürece, toprağını işlemeye devam eder.

Büsbütün seçeneksiz de değildir. Tarımsal ürünün fiyatını belirleyen siyasal iktidar, temsil ettiği partisi aracılığıyla, birkaç yıl sonra karşısına gelecek ve ondan

oy isteyecektir. Oy isteyecek olan, yalnızca siyasal iktidarı temsil eden parti olmayacak, başka partiler de oy isteyecek. Bu partilerden hangisi, kendi ürünü için daha iyi bir fiyat vermeyi vaadediyor ve hangisinin sözünü gerçekleştireceğine inanıyorsa, oyunu o partiye verecektir. Bu, köylülüğün, siyasal iktidar üzerinde, iktisadi istemlerini dayatmasının demokratik aracıdır.

Ne var ki, sorun bu denli yalın değildir. Tarım ürünlerinin fiyatlarının artması demek sanayi sermayesinin (yalnız üretime giren sermaye değil, banka sermayesi ve ticaret sermayesi de, sanayi sermayesinin öğelerini oluşturur) kâr oranının düşmesi demektir. Çünkü, hammadde fiyatlarında yükselme, sermayenin kâr oranını düşürür. Gene bunun gibi, işçilerin geçim nesnelerinin büyük bölümünü oluşturan tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesi işçilerin emek-güçlerini daha pahalı yenilemesine, bir başka deyişle işçi ücretlerinin artmasına neden olur ve işçi ücretlerinin artması da artı-değer oranını, dolayısıyla kâr oranını düşürür. Bunun içindir ki, sermaye sınıfı, tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükseltilmemesi için, siyasal iktidarı zorlamaya başlar.

Siyasal iktidar için tam bir "açmaz"... Burjuvazinin ve onunla sistem içersinde bağlaşan yabancı sermayenin çıkarları ile işçi sınıfının ve köylülüğün çıkarları arasında, siyasal iktidar, sermayenin isteğine uyduğu zaman, tarımsal ürünlerin (ve doğal ki başta da işçi ücretlerinin) fiyatındaki artışı düşürmek, buna karşılık köylülüğün (ve doğal ki, işçi sınıfının da) oyunu alabilmek için, tarımsal ürünlerin fiyatını ve işçi ücretlerini artırmak durumundadır.

SERMAYENİN EKONOMİK İSTEMLERİ VE DEMOKRASİNİN DARALMASI

Bir dönemde, demokratik yönetimin yolunu açan

burjuvazi, tekelleşmeye ve uluslararası sermaye ile bağlarını geliştirmeye başladığı zaman, kendisi için, bir başka çıkar yol bulmuştur. Bu, bir süre için de olsa, demokratik yöntemlerden bir ölçüde vazgeçme yöntemidir. Başlangıçta, demokrat ve ilerici örgüt, devinim ve kişileri, zor yöntemleriyle etkisizleştirmeye, geriletmeye çalışır. Daha ileri aşamada, demokratik yöntemlere ve bunun ifadesi olarak, çok partili parlamenter sisteme son ya da ara vermeyi amaçlar. Hem sistemi korumak hem de bunalımı, tekelci sermaye çıkarına çözmek için, demokratik yöntemlerin bir süre için de olsa askıya alınması gündeme gelir. Çok partili parlamenter sisteme son verildiği zaman, köylülüğün, sınıfsal istemlerini gerçekleştirmesinin aracı olan "genel oy" elinden alınmış olur ve işçi sınıfının oy hakkı kadar önemli olan sendikal hakları, grev ve toplu sözleşme hakları, bir bildiri ile sona erdirilebilir.

EMEĞİN EKONOMİK İSTEMLERİ VE DEMOKRASİNİN GENİŞLETİLMESİ

Kapitalizmin belirli bir aşamasında, burjuvazi ve onunla sistem içersinde bütünleştiği emperyalist sermayenin çıkarları, demokratikleşmenin engeli, buna karşılık, emekçi sınıf ve katmanlar, demokratikleşmenin dinamik gücünü oluşturur. Toplumsal emek üretkenliği (öteki etkenleri, konumuzu yalınlaştırmak için dışlıyorum) hem tekelci burjuvazinin azami kâr istemini, hem de emekçi sınıfların geçimleri için gerekli olanı karşılayacak oylumda değilse, demokrasinin önündeki sorunlar da o ölçüde ağırlaşır. Çünkü, belirli bir aşamada, demokratikleşme, sermayenin kâr oranını aşağı çekmesinin ve emeğin ücretinin daha iyi karşılanabilmesinin bir yönetim biçimi olmuştur. Emekçi sınıf ve katmanlar ile

burjuvazi arasındaki iktisadi savaşım, emekçi sınıf ve katmanlar açısından demokratik yöntemlerin korunması ve geliştirilmesi, buna karşılık egemen güçler açısından demokratik yöntemlerin kısılması ve askıya alınması biçiminde siyasal yaşama yansır.

EMEK VE SERMAYE ÇELİŞKİSİNİN KÖYLÜLÜĞE YANSIMASI

Köylülüğün demokratikleşmesi, bir başka engelle de çevrilidir. Geleneksel ilişkiler ortamında köylülük, geçim nesnelerinin belirli bir bölümünü, kendi ürettiğinden doğrudan sağladığı dönemde, koruyucu bir zırha da sahiptir. Üretim araçlarının temel belirleyici bölümünü, meta olarak sağlamak durumunda kaldığı zaman, ürünün fiyatıyla da daha çok ilgilenmeye başlar. Kağnı ve karasaban yerine traktör ve pulluk, hayvan gücü yerine petrol, geleneksel tohum yerine yetkinleştirilmiş tohum, doğal gübre yerine yapay gübre, ilaç ve sulama. Köylü ailesi, geçim nesnelerinin belirleyici bölümünü kendi ürettiği üründen doğrudan sağlasa da, gelişen ve genişleyen gereksinmelerini, daha çok meta olarak pazardan sağlamaya başlamıştır. Bunun yanısıra, nüfus artışıyla birlikte bölünerek küçülen ve yıldan yıla doğal verimliliği azalan toprağını, geleneksel yöntemlerle işleyerek, onunla rekabet halinde olan ve yeni teknikler kullanmaya başlayan orta ve varlıklı köylü ile rekabet edebilmek ve bu arada kapitalist tarım işletmeleri karşısında varlığını koruyabilmek için, geleneksel üretim yöntemlerini bırakmak, modern üretim yöntemlerine geçmek zorundadır. Meta olarak pazardan sağladığı malların fiyatı, devlet ve tekelci burjuvazi tarafından, tekel fiyatı olarak belirlenir. Devletin, fiyatları subvanse etmediği (desteklemediği) ve tekelci burjuvazi kendi fiyatlarını tekel fiyatları olarak belirlediği zaman, köylü, üretim araçla-

rını ve gereksindiği geçim nesnelerini, azami kârı içeren fiyatlarla, yani çoğu kez, bu malların içerdiği değerin üstünde bir fiyatla alacak, buna karşılık, ürününü, kendi değerinin çok altında bir fiyatla satacaktır. (Tefeci faizi, banka faizi, alivre alışlardan tacire ödediği farkları, toprak kendisinin değilse, ürün ya da nakit olarak ödemek durumunda kaldığı rantı dışlasak bile), kapitalist pazara çekildiği ölçüde, yoksullaşması kaçınılmaz olacaktır. Köylü ailesi, bu noktada, kendi varlığını koruyabilmek, bir başka deyişle, ürününü değeri ya da üretim-fiyatı üzerinden satabilmek için, "genel oy"u, sınıfsal çıkarı doğrultusunda kullanmaya, yani bilinçlenmeye başlayacak ve oy'uyla birlikte siyasal iktidarın niteliğinin kendi yazgısıyla sıkı bağını kavrayacak, bir başka deyişle politikleşecektir.

Geleneksel ilişkiler, kuşkusuz, geleneksel ideolojileri de barındıran, yaşatan bir ortam oluşturur. Dinsel gericilik, şoven gericilik bu ortamda boy verir, gelişir. Köylülük, bir yandan bu gerici ideolojilerin bağrında, bir yandan ekonomik gereksinmelerin ve ekonomik süreçlerin sınıflaşma sürecini hızlandırdığı bir ortamda çelişkili bir yapıya sahiptir. Bir başka deyişle, kırsal ortamda gerici ideolojiler ile toplumu ileriye doğru devindiren ekonomik dinamizm, bir arada yumaklanmış gibidir. Ekonomik zorun, bütün bu geleneksel kabukları çatlatarak kendi yolunu açması kaçınılmazdır. Demokratik hakların askıya alındığı, baskının arttığı dönemler, köylülük için, yoksullaşmanın hızlandığı ızdıraplı dönemlerdir. Önemli olan bu ızdıraplı, acılı yolu kısaltmak ve yinelenmesinin engeli olarak köylülüğün bilinçlenmesinin, demokratik bilince ermesinin, kendisi açısından gereğini vurgulamaktır.

Ziraat Dünyası,
Mart 1986, n° 370

24 OCAK VE DEMOKRASİ

ÖNCEKİ ay, parlamentoda gurubu bulunan siyasal parti başkanlarıyla televizyonda yapılan "basın toplantıları"nı izledim.

Söylemezoğlu (MDP), son beş yılda, işçi ücretlerinin ve tarımsal ürünlerin fiyatının büyük ölçüde düştüğünü, buna karşılık, rant, faiz ve kâr oranlarının gene büyük ölçüde yükseldiğini (oranları belirterek) vurguladı. Ama, "demokrasi"yi daraltan ve demokratik özgürlükleri baskı altına alan, anayasa, yasa ve uygulamalardan sözetmedi ya da gerektiği ölçüde sözetmedi.

Gürkan (SHP) ise, tarım girdilerinin subvansiyonu dışında, ekonomik uygulamalara bir eleştiri getirmedi.

Buna karşılık, alternatiflerinin genişletilmiş bir "demokrasi" olduğunu belirtti.

Özal'ın (ANAP), "alternatifi" ve alternatifsizliği, temelde, ekonomi ile sınırladığı biliniyor. Kapitalist ekonomik sistemin alternatifinin, sosyalist ekonomik sistem olduğu, kuşku yok ki, Özal tarafından da biliniyor. Belli ki, Özal, varolan burjuva ekonomik sistem içersinde boyveren bunalımdan, (ve gerçekte, "tekelci burjuvazi"nin bunalımından), gene sistemi koruyarak, çıkışın başka bir alternatifi bulunmadığını ileri sürmekte.

Özal, seçimlerden önce ve sanırım yeni partilerin kurulmasına öngelen günlerde, 24 Ocak Kararlarının, artık, parlamento ile de uygulanabileceğini belirtiyordu. Bu, dolaylı da olsa 24 Ocak Kararlarının bir dönemde, "parlamento" ile, ya da parlamenter demokrasi koşullarında uygulanabilmesinin olanaksız olduğu anlamını da içerir.

EMEKÇİ sınıf ve katmanların, özellikle de örgütlü işçi sınıfının, 1961'den 1980'e öngelen döneme kadar (gelgitleri, zikzakları eksik olmamakla birlikte) ulaştığı ekonomik kazanımlarını, ekonomik kararlarla geriye çekmeyi amaçlayan 24 Ocak Kararlarının, siyasal yönden emekçilerin demokratik haklarını, belirleyici ölçüde askıya almadan ya da belirleyici ölçüde kısıtlamadan uygulanabilmesi olanaksızdı.

Emekçilerin meslek kuruluşlarını, demokratik örgütlerini ve onların haklarına sahip çıkan aydın kesimi, yasa-dışı zor yöntemleriyle susturmayı amaçlayan sağ örgütlerin doruğa tırmandırdığı bunalımlı ortam, 12 Eylül müdahalesinin gerekçesini oluştururken, 12 Eylül, zor yöntemlerini tırmandıran bu sağ örgütleri de kapatmakla birlikte, gene bu örgütlerin hedef seçtiği kuruluşları kapatmayı ve kişileri susturmayı yasallaştırdı[1], ve böyle-

ce, 24 Ocak Kararlarının uygulanabilmesinin önündeki siyasal engeller kaldırılmış oldu.

24 Ocak Kararlarıyla işçi ücretleri her gün biraz daha aşağı çekildi, tarımsal ürünlerin fiyatları, her yıl daha da düşürüldü. Buna karşılık, kâr oranı arttı, faiz oranı arttı, rantlar yükseldi.[2] Bu, nasıl sağlanabildi? İşçiler, kendi meslek kuruluşları olan sendikalarda özgürce ekonomik savaşımlarını sürdürebilselerdi, grev ve toplu sözleşme hakları ellerinden alınmamış olsaydı, işçi ücretlerini bu denli düşürebilmek olanaklı olur muydu? Ya da köylülük, tarımsal girdilerin fiyatlarındaki artışa karşın, ürünlerinin fiyatlarını hiç değilse maliyet fiyatları (maliyet-fiyatı, ücreti içerir, değerin kâr ve ranta tekabül eden bölümünü içermez) düzeyinde tutmayı yeğleyen siyasal partilere oy verme hakkını ellerinde tutabilselerdi, bu sonuç sağlanabilir miydi? Bir başka deyişle, şu ya da bu nitelikte de olsa, varolan çok partili parlamenter sisteme ara verilmeseydi, bu sonuçlar sağlanabilir miydi?

ŞU kesindir: İşçi ücretlerinin ve tarımsal ürünlerin (hammaddelerin) fiyatlarının düşmesi, sermayenin kâr

1 Tam da, "felsefesi iktidar, kendisi içerde" sözlerinin doğruladığı gibi.

2 Geçen gün, **Cumhuriyet**'te, Türkiye'de gelir dağılımına ilişkin rakamlar yayınlandı. 1979 yılında, yüzde olarak, Türkiye gelirinde tarımın payı 24.33, maaş ve ücretlerin payı 32,79, faiz, kira ve kâr payı 42,88, 1985'te tarımın payı 24.33'ten 20,11'e, maaş ve ücretlerin payı 32,79'dan 21,48'e düşmüş, buna karşılık faiz, kira ve kâr payı 42.88'den 58,40'a yükselmiştir. (**Cumhuriyet**, 30 Ocak 1986) Tarımdaki gelir payının, faiz, rant ve kâr payı aleyhine küçülmesinin belirleyici nedeni, şu rakamlarla da özetlenebilir: 1979'da 1 litre motorin 1.79 kg buğday ile alınabiliyordu, 1985'te aynı miktarda motorin 2,92 kg buğday ile alınabilmiştir. Gene 1979'da 1 litre motorin 6.32 kg pancar ile alınabilirken, 1985'te 14,21 kg. pancar ile alınabilmiştir. 1 kg gübre 1979'da 0,45 kg buğday ile, 1985'te 1.70 kg buğdayla; 1 kg tarım ilacı 1979'da 3.37 buğdayla, 1985'te 17,63 kg buğday ile alınabilmiştir. (**Ziraat Dünyası**, Kasım 1985.)

oranını artırır.[3] Sermaye, gelişmesinin belirli bir aşamasında, işçi ücretlerinin ve hammadde fiyatlarının artış oranını sınai ürünlerin fiyatlarının artış oranının gerisinde tutmak için, demokrasiyi daraltmak ister; bu yeterli olmadığında, demokratik yöntemler yerine, zor yöntemlerini yeğlemeye başlar. Buna karşılık, işçiler ücretlerini yükseltebilmenin iktisadi savaşım aracı olarak sendikal birliklerini korumak, grev ve toplu sözleşme haklarını uygulama olanağını ellerinde tutabilmek için demokratik yöntemleri geliştirmeyi, genişletilmiş bir demokrasiyi isterler.

İşçi sınıfının, iktisadi çıkarlarının savaşım aracı, sendika, grev ve toplu sözleşmedir. Köylülüğün, iktisadi çıkarlarını sınıfsal olarak savunmasının aracı, kuşku yok ki, kooperatifleşmedir. Ama günümüzde, kooperatifleşmeden ayrı olarak, köylülüğün etkin iktisadi aracı, "genel oy" olmuştur. Köylülüğün ağır bastığı bir toplumda, siyasal partileri ve siyasal iktidarı, kendi iktisadi çıkarları doğrultusunda etkileyebilmek, ancak çok partili parlamenter sistem içersinde olanaklıdır. Bu anlamda, köylülük, bilinçlendiği ölçüde, demokratikleşmeden yana olmuştur.

Demokratik bir ortamda ve çok partili parlamenter sistem içersinde 24 Ocak Kararlarını uygulamak, yani (tüm emekçilerin gelirini "ücret" başlığı altında birleştirerek söylersek) ücretleri aşağı, buna karşılık kâr, faiz ve rantları yukarı çekmek olanaklı değildir. Bunu, daha önce, tarımla ilgili olarak yazdığım bir yazıda şöyle belirtmiştim:

"Tarım ürünlerinin fiyatındaki yükselme, hammadde olarak daha önce de açıkladığımız gibi, sınai sermayenin ortalama kâr oranını düşürür ve gerekli geçim nes-

3 Bu konuda, benim, **Kapitalizm ve Tarım**, s. 62-63'teki dipnota bakılabilir.

nesi olarak, ücretleri artırarak artı-değer oranını küçültür ve kapitalistlerin kâr oranını azaltır. İşçilerin, ücretlerindeki gerçek bir düşüşü tam olmasa bile, göreli olarak engelleyebilmelerinin örgütleri ve araçları sendika, grev, toplu sözleşme haklarıdır. Dolayısıyla, artı-değer oranındaki azalma ve ortalama kâr oranındaki düşüş, ortalama kâr ile yetinmeyen, ve tekelleştikçe azami kâr güdüsüyle hareket eden yerli sermayeden sistemle bütünleştiği yabancı sermayeye doğru, tüm sermayeyi, karşı harekete geçirecektir. Yerli ve onunla sistem içersinde bütünleşen yabancı sermayenin isteği bellidir: Ortalama kâr oranını yüksek tutmak ve azami kâr. Bunun engelleri, işçi sınıfının iktisadi savaşım araçları: sendika, grev, toplu sözleşme; ve köylülüğün iktisadi savaşım aracına dönüşen genel oydur. Her ikisinin de savaşım araçları ellerinden alınmadan, kâr oranındaki düşüş durdurulamaz ve kâr oranı yükseltilemez. Çok partili siyasal sisteme dayalı parlamenter rejim bunun engeli olarak görünür. Ancak, çok partili parlamenter rejim askıya alındığı zaman, devlet tekel fiyatlarının belirlenmesinde köylülüğün "genel oy" baskısı da etkisini yitirir."[4]

Girişteki konuma dönebilirim:

Demokrasi ve ekonomi birbirine bağlı ve bağımlıdır. Genişletilmiş bir demokrasiyi savunmadan, işçi ücretlerinin ve tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşüşünü, buna karşılık kâr, faiz ve rantların yükselişini eleştirmek, bütünlüğü açısından tutarlı değildir. Çünkü, demokrasinin emekçiler açısından sınırlanmasının, özgürlüklerin baskı altına alınmasının ekonomik amacı, ücretleri ve tarımsal ürünlerin fiyatlarını düşürmek, buna karşılık kâr ve faizleri yükseltmektir.

Bunun gibi, demokrasinin genişletilmesini, salt bir

4 Kapitalizm ve Tarım. s. 101-102.

siyasal tercih olarak görmek de, baskı ve zor yöntemlerinin, özünde egemen çevrelerin ekonomik çıkarlarından kaynaklandığını gözardı etmek anlamına gelebilir. Çünkü, demokrasinin daraltılması, tekelci burjuvazi açısından, salt bir "siyasal" tercih sorunu değil, (gene kendi sınıfsal çıkarı açısından) "ekonomik" gerekliliğinin sonucudur.

BURJUVAZİ, ortalama kâr ile yetindiği tekel-öncesi dönemde, demokrasiden yana olmuştur. İşçi sınıfının sendikal örgütlenmesine, grev ve toplu sözleşme haklarına belirli bir aşamada bir anlamda karşı olmamış, uzlaşıcı olmayı yeğlemiştir. Burjuvazi, normal kâr oranıyla yetinmediği ve azami kâr için savaşmaya başladığı tekelci dönemde, demokrasiden uzaklaşmaya, emekçilerin demokratik haklarını daraltmaya, onları baskı altına almaya başlar. Demokrasinin daraltıldığı bir anayasaya bunun için gerek duyar. Özgürlükleri sınırlamaya, yasal sınırlamalar yeterli değilse, yasal olmayan baskı yöntemlerine başvurmaya bunun için gerek duyar.

Özal'ın alternatif-sizlik dediği, özünde, dışa açılma olanakları oldukça sınırlı tekelci burjuvazinin bunalımı ertelemesinin, işçi ücretlerini ve hammadde fiyatlarını düşürmekten başka bir alternatifi olmadığı biçiminde yorumlandığı zaman, sağlıklı bir sonuca varılabilir. Tekelleşme evresine girmiş, ama emek-gücünün ve hammaddenin daha ucuz olduğu dış pazarlara açılamamış burjuvazi için, azami kârı sağlamanın bir başka alternatifi -sistem içersinde- gerçekten yoktur. Ama bu iktisadi alternatifin gerçekleştirilebilmesi, siyasal alanda emekçiler için, demokratik yöntemler yerine zor yöntemlerini geçirmeyi de alternatifsiz bir alternatif olarak gündeme getirir. Emekçilerin çıkarlarını savunanlar, ya sokakta öldürüldü, ya da karakol ve cezaevi baskısı altında. Dün

sokakta vurularak öldürülmek istemiyorsanız, bugün karakol-mahkeme-cezaevi üçgenine prangalanmak istemiyorsanız, düşük ücrete boyun eğecek, tarımsal ürünlerin düşük fiyatına boyun eğeceksiniz.

Demokratik bir anayasa, demokratik örgütlenme ve demokratik bir seçim, doğal ki, ücretler ile kâr, faiz ve rantlar arasında yıllardır oluşan uçurumdan burjuvazi daha çok güçlenmiş olarak çıktıktan ve kendi yerini polis yetkileri ve diğer yasalarla iyice tahkim ettikten, özgürlüklerin yerine zor yöntemlerini daha kolay (yani darbeye gerek duymadan) geçirmenin mekanizmaları hazırlandıktan sonra, gündeme gelmiş olacaktır. Demokratik ortam, ücretler ile kâr, faiz ve rant arasındaki uçurumu yeniden kapamaya başladığı zaman, özgürlüklerin zor yöntemleriyle baskı altına alınması da yeniden gündeme gelecek. Sorun burjuva toplumlarda burjuvazinin bu birbirine karşıt biri demokratik, öteki zor ve baskı yöntemi gibi iki siyasal yöntemden birini yeğlemesinin temeldeki nedeninin iktisadi olduğunu ve bu iktisadi nedenlerin onun bu iki siyasal eğilimden birini yeğlemesine temel oluşturacağını kavramak, ve demokrasiyi bu ve benzeri tehlikelere karşı örgütleme ve tahkim etme sorunudur. Sorun tek yanlı ele alındığı, bir bütün olarak kavranmadığı zaman, üretici sınıf ve katmanların ücretleri azami kârın sınırlarını zorlamaya başladığı zaman, demokratik yöntemlerin yeniden askıya alınması, ertelenmesi yeniden gündeme gelmiş olacaktır.

EK. Bu yazıyı bitirmiştim ki, "24 Ocak Kararlarının oluşturulması ve uygulanmasında en önemli isimlerden biri olan Dr. Yıldırım Aktürk" ile yapılmış bir konuşma **Milliyet**'te yayımlandı. Başlık: "İpe bile gidebilirdik". Şöyle pasajlar var konuşmada: "Demirel'e söyledik. 'Bu

parlamentoyla, değil bu ekonomik program, âllâmeler gelse bir yere götüremezler' dedik". (Tümce bozuk, ama anlam açık.) "Bir müdahalenin olmamasını gönülden arzu ederdik. Ama, geçiş dönemi olmadan da bu iş düzlüğe çıkmazdı." "Başta açıkça grev yasağı oldu. Bu, sendikaların sindirilmesidir." (**Milliyet**, 28 Ocak 1986)

Bilim ve Sanat,
Mart 1986, n° 63

KIRSAL ALAN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

I. KIRSAL ALANIN GENEL GÖRÜNÜMÜ (1981)

Kırsal alana ilişkin son istatistik bilgiler, **1981 Köy Envanter Etüdü**'ndedir. 1980 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre nüfusu 2.000'in altında bulunan tüm yerleşim birimleri ile, nüfusu 2.000'in üstünde olan ve belediye kuruluşu bulunmayan yerleşim birimlerinde uygulanan anket sonuçlarına göre:

Toplam 35.074 köyde, topraksız ve topraklı çiftçi ailelerin sayısı, 5.563.110'dur.

Topraklı çiftçi ailesi (3.844.861 aile), toplam çiftçi ailesinin %69,11'ini; topraksız çiftçi ailesi (1.718.249 aile), toplam çiftçi ailesinin %30,39'unu oluşturur.

Topraklı çiftçi ailelerin sahip olduğu toprak alanı, 157.989.497 dekardır.

0-25 dekar dilimli toprağa sahip çiftçi ailesi 2.220.098, bu ailelerin sahip olduğu toprak alanı 26.246.627 dekardır. Bir başka deyişle, toplam topraklı çiftçi ailesinin % 57,57'si, toplam toprağın %16,61'ine sahiptir.

26-50 dekarlık dilimde, 797.864 (%20,69) çiftçi ailesi, 29.271.903 (%18,53) dekar toprağa,

51-100 dekarlık dilimde, 516.419 (%13,39) çiftçi ailesi, 37.597.544 (%23,80) dekar toprağa,

101-200 dekarlık dilimde, 228.754 (%5,93) çiftçi ailesi, 32.587.009 (%20,63) dekar toprağa,

201-500 dekarlık dilimde, 80.702 (%2,09) çiftçi ailesi, 20.988.253 (%13,28) dekar toprağa,

501-1000 dekarlık dilimde, 8.942 (%0,23) çiftçi ailesi, 6.008.424 (%3.85) dekar toprağa sahiptir.

1001 ve daha fazla dekar toprağa sahip aile sayısı 3.463 (%0,09), sahip olduğu alan 5.209.737 (%3,30) dekardır.

Köyde toprağı olan, ama köy dışında yerleşmiş bulunan aile sayısı 509.020'dir. Bu ailelerin, 356.189'u (aynı dilim içindeki toplam ailenin %16.04'ü) 0-25 dekarlık dilimde; 81.084'ü (%10,16) 26-50 dekarlık dilimde; 44.291'i (%8,58) 51-100 dekarlık dilimde; 19.197'si (% 8,39) 101-200 dekarlık dilimde; 6.563'ü (%8,13) 201-500 dekarlık dilimde; 1.239'u (%13,86) 501-1000 dekarlık dilimde; 457'si (%13,20) 1001 ve daha fazla dekarlı dilimdendir. Bu ailelerin sahip oldukları toprak alanı 17.104.172 dekardır.

Köyden son beş yılda (1981 son yıldır), 88.443 aile temelli göçmüştür.

Köyden ekonomik nedenlerle, 409.657 aile geçici olarak ayrılmıştır. Bu ailelerin 160.047'si (664.319 kişi) yurtdışına, 249,619'u (1.382.917 kişi) yurtiçine gitmiştir.

Yurtiçinden köye geçici olarak gelen aile sayısı 40.993

(225.567 kişi)'dir.

II. NÜFUS VE TOPRAK MÜLKİYETİNDE DEĞİŞMELER (1950-1985)

(a) Nüfus ve Ekilen Alan

Türkiye'nin kırsal nüfusu, 1927'de 10,3 milyondur. 1985'te 23,8 milyona çıkmıştır. 1927'de toplam nüfusun %75,8'i, 1950'de %75,0'i, 1980'de %56,1'i, 1985'te %47,0'si kırsal alandadır.

Toplam nüfusa oranla kırsal alanın nüfusu 1950'lerden sonra azalmış, buna karşılık kırsal nüfus, 1980'e kadar sayıca artmıştır. 1950'de 15,7 milyon, 1980'de 25,1 milyondur.

1980'den 1985'e kadar ise, kırsal nüfusun sayısında da azalma olmuştur. 1980'de kırsal nüfus 25,1 milyon, 1985'te 23,8 milyondur.

Ekilen ve nadasa bırakılan toplam alan 1950'de 14.542 bin hektar iken, 1984'te 22.926 bin hektara çıkmıştır.

Çiftçi ailelerin sayısı, 1950'de 2.322.391'dir; 1981'de 5.563.100'e çıkmıştır.

Kırsal nüfus, 1950-1985 arası, %51,

Ekilen toplam alan, 1950-1984 arası, %58,

Çiftçi ailesi sayısı, 1950-1981 arası, %140 artmıştır.

1950 Tarım Sayımı (DİE) ile 1981 Köy Envanter Etüdü sonuçlarını karşılaştırdığımızda:

(b) Toprak Mülkiyeti Açısından Çiftçi Aileleri

1950'de toplam çiftçi ailesinin 1.985.645'i (%85,50'isi) topraklı çiftçi ailesi, 336.746'sı (%14,50'si) topraksız çiftçi ailesidir.

Topraksız Çiftçi Aileleri :

1981'de toplam çiftçi ailesinin 3.864.861'i (%69,11'i)

topraklı çiftçi ailesi, 983.975'i (%30,89'u) topraksız çiftçi ailesidir.

Topraksız çiftçi ailelerin sayısı 1950'den 1981'e 1.381.503 artmıştır. Artış oranı %410,3'tür.

Topraksız çiftçi ailelerin sayısı ve oranı **artmıştır.**

Az topraklı Çiftçi Aileleri:

0-25 dekar topraklı çiftçi ailesi sayısı, 1973'te 1.415.479, 1981'de 2.220.098'dir. Toplam çiftçi ailesine oranı, 1973'te %45,3, 1981'de %57,97'dir.

0-50 dekar topraklı çiftçi ailesi sayısı, 1950'de 1.550.397 (%61,7); 1973'te 2.202.898 (%70,5); 1981'de 3.017.962 (%72,2)'dir.

0-50 dekar topraklı aileler, 1950'de 54.574.050 (% 26,3) dekar toprağı elde bulundururken, 1981'de 55.518.530 (%35,14) dekar toprağı elde bulundurmaktadır. 0-50 dekarlı dilimde, ortalama toprak alanı, 1950'de 25 dekar, 1981'de 18 dekardır.

Az-topraklı çiftçi ailelerin sayısı ve oranı **artmış,** ortalama toprak alanı **azalmıştır.**

Çiftçi Aileleri Sayısı

Yıl	Toplam Çiftçi Ailesi (1)	Topraklı Çiftçi Ailesi (2)	Topraksız Çiftçi Ailesi (3)	Topraksız Oranı (1/3)
1950	2.322.391	1.985.645	336.764	%14,50
1968	2.737.431	2.257.710	479.721	%17,52
1973	3.794.631	2.965.476	829.155	%21,85
1981	5.563.110	3.844.861	1.718.249	%30,89
1950-81 Artış	%140	%94	%410	

Kaynak: 1950: 1950 Tarım Sayımı, DİE
1968, 1973: İcen Börtücene, "Köylülüğün Farklılaşması", **Ülke** 1.
1981: 1981 Köy Envanter Etüdü (67 il toplam).

Küçük Çiftçi Aileleri (50-100 dekarlık dilim):

Çiftçi ailesi, 1950'de 547.790 (%21,8), 1981'de 516.419 (%13.39)'dur. Aile (ya da işletme) sayısı ve oranı **azalmıştır.** Ortalama toprak alanı, aynı yıllara göre, 71 dekardan 73 dekara **çıkmıştır.**

Orta Çiftçi Aileleri (101-200 dekarlık dilim):

Çiftçi ailesi, 1950'de 263.844 (%10,5), 1981'de 228.754 (%5,93)'tür. Aile (ya da işletme) sayısı ve oranı **azalmıştır.** Ortalama toprak alanı, aynı yıllara göre, 150 dekardan 142 dekara **düşmüştür.**

Orta-Büyük Çiftçi Aileleri (201-500 dekarlık dilim):

Aile sayısı, 1950'de 110.564 (%4,4), 1981'de 80.702 (% 2.09'dir. Ailesi sayısı ve oranı **azalmıştır.** Ortalama toprak alanı, aynı yıllara göre, 317 dekardan 260 dekara düşmüştür.

Büyük Çiftçi Ailesi:

(501 ve daha büyük dilimde):

1950'de 40.205 aile (%1,6), 5.457.405 dekar (%26,3) toprağı elinde bulundururken, 1981'de 12.408 aile (%0.32), 1.129.816 (%7,15) dekar toprağı elinde bulundurmaktadır. Aile sayısı ve oranı ile elde bulundurdukları toprak alanı ve oranı **azalmıştır.** Ortalama toprak alanı, 1.357 dekardan 911 dekara **düşmüştür.**

Sonuç olarak, yoksul, az-topraklı ve küçük topraklı ailelerin sayısı artmakta, az-topraklı ailelerin toprak alan ortalaması küçülmekte, küçük topraklı ailelerin toprak alan ortalaması küçük bir artış göstermektedir.

Orta, orta-büyük ve büyük ailelerin sayısı azalmakta, elde bulundurdukları alan ortalaması küçülmektedir.

Büyük toprak alanların küçülmesinde: Tarım Refor-

mu Yasasından duyulan kaygı dolayısıyla, bazı toprak alanların küçülmediği halde, tapu kayıtlarına aile üyelerine taksim edilmiş biçimiyle geçmiş olacağı için küçülmüş görüneceği düşünülmelidir. İkinci etken, nüfus artışı nedeniyle ve miras yoluyla toprakların bölünmüş olmasıdır. Bunlara karşın, toprak dilimlerinin küçülmesiyle birlikte aile sayısındaki azalma, genel olarak, büyük dilimli toprakların küçülmekte olduğunun kanıtıdır.

Piramit tepeden tabana doğru erimekte, eteklere yığılmaktadır. Üstteki dilimler küçülüp azalmakta, alt dilimler küçülerek çoğalmakta ve alt dilimler çevresinde yoksul ailelerden oluşan hale genişlemektedir.

Kiracı ve Ortakçı Aileler:

1981 KEE'nde, kiracı ve ortakçı aile sayısı verilmemiştir. Topraksız çiftçi ailelerin tamamı ile az-topraklı çiftçi ailelerin bir bölümünün kiracılık ve çiftçilik yöntemleriyle çiftçilik yaptığı düşünülmelidir.

1981 KEE'ne göre, 35.074 köyün 8.498'inde (%24,3) kiracılık, ve 13.376'sında (%38,14) ortakçılık uygulanmaktadır. Köy içerisinde, kiracılık ve ortakçılık yapan aile sayıları belirtilmemiştir.

Kiracıların, daha çok, köyde toprağı olup da köy dışında oturan ailelerin topraklarını ve hazine ve vakıf topraklarını kiralayan topraksız ve az-topraklı çiftçi ailelerden oluştuğu kabul edilmelidir. Bunlar, genel olarak, kapitalist tarım işletmesi türünde kiracılık değildir. Ürün-rantın, para-ranta dönüşmüş biçimidir. Doğrudan üreticinin, toprak sahibine kişisel bağımlılığının azalması açısından, ortakçılıktan ayırt edilmesi gerekir.

Ortakçılık, büyük toprak sahiplerinin, topraklarını, topraksız köylü ailelere geleneksel yöntemlerle ve parçalı olarak işlettikleri bir biçimdir. Köyde küçük bir toprağı olup da köy dışında oturanların bir kısmının da,

topraklarını, topraksız ya da az-topraklı çiftçi ailelere ortakçılık yöntemiyle işlettiği düşünülmelidir.

Ortakçılıkta, çift ve koşum hayvanı ile tohum gibi üretim araçları, genellikle toprak sahibi tarafından karşılanır ve ürün, tohum çıktıktan sonra, yarı-yarıya bölüşülür. Bunun biçimleri ve ürünün paylaşılma oranları, yörelere göre değişiklik gösterir. Ortakçı aileler, ürünrant ödemeleri dışında, toprak sahibi aileye angarya (emek-rant) hizmetinde bulunmakla yükümlü olmaları ve kişisel bağımlılıkları nedeniyle, kiracılıktan ayırt edilmek gerekir.

III. TARIMSAL GELİR VE TARIMSAL ÜRETKENLİK

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içersinde, (1968 yılı faktör fiyatlarıyla) tarımın payı, 1980'de **45.268,2 (%24,0);** 1985'te 51.028,7 (%21,8) milyon Türk lirasıdır.

Tarımda istihdam edilen sivil nüfus, 1980'de 9.520 bin kişi (%62,50) iken, bu sayı, 1985'te 9.390 bin kişiye (%59,14) düşmüştür.

Sanayi ile karşılaştırıldığında, 1985'te, istihdam edilen nüfusun, tarımda %59,14'ü, toplam hasılanın %21,8'ini; sanayide, %12,74'ü, toplam hasılanın %24,8'ini üretmiştir.

1980'den 1985'e, tarımda gayri safi hasıla %12.72; sanayide, % 42,29 artış göstermiştir.

Gene aynı yıllar içersinde, tarımda, istihdam edilen nüfus, %1,4 azalırken, sanayide %14,18 artmıştır.

Başlıca nedenleri şöyle açıklamak olanaklıdır:

(1) Tarımsal ürünlerin fiyatları, devlet tekel fiyatları baskısı altında, değerlerinin **altında**; sınaî ürünlerin fiyatları, tekel fiyatlarıyla, yani değerinin **üstünde** satıldığı için.

Örneklemek gerekirse 1 kg. buğdayın fiyatı 1975'te

3,00 lira, 1980'de 10,25 lira, 1986'da 82,54 liradır. Aynı yılların yılsonu döviz kurlarına göre, 1 kg buğday 1975'te 0,20 dolar ya da 0,50 mark, 1986'da 0,10 dolar ya da 0,21 marktır.

Köylü, 1 litre motorini, 1979'da 1,79 kg. buğday karşılığında, 1985'te 2,92 kg. buğday karşılığında almıştır. Ya da aynı motorini, aynı yıllara göre, 6,32 kg. pancarla alabilirken 14,21 kg. pancarla almıştır.

1 kg. gübreyi, 1979'da 0,45 kg. buğdayla, 1985'te 1,70 kg. buğdayla; 1 kg. tarım ilacını, 1979'da 3,37 kg. buğdayla, 1985'te 17,63 kg. buğdayla satın alabilmiştir.

(2) Emek verimliliği, sınai alanda, tarımsal alandan daha yüksek olduğu için. Çünkü, sermayenin organik bileşimi (değişmeyen-sermayenin, [işçi ücretlerini ifade eden] değişen-sermayeye oranı) ne kadar yüksek olursa emek üretkenliği o kadar yüksek olur.

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Sivil İstihdam

Sektörler	GSYH (1986 faktör fiyatlarıyla) milyon TL.		Yurtiçi Sivil İstihdam (15 ve + yaş) bin kişi	
	1980 %	1985 %	1980 %	1985 %
Tarım	45.268,2	51.028,7	9.520,0	9.390,0
	24,0	21,8	62,50	59,14
Sanayi	40.833,1	58.105,1	1.771,5	2.022,8
	21,7	24,8	11,63	12,74
Hizmetler	102.420,3	125.140,2	3.940,5	4.465,0
	54,3	53,4	25.87	28,12
Toplam	188.521,6	234.274,0	15.282,0	16.057,8

Kaynak: Yıllık Ekonomik Rapor (1982, 1985, 1986).

zenginleşen ve belirli bir düzeye yükseldikten sonra, büyük kentlere göçerek, kırsal alandan biriktirdikleri sermayeyi, sanayi sermayesinin kanallarına taşıyan ara halkalara ayrıca değinelim.

Daha kısa bir deyişle, kırsal alandan, sanayi sermayesinin kanallarına karşılığı ödenmemiş değer (kaynak) akmakta, buna karşılık, sanayi sermayesi, ayrıksın (istisnai) durumlar dışında, tarıma girmemektedir.

Sermayenin tarıma girmesi, tarımsal ürünün fiyatının, sermaye sahibinin, ortalama kâr oranını gerçekleştirmesine elverişli bir fiyata ulaşmasına bağlıdır. Bunun anlamı şudur: tarımsal ürünün fiyatı, sermaye sahibinin, bir kapitalist çiftçi olarak kiralayacağı toprağın rantını, çalıştırdığı işçilerin ücretini, ürettiği ürüne üretim araçlarından aktarılan değeri karşıladıktan sonra, tarıma yatırdığı sermayesi oranında, sanayi sermayesinin ortalama kârı kadar, kâr sağlamalıdır.

Oysa 1980'den bu yana sürekli aşağı çekilen devlet tekel fiyatları, maliyet-fiyatının da altına çekildiği için, ürünün içerdiği değerde, ranta, kâra tekabül eden kısmı köylü, karşılıksız bırakmak durumunda kaldığı gibi, ücretlere tekabül eden kısmın bir bölümünü de karşılıksız bırakmaktadır. Köylü ailesi, emeğini istihdam edeceği başka olanak olmadığı için, üretime devam etmekte, ama, bu, tarıma sermaye yatırımını engellemektedir.

Ayrıksın (istisnai) durumlar doğal ki eksik değildir. Bunun nedeni, ulusal ölçekte tarımsal emek üretkenliğinin farklı olmasıdır. Buğday örneklenirse:

1985 FAO verilerine göre dünyada buğday verimliliği ortalaması 2.217 kg/hektardır. Aynı verilere göre, aynı yıl için Türkiye'de ortalama verimlilik 1.892 kg/hektardır. Verimliliğin en yüksek olduğu il Aydın'da 3.153: en düşük olduğu il, Sivas'ta 977'dir. Verimlilik, iller içer-

sinde de değişiklik gösterir. Örneğin Adana'da en yüksek 3.696, en düşük 1.109'dur.

Diğer tarımsal ürünler gibi, buğdayın fiyatı da, ulusal ve evrensel (dünya) ortalamaya göre, **değeri üzerinden** saptandığında, verimliliği bu ortalamaların altında kalan alanlarda üretilen buğdaydan çiftçi, ürünün içerdiği değerin altında bir para alacak, ortalamanın üstünde verimlilik sağlanan alanlarda ise, ayrıca farklılık rantı da alacaktır.

Devlet tekel fiyatı, ulusal verimlilik ortalamasına göre, maliyet-fiyatına eşitlendiği zaman (maliyet-fiyatı, ürüne üretim araçlarından aktarılan değer ile işçi ücretlerini içerir, kâr ve rantı içermez), ulusal ortalamanın altında üreten çiftçi, ücretinin de bir bölümünü, karşılıksız bırakmak durumunda kalır; buna karşılık ulusal ortalamanın üstünde üreten çiftçi, üretkenliğin arttığı ölçüde, maliyet-fiyatının üstünde, sermayenin kârını, ve giderek toprağın rantını da ürünün fiyatında gerçekleştirir.

Tarımsal ürünlerin fiyatı, maliyet fiyatı ile birlikte sermayenin kârını da elde edeceği bir fiyata yükseldiği zaman, toprak sahibi rantından vazgeçerek, bir kapitalist çiftçi olarak, toprağına sermaye yatırabilir.

Tarımsal emek üretkenliğinin yüksek olduğu yörelerde, toprak sahiplerinin, kapitalist çiftçiye dönüşmesinin ayrıksın koşulları da ortaya çıkar.

Türkiye'de, bence, tarımda kapitalistleşmenin ve sanayileşmenin özelliğini ve boyutlarını burada aramak gerekir.

V. SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYENİN İLKEL BİRİKİMİ

Sermaye birikimi, biliyoruz, kapitalist işletmede yaratılan ve biriktirilen artı-değerden oluşur. Artı-değer ora-

nı yükseldikçe, kâr oranı artar. Sermayenin, doğrudan artı-değerden biriktirdiği kısım, **sermaye birikimini** oluşturur.

Yineleyelim: Hammadde fiyatlarının düşüklüğü ise, kâr oranını artırır. Tarımsal ürünlerin fiyatları aşağı çekilerek, sermaye, kâr oranını artırır. Tarımsal ürünler açısından devlet tekel fiyatlarının aşağı çekilmesi, özellikle, yoksul, cüce ve küçük köylülüğün "ücret"ine tekabül eden değerin bir bölümünü ya da tamamını toplumа karşılıksız bırakması anlamına gelir. Kendileri birer kapitalist işletme olmayan köylü tarım işletmelerinde üretilen ve karşılıksız bırakılan değeri, sonuçta, sermaye emerek, kâr oranını arttırır. Sermayenin **ilkel** birikimi burada gizlidir.

Kendine yeterli toprağı ve üretim araçları bulunan ve kendine yeterli büyüklükte üreten küçük köylü ailesi, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, geçimini, ürettiği ürünün kendi büyüklüğüyle sağlayamaz, ürünün fiyatına bağımlı hale gelir. Çünkü, üretim ve tüketim amacıyla satın aldığı metaların fiyatı ile kendi ürününün fiyatı, onun varlığını sürdürmesinin, yoksullaşmasının ya da zenginleşmesinin belirleyici etkeni olur.

Dolayısıyla, ürettiği "fazla" da, ürününün kendi büyüklüğüne bağlı olmaktan çıkar, sattığı ve satınaldığı ürünlerin fiyatları, bu "fazla"nın sınırlarını belirler. Ürünün kendi büyüklüğü açısından bir "fazla" üretmiş olsa bile, ürünün fiyatının değerinin çok altına çekilmesi, onu, "fazla"yı karşılıksız bırakmak durumunda bırakır.

Gelişmiş ülkelerde, sınai ve tarımsal üretime bir bütün olarak bakıldığında, emek üretkenliği arttığı için, bu "fazla" giderek artar, ve kapitalistin bu "fazla"yı o ölçüde daha çok soğurması, burjuva **demokratik kurallar içerisinde** de olanaklı olur.

Ama üretilen "fazla" azaldıkça, bunun doğrudan üreticiden emilmesi, demokratik kurallar yerine, **baskı ve zor kurallarını** geçirmeyi de gündeme getirir. Hele tüketeceği kadarını üreten yığınlar kabardıkça, ve onların geçim nesneleri ellerinden bir "fazla" gibi emilmek istendiği zaman, baskı ve zor da yeğinleşir. Ben, ilkel birikim **eşittir** baskı ve zor, diyorum. İlkel birikimin sınırları genişledikçe, baskı ve zor da artar; demokratikleşme ilkel birikimin sınırlarını daraltır.

Tarımsal ürünlerin fiyatları, işçi ücretleriyle içten birbirine bağlı ve bağımlıdır. Birincisinin düşmesi, ikincisinin de düşmesinin nedeni olur. Ya da ürün fiyatlarının ve ücretlerin düşürülmesinin siyasal koşulları aynıdır: Emekçiler ve onların çıkarlarını savunan kurum ve kişiler üzerinde baskı ve zor. Bu nedenle de, demokratikleşmenin yazgısı, işçi ve (yoksul, cüce dahil) küçük köylülüğün yazgısıyla içiçedir, birbirine içten bağlı ve bağımlıdır.

Bilim ve Sanat,
Haziran 1987, n° 78

24 OCAK KARARLARI VE 12 EYLÜLÜN TARIMSAL ALANA EKONOMİK, TOPLUMSL YANSIMASI*

KONUMUZ, sırasıyla şu başlıklar altında incelenecektir.

(1) Kırsal Nüfus,

(2) Topraksız ve Az Topraklı Çiftçi Aileler,

(3) Büyük, Orta ve Küçük İşletmeler,

(4) Ekonomik Nedenle Köyden Geçici ve Sürekli Ayrılma,

(5) Tarımsal Üretim ve Tarımın Sanayileşmesi Sorunu,

*Mülkiyeliler Birliği ile Türkiye Ziraatçılar Derneği'nin 16-17 Mayıs 1987 günlerinde ortaklaşa düzenledikleri "Tarımsal Kooperatifçilik Semineri" nde sunulan bildiridir.

(6) Kırsal Alandan Kente Sermaye Aktarımının Ara Biçimleri,

(7) Yoksullaşmanın Karşıt Süreçleri,

(8) 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Sonrası Uygulamalar ve Emekçilerin Durumunda Gerileme,

(9) Son Sonuçlar

(1) KIRSAL NÜFUS

Türkiye'de, kırsal nüfus (bucak ve köylerde oturan nüfus), toplam nüfusun:

1927'de %75,8'ini (10,3 milyon)

1950'de %75,0'ini (15,7 milyon)

1980'de %56,1'ini (25,1 milyon)

1985'te %47,0'ini (23,8 milyon)

oluşturur.

Toplam nüfusa oranla kırsal alanın nüfusu, 1950'lerden başlayarak, azalmakta, ama kırsal nüfus sayı olarak artmaktadır. 1980'den 1985'e doğru ise, kırsal nüfusun kendisinde bir azalma gözlenmektedir.

Yurtiçinde istihdam edilen sivil nüfus (15 ve daha yukarı yaşlar), 1980'de 15.232,0 bin kişi, 1985'te 15.877,8 bin kişidir. Tarımda, 1980'de 9.520,0 bin kişi (%62,50), ve 1985'te 9.390,0 bin kişi (%59,17) istihdam edilmiştir.

Resmi verilere göre, 1985'te, tarım-dışında ve tarımda işgücü fazlası, yani işsiz sayısı, 3,11 milyondur. İşgücü fazlası, sanayide 2,3 milyon, tarımda (en faal mevsimde) 665 bin olarak gösterilmektedir. (**Yıllık Ekonomik Rapor**, 1982, 1985, 1986)

Ekilen ve nadasa bırakılan alan,

1950'de 14.542 bin hektar

1980'de 24.560 bin hektar

1984'te 22.926 bin hektardır.

İşlenen alan,1950'den 1984'e, %58 artmıştır.

Toplam çiftçi ailesi sayısı,

1950'de 2.322.391,

1968'de 2.737.431,

1973'te 3.794.631 ve

1981'de 5.563.100 olmuştur.

1950'den 1984'e işlenen alan %58 arttığı halde, çiftçi ailesi sayısı, 1950-1981 arasında, %139,5 artış göstermiştir.

1950'den 1984'e, işlenen (ve nadasa bırakılan) alan %158, kırsal nüfus 1950'den (15.702.851) 1985'e (23.798.791) %151, çiftçi ailesi sayısı ise 1950'den 1981'e %239,5 artmıştır.

(2) TOPRAKSIZ VE AZ TOPRAKLI ÇİFTÇİ AİLELER

Türkiye'de, 1950'de, 2.322.391 olan çiftçi ailesinin 1.985.645'i topraklı çiftçi ailesidir, 336.746'sı topraksız çiftçi ailesidir.

Topraksız Çiftçi Ailesi

1981'de, toplam 5.563.100 çiftçi ailesinin 3.864.861'i (%89,11'i) topraklı çiftçi ailesi, 983.975'i (%30,89'u) topraksız çiftçi ailesidir.

1950'de 1.985.645 olan topraklı çiftçi aileleri sayısı 1981'de 3.844.861'e çıkmıştır. Artış oranı, %93,6'dır.

1950'de 336.746 olan topraksız çiftçi aileleri ise 1981'de 1.718.249'a varır. Artış oranı, %410,3'tür.

Toplam çiftçi aileleri içinde, topraksız çiftçi ailelerin oranı, 1950'de %14.5 iken, 1981'de bu oran %30,89'a yükselmiştir.

Az Topraklı Çiftçi Ailesi

0-50 dekar topraklı aile sayısı, 1950'de 1.550.397; 1973'te 2.202.898; 1981'de 3.017.962'dir.

0-50 topraklı çiftçi aileleri, toplam çiftçi ailelerin

1950'de %61,7'sini, 1973'te toplam çiftçi ailelerin %70,5'ini, 1981'de toplam çiftçi ailelerin %72,26'sını oluşturmaktadır.

0-25 dekar topraklı çiftçi ailelerin sayısındaki artış daha önemli. 1973'te toplam topraklı çiftçi ailesinin %45,3'ünü (1.415.479) oluştururken, 1981'de %57,97'sini (2.220.098) oluşturmaktadır.

(3) BÜYÜK, ORTA VE KÜÇÜK İŞLETMELER

Kırsal alanda, topraksız ve az topraklı ailelerin **artışına** karşın, küçük, orta, orta-büyük topraklı aileler sayısında azalma izlenmektedir.

Küçük ve Orta İşletmeler

50-100 dekarlık dilimde:

Çiftçi ailesi: 1950'de 574.790 (%21,8); 1981'de 516.419 (%13.39)'dur. Aile (ya da işletme) sayısı **azalmıştır.** Ortalama toprak alanı, aynı yıllara göre, 71 dekardan 73 dekara çıkmıştır.

101-200 dekarlık dilimde:

Çiftçi ailesi, 1950'de 263.844 (% 10,5), 1981'de 228.754 (%5,93)tür. Aile sayısı **azalmıştır.** Ortalama toprak alanı, aynı yıllara göre 150 dekardan 142 dekara düşmüştür.

Orta-Büyük ve Büyük İşletmeler

201-500 dekarlık dilimde:

Aile sayısı 1950'de 110.564 (%4,4), 1981'de 80,702 (%2,09)dir. Aile sayısı **azalmıştır.** Ortalama toprak alanı, aynı yıllara göre, 317 dekardan 260 dekara düşmüştür.

501 dekardan büyük dilimde:

1950'de, 40.205 aile (%1,6), 5.457.405 hektar (%26.3) toprağı elinde bulundururken, 1981'de, 12.405 aile (%0,32), 1.129.816 (%7,15) hektar toprağı elinde bulun-

durmaktadır.

Aile sayısı ve oranı ile elde bulundurulan toprak alanı ve oranı **azalmıştır.** Ortalama toprak alanı, aynı yıllara göre, 1.357 dekardan 911 dekara düşmüştür. Bunun nedenleri şunlardır:

1. 1981 Köy Envanter Etüdleri, tapu vergi kayıtlarından derlenmiştir. Toprak reformu yasaları nedeniyle, büyük toprakların bir kısmının aynen korunmuş olmakla birlikte, kayıtlarda aile üyelerine taksim edildiği düşünülmelidir.

2. Miras yoluyla bölünmeler, büyük toprakların küçülmesinde rol oynamıştır.

3. Tarıma sermaye yatırımının olanakları (ayrıksı durumlar dışında) bulunmadığı ve kırsal alanda biriken sermaye sürekli kentsel alana çekildiği için, toprak toplaşmasının koşulları gelişmemektedir.

Piramit tepesinden erimekte ve tabana yığılmaktadır. Büyük topraklı, orta büyüklükte topraklı, küçük topraklı işletmelerin sayıları azalmakta, cüce toprak işletmeler tabanının eteğine yığılarak çoğalmakta ve çevresinde büyüyen topraksız çiftçi ailelerin halesi genişlemektedir.

Cüceleşme ve yoksullaşma, kırsal alanın kendi içersinde, büyük, orta ve küçük işletmelerin bunları soğurmasından değil, sanayi sermayesinin kırsal alanı **bir bütün olarak** soğurmasından kaynaklandığı için, büyük ve orta topraklarda, toprak toplaşması izlenmemektedir.

Birinci nedeni, nüfus artışıdır. Aile artışı, toprak dilimlerinin bölünmesine neden olmakta, büyük toprak dilimlerin sayısı azalır ve alanlar küçülürken, küçük toprak dilimleri topraksızlıkla buluşmak üzere çoğalmaktadır.

İkinci nedeni: Tarıma sermayenin, ancak özel koşul-

larda ve sınırlı ölçüde girmiş olmasıdır.

Topraksız çiftçi aileleri, son sekiz yılda, (1973-1981) bir katından fazla (889.094 aile) artmış; 0-25 dekar topraklı çiftçi ailesi üçte bir oranında (804.619) aile artmıştır.

1981 KEE'ne göre 35.074 köyde yapılan anket sonuçlarından, 8.498 köyde kiracılık, (toplam köylerin %24.23'ünde) ve 13,376 köyde ortakçılık (%38,14) uygulanmaktadır.

Kiracılık ve ortakçılık, Türkiye'deki konumu açısından özünde birbirinden farklı kurumlar değildir. Çünkü, burada, kiracılık, esas olarak, kapitalist işletme biçimi olan kiracılıktan farklıdır. Genellikle de, hazine ve vakıf toprakları, topraksız çiftçi aileleri, ancak kiracılık yöntemiyle işleyebildiği için, kiracıdırlar. Ortakçılık, yarı-feodal ilişkilerin kalıntıları olarak ve özellikle de demokratikleşme açısından daha da önemlidir.

Kiracılık sisteminde, toprağın rantının, çoğu kentte oturan toprak sahibine, önemli ölçüde de hazineye ödendiği düşünülmelidir. Ortakçılık sisteminde çift ve tohum toprak sahibi tarafından karşılandığı zaman, ürünün yarı-yarıya paylaşılmış olmasının yanısıra, çiftçi ailesinin toprak sahibine kişisel bağımlılığının devam etmesi ayrı bir önem taşır. Dolayısıyla da süregelen ve en acılı yoksullaşmaya yargılı olan çiftçi aileleri, toprak sahibinin bağımlılığı altındaki ortakçı ailelerdir. Kırsal alanda, topraksız çiftçi ailesi ve cüce topraklı çiftçi ailesindeki artış, kırsal alanda olumsuz etkilerini doğurmakta olduğu gibi, kırsal alandan kente itilmenin de bir nedeni olmaktadır.

(4) EKONOMİK NEDENLE KÖYDEN GEÇİCİ VE SÜREKLİ AYRILMA

1981 verilerine göre, son beş yılda köyden 88.443 aile

göçmüştür. Ekonomik nedenle köyden geçici olarak

a) 160.047 aile (664.319 kişi) yurtdışına,

b) 249.619 aile (1.382.917 kişi) yurtiçine

ayrılmıştır. (KEE, 1981, 67 il toplamı.)

Köyde toprağı olup köy dışına yerleşen aile sayısı 509.020'dir. 0-25 dekar topraklı ailelerin 356.189'u (% 16,04'ü), 26-50 dekar topraklı ailelerin 81.084'ü (%10,16'sı) köy dışında yerleşmiştir.

Bunun iki anlamı vardır: biri, geçimini cüce toprağından sağlayamadığı için, köyden ayrılmış olmasıdır. İkincisi, yerleştikleri kentte, gerekli geçimlerinin bir bölümünü köydeki topraklarından sağlamış olacakları için, çalıştıkları işyerlerinde (örneğin Çukurova'da, fabrikalarda) gerekli emek ücretinin sınırının aşağı çekilmesinin maddi nedeni olmakta, bir başka deyişle, sanayi sermayesi, bu topraktan sağlanan geliri, ücreti düşük tutarak, karşılıksız emmektedir.

Son beş yılda köyden göç eden ailelerin en çok olduğu üç il:

Sivas: 6.115 aile,
(Topraksız aile: 23.640, 0-25 topraklı: 22.702)
Erzurum: 3.982 aile,
(Topraksız aile: 48.533, 0-25 topraklı: 20.454)
Niğde: 3.328 aile,
(Topraksız aile: 13.655, 0-25 topraklı: 22.411)

Ekonomik nedenlerle yurtdışına giden ailelerin en çok olduğu üç il:

Zonguldak: 9.241 aile,
(Topraksız aile: 7.818, 0-25 topraklı: 6.664)
Ordu: 7.851 aile,
(Topraksız aile: 1.449, 0-25 topraklı: 996.376)
Ankara: 6.872 aile,
(Topraksız aile: 23.935, 0-25 topraklı: 466.861)

Ekonomik nedenlerle yurtiçine geçici olarak giden ailelerin en çok olduğu üç il:

Zonguldak: 38.356

Uşak: 15.856,

(Topraksız aile: 7.284, 0-25 topraklı: 273.542)

Erzurum: 13.604

Anlaşılacağı gibi, göçün esas nedeni, yoksullaşmadır.

Yurtiçinden köye geçici olarak gelen ailelerin en çok olduğu üç il:

Adana : 11.957 aile, 53.338 kişi

İçel : 5.848 aile, 24.924 kişi

K. Maraş : 3.819 aile, 21.350 kişidir.

Bu rakamlar, mevsimlik tarım işçilerini ifade etmesi bakımından önem taşır.

Kentler işsiz yığınlarının üstüste toplaştığı alanlara dönüşmüştür. Kırsal alan, artan emek-gücünü istihdam olanağına sahip değildir. Kırsal alanda biriken işgücü kente itilmekte, kent bunu soğuramamakta, kanalları tıkamaktadır.

Kapitalizmin, belirli bir dönem, toplumsal gelişmenin, bir biçimi olduğu bilinir. Kırsal alanda yoksullaştırdığı doğrudan üreticileri, özgür emek-gücü satıcılarına dönüştürmekle birlikte onlara istihdam olanağı sağlayabildiği sürece, kapitalizm, toplumsal gelişmenin bir biçimi, ama yoksullaştırdığı oranda istihdam edemediği zaman, toplumsal gelişmenin ayakbağı olmaya başlar.

(5) TARIMSAL ÜRETİM VE TARIMIN SANAYİLEŞMESİ SORUNU

1985'te, tarımda, 9.390.000 kişi (faal nüfusun % 59,14'ü) (1968 faktör fiyatlarıyla) 51.028,7 milyon tl değer üretmiş, buna karşılık, sanayide, 2.022.800 kişi (faal nüfusun % 12.74'ü) 58.105,1 milyon tl değer üretmiştir.

Bir başka anlatımla, istihdam edilen kişi başına üre-

tilen değer, (1968 yılı faktör fiyatlarıyla) tarımda 5.434,37 tl, sanayide 28.725,08 tl'dir. Nedenleri:

1) Fiyat farkı nedeniyle: Tarımsal ürünler değerleri altında, sanayi ürünleri tekel fiyatlarıyla, yani değerlerinin üstünde satıldığı için.

2) Emek üretkenliği farkı nedeniyle: Tarımsal emek üretkenliği, sanayiye göre daha düşük olduğu için. Bir başka deyişle, sermayenin organik bileşimi, (değişmeyen-sermayenin değişen-sermayeye oranı) sanayide, ulusal ortalamanın üstünde, tarımda ulusal ortalamanın altında olduğu için.

3) İşletme ve sermaye büyüklüğü farkı nedeniyle: Tarımda işletme birimleri (toprak mülkiyeti) giderek parçalanır küçülürken, sanayi sermayesi, niteliği gereği toplaşmakta ve yoğunlaşmaktadır. Parçalı ve cüce işletme, gizli işsizliğin sınırlarını genişlettiği ve üretim araçlarında atıl kapasite oranını yükselttiği için.

Sermaye, tarıma, ancak, ortalama kârı alabileceği zaman girer. Tarımdan, sermayenin ortalama kârı alması demek, ürünün fiyatının, maliyet fiyatını (üretim araçları ve işçi ücretlerini), kiraladığı toprağın rantını, sermayesi oranında sanayi sermayesinin kârına eşit bir kârı almasına elverişli olması demektir.

Oysa, 1980'den sonra tarımsal ürünlere uygulanan fiyatlar, ürünün değerinde içerilen rant kısmını, sermayenin kâr kısmını ve giderek ücretin önemli bir bölümünü, karşılıksız bırakmaya zorlamaktadır. Bu, sanayi sermayesinin kâr oranını yükseltmekte, ama tarıma sermaye yatırımını güçleştirmektedir.

Buna karşın, küçük köylü, emek-gücünü istihdam edeceği başka araçtan yoksun olduğu için, toprağını işlemeye devam etmektedir. Küçük toprak mülkiyetinin ağır bastığı dünyanın her yerinde ve tarihte, bu, böyle

olmuştur. Ama tarıma sermaye yatırmaya gelindiğinde, sermaye sahibi, ürünün belirlenen fiyatında, rantı, kârı ve ücretlerin tamamını gerçekleştiremeyeceğini gördüğü zaman, tarıma sermaye yatırmayacaktır.

Ancak, toprak sahibi, toprağının rantından vazgeçerek, bir kapitalist olarak, toprağına sermaye yatırabilir. Ne zaman? Tarımsal ürünlerin fiyatı, (rantı değilse de) maliyetini ve sermayenin kârını içerdiği zaman.

Tarımsal ürünlerin fiyatı, buna elvermediği bir düzeyde olduğu zaman da, tarıma sermaye yatırılmasının ayrıksın (istisnai) koşulları olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü, tarımsal emek üretkenliği, ülkemizde son derece farklıdır.

Tarımsal emek üretkenliği açısından, buğdayı örnekleyelim:

1985'te, dünyada, buğday verimliliği ortalaması, 2.217'dir. Yani 1 hektar buğdaydan, ortalama olarak, 2.217 kg buğday alınmaktadır. Tüm gelişmiş ülkelerin verimlilik ortalaması 2.343, tüm gelişmekte olan ülkelerin verimlilik ortalaması 2.051'dir. Kıtalara göre ortalama verimlilik, Afrika'da 1.192, Kuzey Amerika'da 2.312, Avrupa'da 4.341, Asya'da 2.135'tir.

Türkiye'de 1985 yılı buğday verimliliği, 1.892'dir. Türkiye'de buğday verimliliği en yüksek 5 il, Aydın, Tekirdağ, Hatay, Sakarya, Adana'dır. Aydın'da 3.153, Adana'da 2.826'dır. Verimliliği en düşük 5 il: Sivas, Bingöl, Ordu, Erzincan ve Erzurum'dur. Sivas'ta 977, Erzurum'da 1.140'tır.

En çok buğday üreten iller de, sırasıyla. Konya'da en yüksek verimlilik 2.403, en düşük verimlilik 1.497; Ankara'da, en yüksek 2.344, en düşük 1.201; Adana'da en yüksek 3.696, en düşük 1.109; Yozgat'ta en yüksek 3.512, en düşük 1.109'dur.

Tarımsal ürünün fiyatı, iç pazar açısından, ulusal ortalama verimliliğe göre, dış pazar açısından ulusal ve evrensel (dünya) verimlilik ortalamasına göre saptanacaktır. Bu fiyat, ortalama değerine eşit olabilir, ortalama değerinin altında olabilir. Bu ayrı bir konu. Ama, iç pazar koşullarına göre belirlenen fiyat, ulusal verimlilik ortalamasına göre olacağı için, hektardan 977 kg alan çiftçi de, 3.696 kg alan çiftçi de, buğdayını aynı fiyata satacaktır.

Maliyet hesaplarına yansıyan farklılıkları (gübre, ilaç, su ve benzeri girdilerin farklılığını dışlıyor ve konumuzu yalınlaştırmak için, verimliliğin temelini, doğal koşulların oluşturduğunu kabul ediyoruz) dışlayarak söylersek, Türkiye ortalamasına göre 1.892 kg verimlilik, maliyet fiyatını (üretim araçları ve ücretler) içerdiği zaman, 977 kg üreten çiftçi, bu fiyattan ücretini alamayacak. Buna karşılık, 3.696 kg üreten çiftçi, bu fiyattan, maliyet-fiyatından ayrı olarak, rantını ve sermayesinin kârını alacaktır. Tarımsal emek üretkenliğinin yüksek olduğu yerlerde, toprak sahibinin kendi toprağına sermaye yatırmasının koşulları da doğmuş olur. Buğday verimliliğinin en yüksek olduğu Aydın'da, Tekirdağ'da, Hatay'da, Sakarya'da, Adana'da ve bunun gibi, pamuk ve benzeri ürünlerin verimliliğinin yüksek olduğu yörelerde, toprak sahibinin, bir kapitalist çiftçi olarak, toprağına sermaye yatırmasının koşullarının doğmuş olduğu da anlaşılır.

Ama, öteki yöreler ve küçük işletmeler için, sermayenin tarıma girmesi, olanaksız gözükmektedir.

Cüce mülkiyet, çiftçi ailelerin uzun süren acılı yoksullaşmasının nedenidir, aynı zamanda, toplumsal gelişmenin, kangren olmuş öğelerini oluşturur. Çünkü, çiftçi ailesi emeğini tam istihdam olanağına sahip değildir ve kırsal alanda gizli işsizliğin devasa boyutlara varmış

olmasının belirleyici nedeni buradadır.

Toprağın dağınık ve küçük parçalı olması verimliliği artırmanın engelini oluşturduğu gibi modern tarım araçlarının tam kapasiteyle çalıştırılamamasının nedenidir. Bunu traktörle örneklemek isterim.

Ülkemizde, traktör sayısı, 1950'de 16.585; 1975'te 243.006; 1980'de 436.367; 1984'te 556.781'dir. DİE istatistiklerinde, 1975'e kadar traktörle işlenen alan verilmiş ve sonra bundan vazgeçilmiştir. Çünkü, 1 traktör için 62 hektar alan yani 620 dönüm hesap edilmiş, 245 bin traktörle, toplam alanın % 61'inin traktörle işlendiği belirtilmiştir. 1975'te karasaban ve pulluk sayısı (1.381.142 artı 1.022.078) 2.403.220'dir. İşlenen toplam alanın % 39'unun karasaban ve pullukla işlendiği belirtilmektedir.

1984'te traktör sayısı 556.781'e çıkmış, karasaban ve pulluk sayısı 1.474.326'ya düşmüştür.

1974 ölçütleriyle, 1984'te mevcut 556.781 traktörle, 34.5 milyon hektar ve 1.474.326 karasaban ve pullukla 9.6 milyon hektar alan olmak üzere, toplam 44.1 milyon hektar alan işlenmesi gerekirdi. Oysa 1984'te işlenen tüm alan toplamı, 23,2 milyon hektardır.

1984'te, (1 karasaban ve pulluk ortalaması olarak 40 dekar alanın işlendiği hesabıyla), 5,9 bin hektar alan karasaban ve pullukla işlenmekte, 556 bin traktör için işlenen alan olarak 17,3 bin hektar kalmaktadır. Bir traktöre düşen alan 31 hektar, ya da 310 dönümdür. Bunun bir başka anlamı, bugün çiftçi ailesinin tek tek traktöre gereksinmesi olmakla birlikte, mevcut traktör, tüm tarımsal alandan daha fazlasını işleyecek kapasitededir. Ama parçalı mülkiyet, atıl kapasiteye neden olmakta, bir yanda traktör boş dururken, öte yanda karasabanla çiftçi toprağını işlemek durumunda kalmaktadır.

Bir başka deyişle, küçük ve cüce mülkiyet, tarımsal

gelişmenin ayakbağını oluşturmaktadır.

(6) KIRSAL ALANDAN KENTE SERMAYE AKTARIMININ ARA BİÇİMLERİ

Toprağı giderek küçülen ve yoksullaşan üretici, üretim araçlarından yoksun emekçilere dönüşürken, kırsal alanda, küçük çiftçinin yoksullaşmasında, sermayenin aracı halkasını oluşturan unsurlar da kuşkusuz zenginleşir.

Bunlar, aile işletmesinde, boğaz tokluğuna yabancı emekçi istihdam eden varlıklı köylüler; kendi köylüsüne ve komşu köylülere, faizle para veren zengin köylüler, bir yandan tarımsal üretimde bulunurken bir yandan da köyde ya da kasabada açtığı dükkandan alivre satışlarla, köylüsünün ürününü hasat öncesi fiyatla kapatmış olanlardır. Şu çok zaman yazıldı ya da söylendi: kırsal alanda yoksullaşan yığınlar, kentlerde, serbest emek-gücü satıcıları olarak üstüste yığıldı. Şunu da eklemek gerekli: kırsal alanda, çeşitli yollardan belirli büyüklükte sermaye biriktirenler, biriktirdikleri sermayeyi şu ya da bu biçimde tarıma yatırmadılar, bu sermayeyi kente aktararak, tarımı soğurdular.

Kırsal alan ve doğrudan üretici çiftçinin yarattığı değer, sanayi sermayesinin kanallarını besledi.

(7) YOKSULLAŞMANIN KARŞIT SÜREÇLERİ

Kırsal alanda çiftçi ailelerin yığınsal yoksullaşmasını sergileyen tabloya karşıt, şöyle bir görüş de geliştirildi: Küçük köylü, sermaye ile, kapitalizmle bütünleşmiş, sistemle uyumlu bir bütünlük sağlamıştır. Sanayi sermayesi tarafından, tefeci ve ticaret sermayesi gibi kapitalist öncesi sermayeler tarafından sömürülse de, küçük köylülük, varlığını kararlı bir biçimde korumaktadır. Bu tür düşünceler, küçük ve orta köylü işletmelerinin işletme

olarak varlığını sürdürmekte olmasından kaynaklanmaktadır.

İngiltere'de, yapağı, önemli bir ticari konu olduğu zaman, toprak lordları, topraklarından, bu toprağı tasarruf hakkına sahip çiftçi aileleri zorla söküp atarak, buraları, koyun sürülerinin otladığı geniş alanlara dönüştürdüler. Buğday üretimi önem kazandığında, bu topraklar, yeniden küçük çiftçi işletmelere dönüştürüldü.

Şu var ki, büyük işletmeye elverişli ürün türlerinin yetiştirildiği alanlarda, tarıma sermaye yatırılması ve tarımın sanayileşmesi ölçüsünde, parçalı işletmelerin toplaşması da kaçınılmaz hale gelir.

Tarıma genel anlamda sermaye girmediği ve bu anlamda sanayileşmediği ve nedenleri, yukarda açıklandı. Buna karşın, sanayi sermayesinin sömürüsü altında, küçük ve orta köylü ailelerin sayıları azalmaktadır.

Toprağa geleneksel bağlarla bağlanan köylü ailelerin değişmeye karşı direncin önemi küçümsenmemeli. Bunun yanısıra, bugünkü küçük ve orta işletmeleri, dünkü küçük ve orta işletmeler olarak düşünmek olanaklı değil. Dünkü küçük işletme, bugün cüce işletmeye dönüşmüş, dünkü orta işletme bugünkü küçük işletmeye dönüşmüştür. Tarımsal mülkiyetin tepeden tabana doğru erimesinin göstergeleri, bunun kanıtıdır.

Geleneksel küçük mülkiyet, bir yandan toprak toplaşmasının ve öte yandan tarıma sermaye yatırılmasının engelini oluşturur. Tarıma sermayenin girmesi, ilkin, bir sermaye fazlasını gerektirir. Emeğin fazla, sermayenin eksik olduğu bir ülkede, kapitalist üretim tarzı egemen olmakla birlikte, tarıma sermaye yatırımının koşulları oluşmaz. Bunun yanısıra, Türkiye'de tarıma sermaye yatırımı, ayrıksın (istisnai) koşullarda olanaklıdır ve bunların nedenleri yukarda açıklanmıştır.

Bunun yanısıra, kırsal alanda yoksullaşmanın, Türkiye'deki karşıt süreçleri gözden uzak tutulmamalı. Bu karşıt süreçleri şöyle sıralamak olanaklı:

1) Ekime yeni toprak alanlarının açılması. Daha yukarda da belirtildiği gibi, 1950'de ekime açılmış 14,5 milyon hektar toprak varken, bu alan, 1980'de 24,5 milyon hektara çıkarılmıştır. Yoksullaşmayı erteleyen ekime yeni toprakların açılmasının sınırlarının, bugün önemli ölçüde daralmakta olduğu düşünülmeli.

2) Verimliliği artıran etkenler. Bunlar makineli tarım, gübre, sulama, ilaçlama, tohum, ürün türünün değiştirilmesi ve benzeri etkenlerdir. Örneğin ülkemizde ortalama buğday verimliliği, 1956'da 972 (kg/ha), 1970'te 1.104, 1980' de 1.829, 1986'da 1.838'dir. Kuramsal olarak söylenirse, 872 kg buğdayla geçimini sağlayabilen bir aile, 1956'da 1 hektar toprağa (10 dekara) gereksinmesi olacak, ama aynı aileye, 1986'da diğer şeyler bir yana, 4,76 dekar toprak yeterli olacaktır. Tarımsal üretkenliğin artması, her birim ailenin gereksindiği toprak alanını küçülttüğü için, nüfus artışı oranında tarımsal üretkenlik arttıkça, yoksullaşmanın sınırları da daralacaktır. Ama görüldüğü gibi, söz konusu buğday olduğunda, son altı yılda verim artışında (mevsim değişmelerinin sonuçları dışında) bir gelişme olmamıştır. Türkiye ortalaması, Kuzey Akdeniz'e komşu ülkelerin (Fransa 6.008, Yunanistan 1.996, İspanya 2.808, İtalya 6.250) verimliliğinin altında; komşu ülkelerin (Bulgaristan 3.684, SSCB 1.647, İran 984, Irak 650, Suriye 1.496) Bulgaristan hariç çoğunda üstündedir. Verimlilikte bilgi, bilim ve teknik önemli olduğu kadar, doğal koşullar da önemlidir. Bu nedenle, verimliliğin artışı, yoksullaşmanın karşıt bir sürecini oluşturmakla birlikte, bu, sınırsız ve sonsuz değildir.

3) Ürün değiştirme konusu üzerinde de durmak gerekir.

Türkiye'de buğday üretimi yapılmayan tek il Rize'dir. Rize'de topraklı çiftçi ailesi sayısı 55.581 ve 0-25 dekar toprağı olanların sayısı 53.735'tir (%96.68). Ekilen alan 48.307 hektar, çay üretimi yapılan alan 43.654 hektardır (%90,37). Çay yetiştiren çiftçi aile sayısı 120.062'dir. Anlaşılacağı gibi, kentsel alanda oturanların büyük bölümü, çay üretimiyle uğraşmaktadır. Mısırın yerini çay üretiminin almış olması, yoksullaşmayı (topraksız aile sayısı 12.780) yavaşlatmış, bir aileye yeterli toprak alanının sınırlarını aşağıya çekmiştir.

4) Yoksullaşmanın karşıt süreçlerinden biri de, 1962'de başlayan yurtdışına köyden geçici olarak giden ailelerdir. Kırsal alanda yoksullaşan ve geçimlerini sağlayamayan ailelerin bir kısmı, yurtdışında biriktirdikleriyle kendi köylerine dönmüş ve çarpıcı bir örnek olarak belirtelim, yanında ırgat olarak çalıştığı ağanın topraklarından satın alarak, varlıklı çiftçi ailesi konuma yükselebilmiş unsurlar, yoksullaşmada karşıt gelişmelere örnek oluşturur.

(8) 24 OCAK KARARLARI VE 12 EYLÜL SONRASI UYGULAMALAR VE EMEKÇİLERİN DURUMUNDA GERİLEME

24 Ocak Kararları, hangi telkin ve amaçla alınmış olursa olsun, sonuçları bakımından, emekçi yığınların gelirlerini azaltmış, buna karşılık, sermaye birikimini ve sermayenin ilkel birikimini hızlandırarak, sermaye, servet ve mülk sahiplerinin gelirleri artmıştır.

Nitekim, 24 Ocak Kararları ve bu kararların uygulanabilmesinin olanaklarını sağlayan 12 Eylül'den sonra:

1. Tarımsal ürünlerin gerçek fiyatları düştü,
2. İşçilerin gerçek ücretleri düştü.
3. Kâr, faiz ve rantlar yükseldi.

4. İşsizlik arttı.

Rakamsal verilerle anlatmak gerekirse:

Tarımın payı, 1979'da %24,33 iken, 1985'te 20.11'e düştü. Maş ve ücretlerin payı, 1979'da %32,79 iken, 1985'te 19,50'ye düştü, buna karşılık faiz, kira ve rantların payı, 1979'da %42,88 iken, 1985'te %58,40'a yükseldi.

Bunu başka rakamlarla da açıklamak olanaklı:

1 kg buğdayın fiyatı, 1975'te 3.00 liradır. 1980'de 10.25 liraya, 1985'te 60.00 liraya ve 1986'da 82,54 liraya yükselmiştir.

Bir başka yöntem izleyerek, rakamsal yükselişin gerçekte bir düşüşü ifade ettiğini açıklamaya çalışalım.

Aynı yılların sonu döviz kurlarına göre, 1 kg buğdayın Türk lirası karşılığı: 1975'te 0,20 dolar, ya da 0,50 marktır, 1986'da 0,10 dolar, ya da 0,21 marktır.

Buğday fiyatı, onbir yıl içersinde, 3 liradan 84,54 liraya yükselmiş, ama aynı yıllara göre, 0,20 dolardan, 0,10 dolara, ya da 0,50 marktan 0,21 marka düşmüştür.

İşçi ücretleri: Sigortalıların ortalama günlük ücretleri 1977'de 146,53 liradır. 1980'de 426,96 liraya, 1984'te 1.307 liraya yükselmiştir.

Aynı yılların yıl sonu döviz kurlarına göre ise, ortalama günlük ücretlerin Türk lirası karşılığı: 1977'de 7,61 dolardan 1980'de 4,78 dolara ve 1984'te ise 2,95 dolara, ya da 1977'de 17,04 marktan 1980'de 9,47 marka ve 1984'te ise 7,34 marka düşmüştür.

Tarımsal ürünlerin gerçek fiyatlarındaki düşüşü bir başka açıdan açıklamak da olanaklı.

Köylü, 1 litre motorin almak için 1979'da 1,79 kg buğday satıyordu, 1985'te 2,92 kg buğday satmak durumunda kaldı. 1 litre motorini, 1979'da 6.32 kg pancar parasıyla alırken, 1985'te 14,21 kg pancar parasıyla alabildi. 1 kg gübre için, 1979'da 0,45 kg buğday satarken, 1985'

te 1,70 kg buğday sattı ve 1 kg tarım ilacı için, 1979'da 3.37 kg buğday satarken, 1985'te 17,63 kg buğday satması gerekti.

Tarımsal ürünlerin, hammadde olarak ve işçinin gerekli geçim nesneleri olarak, fiyatı düştüğü ölçüde, sermayenin kâr oranı artar. Bu, bilinen bir ekonomi yasası. Bu nedenle sermaye sınıfı, kâr oranını yükseltmek için, işçi ücretlerini ve tarımsal ürünlerin fiyatlarını düşürmeyi amaçlar. Yani köylülüğün (küçük üreticiliğin) iktisadi çıkarları, işçi sınıfının ve tüm emekçilerin çıkarlarıyla içten birbirine bağlı ve bağımlıdır.

Sermaye sınıfı, işçi ücretlerini aşağıya çekerek, artıdeğer oranını (kâr oranını) yükseltir ve sermaye birikimi hızlanır. Sermaye birikimi doğrudan kapitalist işletmeden sağlanan kârdan oluşur.

Köylülük açısından ise durum farklıdır. Çünkü, küçük köylü işletmesi, kapitalist üretimin egemenliği ortamında, bir köy küçük-burjuva işletmeye dönüşür. Bizim düşündüğümüz küçük köylü, kendi emeğini istihdam edeceği toprağa ve üretim aracına sahip olan ve kendi geçimini sağlayacak büyüklükte üreten bir çiftçi ailedir. Başlangıçta, kendi ürettiği ürünü doğrudan tüketir, ürettiği ürünün kendi büyüklüğüne bağlı olarak geçimini sürdürür. Kapitalist üretim tarzının egemenliği altında, artık, geçimini sağlaması, ürettiği ürünün kendi büyüklüğüne bağlı olmaktan çıkar, kapitalizmin genel yasalarına bağlanır.

O, tohum, gübre, mazot, ilaç ve suyu, bu kez, kapitalist piyasadan meta olarak satın alır, ve ürettiği ürünü kapitalist pazara meta olarak satar. Dolayısıyla da, kapinalizmin fiyat mekanizmalarına bağımlı duruma girer. Kendisi bir kapitalist işletme olmamakla birlikte, ürünün değerini, kapitalist tarım işletmesinde olduğu gibi şu ka-

tegorilere ayırmak, açıklama yönünden, olanaklı hale gelir:

Ürünü, üretim araçlarından ürüne aktarılan değeri, emeğinin değerini, küçük bir sermayesi olduğu için sermayesinin kârını ve toprağının rantını içerir.

15 yıla yakın bir zamandan beri, tarımsal ürünlerin fiyatı devlet tarafından, tekel fiyatı olarak belirlenmektedir.

Devlet tekel fiyatı, ürünün tüm değerine eşit olabileceği gibi, bunun altına da çekilebilir. Altına çekildikçe, sırasıyla, küçük köylü, ürünün içerdiği ranta tekabül eden değerin karşılığını almayabilir, bunu topluma karşılıksız bırakır. Bu fiyat daha aşağı çekildiğinde, sermayesinin kârına tekabül eden değeri karşılıksız bırakacak; daha da aşağıya çekildiğinde emeğinin ücretine tekabül eden kısmından bir bölümünün değerini karşılıksız bırakacaktır.

Topluma karşılıksız bırakmak durumunda bulunduğu kısım, kapitalist toplumda, sermayenin kâr oranını artıran bir etken olarak, sermaye tarafından emilir. Bu, sermaye birikiminin değil, sermayenin **ilkel birikiminin gizli** türüdür.

Köylülüğün karşılıksız olarak bırakmak zorunda bırakıldığı değer, (hammadde fiyatları düştüğü ölçüde, sermayenin kâr oranı yükseldiği için; ücretlilerin gerekli geçim nesnelerinin gideri düştüğü ölçüde, sermayenin kâr oranı yükseldiği için,) sonuçta, sermaye tarafından karşılığı ödenmeden maledinilmiş olur.

Köylülük, devlet tekel fiyatlarının, ürünün değerine doğru yükseltilmesinde, bugün demokratik olanağa sahip değildir. 12 Eylül'den önce, sola açık partilerin bulunduğu bir siyasal ortamda, bu ekonomik talebini, demokratik bir yöntem olan genel oy ile dile getirebilirken,

ve bunu siyasal partiler üzerinde bir baskı olarak uygulama olanağına sahipken, 12 Eylül ile, bu olanak askıya alınmış, daha sonra, sola kapalı partileşme, köylülüğün bu demokratik olanağını tam olarak kendisine sağlamamıştır. Köylülüğün bir başka ekonomik savaşım aracı, demokratik köy kooperatifleridir. Bunu, daha önce bildiri sunan arkadaşlarımız, yeteri ölçüde açıkladılar.

(9) SON SONUÇLAR

İmparatorluktan devralınan toprak mülkiyeti, nüfus artışı ve kapitalizmin yaygınlaşan egemenliği altında daha da yozlaşmıştır. Toplumsal gelişmenin en önemli ayakbağı, bugünkü kırsal yapının gösterdiği tablodur. Milyonlarca insan ürettiğinden fazlasını tüketmekte, milyonlarca insan, ancak ürettiği kadarını tüketmekle acılı bir yoksulluğa yargılı bulunmaktadır. Bir toplum, tükettiği kadarını yeniden üretmeden ayakta duramaz ve bir toplum tükettiğinden bir fazla üretmeden tekparmak ilerleyemez. Gelişmenin ve ilerlemenin ana kuralı, borçlanmak değil, üretimi artırmaktır.

Tarihte, tükettiğinden fazla üreten nice toplum ve toplum biçimleri vardır. Örneğin kölecilik. Kimi uygarlıkların maddi temelini oluşturmuştur. Bir yanda kölelerin en acılı yaşam biçimleri, bir yanda köle sahibi soyluların görkemli yaşam koşulları. Bunun içindir ki, yalnızca fazla üretmek, tek başına genel toplumsal gönencin nedeni olmadı. Tersine, emekçinin ürettiği "fazla", onu elde etmek isteyenlerin iştahını çekti. Bu "fazla"yı elde etmek isteyenlerin, aynı "fazla"yı üretenler üzerindeki baskısının kaynağını oluşturdu. Üretilen, üretenin tüketimine ancak yettiği zaman, yani gerçek anlamda bir "fazla" üretilemediği zaman, gene ondan bir şey soğurmak

isteyenler, baskıyı o ölçüde artırdılar. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıklardan biri ve başlıcası bu noktada kendini gösterir. Emek üretkenliğindeki artış nedeniyle, birinde, emekçi kendi tükettiğinden fazlasını ve giderek artan bir fazlayı üretir ve bu fazla, ne denli artarsa, bunun, sermaye tarafından emilmesi, burjuva demokratik kurallar içersinde de olanaklı hale gelir. Ama üretilen "fazla" azaldıkça, demokratik kuralların yerini baskı ve zor kuralları almaya başlar. Hele, tüketeceği kadarını ancak üreten yığınların sayısı kabardıkça ve onların geçim nesneleri, ellerinden, bir "fazla" gibi emilmek istendiği zaman, baskı ve zor da yeğinleşir. Bu nedenle, ilkel birikimin sınırları ve oylumu genişledikçe, baskı ve zor da artar. Ülkenin bugün demokratikleşmesinin temelindeki engel, kırsal alandaki yığınsal yoksullaşma ve buna bağlı olarak emek üretkenliğinin düşmesidir. Şu formül bugün birçok gerçeği açıklar; ilkel birikim **eşittir** baskı ve zor.

Şunu eklemek gerekir: kapitalizmin gelişmesi, ülkede yaratılan ve biriktirilen değerin, yeniden üretime yatırılmasına, yani yeniden üretimin genişlemesi için, ülke içinde yatırılmasına bağlıdır. Oysa, ülke içinde yaratılan ve biriktirilen değer, çeşitli kanallarla olduğu gibi, borç faizleri olarak da, ülke dışına akmaktadır. Tek bir örnekle yetineyim: 1986'da, IMF dahil dış borçlar, 28.189 milyon dolara yükselmiştir. Gene 1986 yılı için borç faiz ödemesi, 1.850 milyon dolardır. Türkiye'nin 1986'da yıllık toplam buğday üretimi 17 milyon ton, 1 kg fiyatı 82.54 lira, aynı yıl sonu kuru itibariyle, 1 ton buğdayın değeri 109,2 dolardır. 17 milyon ton buğdayın değeri 1.853 milyon dolar, aynı yıl ödenecek dış borç faizi 1.850 milyon dolardır. Bir yıllık üretilen buğdayın dolar olarak değeri, bir yıllık borç faizine eşittir. Bir başka deyişle,

ülke kan kaybetmektedir. Sistemin kendisi, gelişmenin engeli haline gelmiş, sistem, bu nedenle emekçi yığınlar üzerinde baskı ve zoru alternatifsizleştirmiştir. Emekçilerin gelirini olabildiğince aşağı çekmek ve bunu gerleştirebilmek için de emekçiler ve onların siyasal savunucuları üzerinde baskıyı artırmak, sistemin kendisi içersindeki tek alternatif/seçenek haline gelmiştir.

Saygıyla.

Mülkiyeliler Birliği Dergisi,
Ağustos 1987, sayı: 88

KAYNAKLAR

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü), Yıllıklar, (En sonu: 1986)

DİE, **Tarımsal Yapı ve Üretim** (En sonu: 1984)

Yıllık Ekonomik Rapor, (1980-1986 yılları)

1981 Köy Envanter Etüdü (KEE), (67 il)

İcen Börtücene, "Köylülüğün Farklılaşması üzerine", **Ülke**, no: 1, 1977.

FAO Production Yearbook, vol. 39, (En sonu: 1985).

ONUR YAYINLARI
Kurucusu: **İlhan Erdost**
İlhanilhan Kitabevi
Bayındır Sokak 23/6
Yenişehir - Ankara

KAPİTALİZM
VE
TARIM

Muzaffer İlhan Edrost

Kapitalizm ve Tarım'da küçük köylülüğün yoksullaşmadığını ve kapitalizmle olumlu ve kararlı bir eklemleşme içerisinde bulunduğunu ileri süren tezleri eleştiriyor ve bu eleştiri çerçevesi içerisinde "tarım" ile "kapitalizm" arasındaki ilişkileri irdeliyor.

"Üretim ilişkisi" tanımını genişleten yeni teorilerin eleştirisi, küçük köylülüğün yoksullaşmasının ve kırsal alanda sınıfsal farklılaşmanın teorik açıklaması, ilkel birikim, ve Türkiye'de küçük köylülüğün kitlesel ve kerteli yoksullaşması, yoksullaşmanın karşıt süreçleri, bu kitapçığın başlıca konularını oluşturuyor.

Kitabın bu baskısında, yazarın,
"Tarımsal Geriliğin Kaynakları ve Toplumsal Sonuçları"
"Köylülük ve Demokratikleşme"
"24 Ocak ve Demokrasi"
"Kırsal Alan / Yapısı ve Özellikleri"
"24 Ocak Kararları ve 12 Eylülün Tarımsal Alana Ekonomik, Toplumsal Yansıması"
adlı yazıları da yer alıyor.

32000 TL